

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(SİNOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**ÇİNLİ MÜSLÜMAN ÂLİM WANG DAIYU'NÜN ÇİN İSLAM TARİHİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ**

Doktora Tezi

Ertuğrul CEYLAN

Ankara-2019

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(SİNOLOJİ)
ANABİLİM DALI**

**ÇİNLI MÜSLÜMAN ÂLİM WANG DAIYU'NÜN ÇİN İSLAM TARİHİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ**

Doktora Tezi

Ertuğrul CEYLAN

Tez Danışmanı

Doç. Dr. İnci ERDOĞDU

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI
(SİNOLOJİ)
ANABİLİM DALI

Ertuğrul CEYLAN

ÇİNLİ MÜSLÜMAN ÂLİM WANG DAIYU'NÜN ÇİN İSLAM TARİHİNDEKİ
YERİ VE ÖNEMİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı

: Doç. Dr. İnci ERDOĞDU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Doç. Dr. İnci ERDOĞDU

Doç. Dr. Erkin EMET

Doç. Dr. Gürhan KIRILAN

Dr. Öğr. Üyesi Nurcan KALKIR

Dr. Öğr. Üyesi Feyza GÖREZ

İmzası

Tez Sınavı Tarihi: 11.12.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(20./12./2019.)

Ertuğrul CEYLAN

ÖN SÖZ

İslamiyet'in Çin topraklarına girmesi ve yayılması uzun bir tarihi sürece dayanmaktadır. Bu tarihi süreçte Çin ve İslam medeniyeti birbirleri ile etkileşim içerisinde olmuştur. Yaşanan bu etkileşim, Ming Hanedanlığı döneminde adeta zirve yapmış ve bir grup Çinli Müslüman âlimin başlattığı “Huiru (回儒)” hareketi ile Çin İslam anlayışı oluşmuştur. Huiru hareketi Çinli Müslüman âlimlerin oluşturduğu entelektüel ve akademik alt yapısı olan bir harekettir. Bu hareketin öncü isimlerinden biri olan Wang Daiyu (王岱輿) ise Çin İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada, Wang Daiyu'nün Çin İslam anlayışının oluşmasındaki yeri ve önemi ele alınmıştır.

Tez çalışmam süresince gerek ders aşamasında gerek tez aşamasında yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle bana yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. İnci Erdoğan'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca yüksek lisans tez danışmanım olan ve akademik hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen Sayın hocam Profesör Bülent Okay' a; çalışma konumu seçmemde beni cesaretlendiren ve kaynak temininde bana yardımcı olan Profesör Xue Qinguo'ya (Pekin Yabancı Diller Üniversitesi) çok teşekkür ederim.

Ertuğrul CEYLAN

Ankara-2019

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM	16
TANG VE SONG HANEDANLIKLARI'NDA İSLAMİYET	16
1.1. Tang Hanedanlığı (618-907).....	16
1.2. Tang Hanedanlığı Döneminde İslamiyet'in Çin'e Girişi ve Gelişimi	20
1.3. Song Hanedanlığı (960-1279).....	32
1.4. Song Hanedanlığı Döneminde İslamiyet	33
2. BÖLÜM	36
YUAN-MING HANEDANLIKLARI'NDA İSLAMİYET	36
2.1. Yuan Hanedanlığı (1271-1368)	36
2.2. Yuan Hanedanlığı Döneminde İslamiyet.....	41
2.3. Ming Hanedanlığı (1368-1644)	46
2.4. Ming Hanedanlığı Döneminde İslamiyet.....	49
2.5. Huizu (回族)	56
3. BÖLÜM	63
HUIRU HAREKETİ	63
3.1. Din	63
3.2. Çin Geleneksel Düşüncesine Ait Dinler	67
3.2.1.Daoizm	68
3.2.2.Budizm	71
3.2.3.Konfüçyanizm	74
3.2.3.1.Konfüçyüs Düşüncesine Ait Eserler.....	77
3.2.3.2.Konfüçyüs Düşünce Ekolüne Ait İlkeler.....	80
3.3. Huiru (回儒)	95
3.3.1.Medrese Eğitimi (经堂教育)	109
4.BÖLÜM	123
WANG DAIYU VE ESERLERİ	123
4.1.Wang Daiyu'nün Eserleri	126

4.1.1. Hak Dinin Açıklaması (正教真詮)	129
4.1.1.1. Birinci Bölüm	130
4.1.1.2. İkinci Bölüm	141
4.1.2. İslam Hikmeti (清真大学)	153
4.1.2.1. Gerçek Bir (真一).....	155
4.1.2.2. Sayısal Bir (数一).....	164
4.1.2.3. Cismani Bir (体一).....	171
4.1.3. Hakikatin Doğru Cevapları (希真正答).....	185
4.1.4. Wang Daiyu'nün Eserlerinde Kullandığı Çin Geleneksel Düşüncesine Ait Bazı Kavramların İncelenmesi	187
SONUÇ	205
ÖZET	214
ABSTRACT	215
KAYNAKÇA.....	216
EKLER	230
EK-1 HARİTALAR.....	230
EK-2 RESİMLER.....	234
EK-3 TABLO	240

KISALTMALAR

C.	Cilt
S.	Sayı
a.g.e	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar
Bkz.	Bakınız

GİRİŞ

Kadim iki medeniyet olan Çin ve Arap medeniyeti dünya tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Çin, geçmişten aldığı engin kültür ve düşünce alt yapısının üzerine yüz yılları kapsayan hanedanlık tarihini inşa etmiş köklü bir medeniyettir. Çin medeniyeti sadece kendi sınırları içerisinde kalmamış aynı zamanda başta yakın komşuları olmak üzere dünya medeniyetini derinden etkilemiştir.

Çin geleneksel düşünce dünyası, Çin'i Çin yapan en büyük güçtür diyebiliriz. Çünkü Çin geleneksel düşüncesi yüzyılları aşan ve halen günümüzde farklı formlarla da olsa yaşayan dinamik bir düşünce sistemidir. Günümüzde Çin geleneksel düşüncesinin öncü isimleri hemen hemen tüm dünya tarafından bilinmekle beraber aynı zamanda araştırılmaya değer konular arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Çin düşünce dünyası Laozi, Konfüçyüs gibi sadece Çin'i değil dünyayı da etkileyen büyük düşünürleri ortaya çıkarmıştır. Bugün dünyanın birçok noktasında Çin düşünce tarihi üzerine sayısız çalışmalar yapılmaktadır.

Çin düşünce dünyası dediğimizde ilk akla gelen Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm gibi düşünce sistemleridir. Bu düşünceler elbette ilk ortaya çıktığı dönemdeki gibi salt düşünce olarak günümüze kadar ulaşamamıştır. Özellikle Song-Ming (宋明) dönemlerinde yeniden tasarlanan düşünce sistemi ile Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm arasında bağlantılar oluşturulmaya çalışılarak bir düşünce sistemi içerisinde yer

aldırılmaya çalışılmıştır.¹ Yapılan bu çalışmalar neticesinde bu üç düşünceyi Çin geleneksel düşüncesi başlığı altında görmek çok daha doğru olacaktır. Sonraki dönemlerde ise bu üç düşünce “üç öğretisi (三教合一)” başlığı altında toplanacaktır.²

Çin yüzyıllar boyunca yerleşik düzende varlığını sürdüren bir ülke olmasından dolayı Çin geleneksel düşüncesi yüzyıllar içerisinde çeşitli değişikliklere uğramış olsa da özü itibariyle belli bir çerçevenin dışına çıkmamıştır. Dışarıdan gelen yabancı düşünce, yabancı kültür öğeleri ise; Çin sınırlarında kendi varlıklarını salt olarak koruyamamış ve zaman içerisinde yerleşme kanalına girerek Çinlileşmiştir. Bu durumun tarihte en güzel örneği; Çin’e dışarıdan gelen Budizm’in yüzyıllar içerisinde başkalaşarak “Çin Budizm’i” olarak bilinmesini ve Çinlileşmiş olmasını gösterebiliriz. Özetle; Çin, kendi sınırları dışından gelen tüm kültür öğelerini topraklarında kendi renk ve desenlerine boyayacak kadar kadim ve nadir bir medeniyettir.

¹ Özellikle Kuzey Song Hanedanlığı’nda Daoizm, Budizm ve Konfüçyanizm’in etkileşimin sonucunda Neo-Konfüçyanizm tezi ortaya çıkmıştır. Bu tezin merkezinde Konfüçyanizm vardır. Böylelikle Budizm ve Daoizm’in ise bu yeni akım ile uyumlu hale geldiği savunulmuştur. (Bkz. Jin Yijiu, **Wang Daiyu Sixiang Yanjiu**, Minzu Chuban She, Beijing, 2008, s.167.)

² Fung Yulan’a göre; halk, Çin’de üç dinin bulunduğunu söylemeye alıştırdı: Konfüçyüslük, Daoculuk ve Budizm. Ancak Konfüçyüslük bir din değildir. Daoculuk’a gelince felsefe olarak ve din olarak arasında bir ayrım vardır. Onların öğretileri yalnızca farklı değildir, tamamiyle birbirine zıttırlar. (Bkz. Fung Yu-Lan, **Çin Felsefesi Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, ss.5-6.)

Arap medeniyeti, MÖ 13. yüzyıla kadar uzanmakta olup din, felsefe, coğrafya, edebiyat, sanat, matematik, tıp, astronomi gibi alanlarda dünya medeniyetine büyük katkı sağlamıştır.³ İslamiyet'in doğuşu ve yayılışı ile farklı bir forma bürünen Arap medeniyeti, İslam sonrası genellikle İslam medeniyeti olarak adlandırılmıştır. Dünya medeniyet tarihinde İslam medeniyetinin yeri oldukça önemlidir. Özellikle “*çeviri hareketi*” ile başlayan süreç, İslam medeniyetini çok farklı noktalara taşımıştır.⁴ Burada dikkat edilmesi gereken bir noktanın altını Prof. Dr. Fuat Sezgin şu sözleriyle çizmektedir:

³ Xue Qinguo, “**Zhongguo Yu Alabo: Wenming De Duihua Zishen Ji Qi Qidi**”, Guoji Ruxue Luntan-Yazhou Wenming Jiaoliu Hujian Beijing Guoji Xueshu Yantaohui Lunwen Ji (1), Beijing, 2016, s.189.

⁴ Gutas'a göre; Bizans İmparatorluğu ve Yakındoğu'da bulunabilen edebiyat ve tarih dışındaki hemen hemen bütün din dışı Yunanca kitaplar, 8. yüzyılın ortasından 10. yüzyılın sonuna kadar, Arapçaya çevrilmişti; 150 yıldır süregelen Yunanca-Arapça araştırmaları bu konuda bize bol bol kanıt sunmaktadır. Her şeyden önce, Yunanca-Arapça çeviri hareketi iki yüz yıldan daha uzun bir süre devam etmiştir. Abbasilerin iktidara gelmesiyle başlayan ve esasen Bağdat'ta gerçekleşen çeviri hareketi, Yunan ve Arap filolojisi, felsefe ve bilim tarihi konularındaki (bunlar üzerinde bugüne kadar fazlasıyla durulmuştur) öneminden bağımsız olarak, öylesine sarsıcı başarılar elde etmiştir ki, bu hareketi toplumsal bir fenomen olmasının dışında (hareketin bu yönü çok az incelenmiştir) başka bir biçimde açıklayabilmek, anlayabilmek çok güçtür. Her şeyden önce, Yunanca-Arapça çeviri hareketi iki yüz yıldan daha uzun bir süre devam etti; kısa ömürlü, gelip geçici bir fenomen değildir. (Bkz. Dimitri Gutas, **Yunanca Düşünce, Arapça Kültür**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, ss.15-16)

“Şüphesiz ki genç İslam toplumunun ilk yüzyılda nispeten çabuk ulaştığı bilim alanındaki başarısı, sadece kitap çevirileri yoluyla yabancı kökenli bilim mirasının aktarımı şeklinde sınırlı kalmamıştır. Yeni din ile birlikte ortaya çıkan ve sürekli iddia edilenin aksine hiç de ilkel olmayan durum ve ortamda Araplar, kendileri için çok yeni olan düşünsel problemlerle uğraşmaya hızla itildiler, özellikle yazı sanatını öğrenmeye yönelik şaşırtıcı bir ilgi doğdu. Bununla ilgili Arapça kaynaklar incelendiğinde, 1./7. yüzyıl İslam bölgelerinde yaşayan insanların okuryazarlık oranının Batı ortaçağındaki çağdaşları ile karşılaştırılamayacak derecede yüksek bir seviyeye ulaştığı izlenimi oluşur”⁵

Yukarıda Çin ve İslam medeniyetine kısaca değindikten sonra, Çin ve İslam dünyası arasındaki ilişkilere değineceğiz.

Çin ve İslam dünyası ilişkileri, tarihte uzun yıllar boyunca 751 yılında yaşanan Talas savaşı hariç neredeyse çatışmasız bir ekseninde devam etmiş ve bu iki medeniyet tarihte birbirlerinden çok şey öğrenmiştir. Bu durumu Hyunhee Park, “*The Mapping Chinese and Islamic Worlds, Cross-Cultural Exchange in Pre-Modern Asia*” adlı eserinin giriş bölümünde şöyle açıklamaktadır:

“Çin ve İslam Dünyası, yaklaşık 700 ile 1500’lü yıllar arasında, neredeyse aynı derecede yüksek ekonomik ve kültürel gelişime sahiptir. Çinliler Orta Doğu’dan baharat

⁵ Fuat Sezgin, **İslam'da Bilim ve Teknik (Cilt I)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, ss.5-6.

ve koku gibi ürünler almalarının yanında astronomi, matematik, mühendislik ve tıp gibi alanlar hakkında da bilgi edinmişlerdir. Müslüman tüccarlar ise Çin'den ipek ve porselen gibi ürünler almalarının yanı sıra Çin'in öncülük ettiği kağıt yapımı ve pusula gibi çeşitli teknolojik icatları ülkelerine taşımışlardır. Bu hareketlilik doğal olarak karşılıklı coğrafi bilginin artmasına neden oldu ve bu yeni coğrafi bilgiler kaydedildi. 1500'lü yıllara gelindiğinde Çin, İslam dünyası hakkında çok fazla şey öğrenmiştir".⁶

Bugün Çin ve İslam dünyası dediğimizde büyük bir coğrafya ve neredeyse dünya nüfusun yarısını oluşturan iki kadim medeniyet söz konusudur. Bu bağlamda iki medeniyet arasında yapılacak akademik çalışmalar hem geçmişe hem de geleceğe ışık tutması açısından oldukça önemlidir. Özellikle soğuk savaş sonrası oluşan tek kutuplu dünyadan çok kutuplu dünya modeline geçiş yapıldığı 21. yüzyılda, Çin hem ekonomik hem de siyasi gücü ile önemli bir ülke konumuna gelmiştir. Bundan dolayı Çin'e ve Çin kültürüne çok uzak olan ülkeler dahi Çin ile siyasi ve ekonomik iş birliğine girme çabası içerisinde. Ülkemiz için ise Çin'e "yakınlık" ve "uzaklık" kavramlarının ayrı bir önemi vardır. Çünkü tarihte sınır komşuluğu yapmış iki kadim medeniyet yine tarihin getirdiği şartlar neticesinde birbirlerine uzak kalmışlardır. Ancak yeni dünya düzeni başlığı altında neşet eden küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki uzaklıklar sadece coğrafi olarak kalmıştır. Bugün her ülke adeta birbirinin "bir tık" ötesinde komşusudur. Ülkeler arasındaki ilişki genellikle siyasi ve ekonomik olmak üzere iki

⁶ Hyunhee Park, **The Mapping Chinese and Islamic Worlds, Cross-Cultural Exchange in Pre-Modern Asia**, Cambridge University Press, Printed in the United States of America, 2012, s.2.

nokta ile birbirine bağlıdır. Ancak ülkeler arasında yalnızca bu iki ilişkinin ön planda olması çok sağlıklı değildir. Çünkü ülkeler arasındaki ilişkiler sadece siyasi ve ekonomi temeline dayandırıldığında, sonuç olarak hızlı ancak dengesiz bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu durumu somut bir örnek ile açıklayacak olursak; nasıl ki bir çocuğun büyüme sürecinde tüm uzuvları eşit oranda büyürse sağlıklı sayılır ise ikili ülke ilişkilerinde de hem siyasi ve ekonomik hem de kültürel iş birliği sağlanırsa ülkeler arasında tam anlamıyla sağlıklı bir ilişkiden söz edilebilmektedir.

Bugün Çin'in en büyük projelerinden olan "*Bir Kuşak Bir Yol*"⁷ projesi hem Türk dünyası hem de İslam dünyası açısından son derece önem arz etmektedir. Bu bağlamda

⁷ Bir Kuşak Bir Yol Projesi, Türkiye'deki akademisyenlerce Yeni İpek Yolu Projesi ve ya Modern İpek Yolu Projesi olarak da adlandırılmaktadır. "Modern İpek Yolu (Bir Kuşak Bir Yol) Projesi, deniz ve kara yolu hatları ile birlikte toplamda 65 ülkeyi kapsamaktadır. Güzergâh üzerindeki ülkeler incelendiğinde projenin genel olarak gelişmekte olan ülkeleri içerdiği görülmektedir. Proje kapsamındaki söz konusu ülkelerin yaklaşık 21 trilyon dolarlık bir ekonomik büyüklüğü oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda; Modern İpek Yolu projesinin ciddi bir ekonomik potansiyeli barındırdığı anlaşılmaktadır. Çin'i Orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlayacak bu yolun tamamlanması ile birlikte kara, deniz ve demir yolu ulaşımında entegrasyon sağlanması, küresel ticaret yollarının çeşitlendirilmesi ve ulaşım sürelerinin kısaltılarak maliyetlerin düşürülmesi hedeflenmektedir. Bununla birlikte Asya, Afrika ve Avrupa'da devasa altyapı yatırımlarını öngören proje inanç merkezlerinin, medeniyetlerin ve toplumlararası ekonomik ve kültürel etkileşimlerin oluşmasına imkân sağlayacaktır." (Bkz. Erdal Tanas Karagöl, **Modern İpek Yolu Projesi**, Seta Perspektif, 2017, Sayı:174, s.2.)

çalışmamız tarihi bir araştırma konusu olmasının yanı sıra, günümüz için İslam ile Çin dünyası arasında tarihten miras kalan ortak paydaların çıkarılması adına önemli bir çalışma olacaktır. Bu düşünceyle dünyanın en büyük projelerinden biri sayılan “*Bir Kuşak Bir Yol*” projesinin akademik alt yapı çalışmalarına katkı sağlaması hedeflenmektedir. Çünkü bu proje Türk ve İslam dünyasının coğrafyasından Avrupa kıtasına ulaşacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın bir anlamda Çinli Müslümanlar ile İslam dünyasının buluşmasına akademik bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

“*Bir Kuşak Bir Yol*” projesinin ana çıkış noktası tarihte Çin’i dünyaya, dünyayı da Çin’e açan tarihi İpek Yolu’nun yeniden canlandırılması ve böylelikle Çin’in dünyaya ucuz, kesintisiz ve risksiz bir şekilde bağlanması amaçlanmaktadır. İpek Yolu⁸⁹ tarihte

⁸ İpek Yolu adı ilk kez Alman coğrafyacısı Ferdinand von Richthofen tarafından Çin’le Ortadoğu arasında yapılan ticaretin ana metânını ipek teşkil ettiği için verilmiştir.(İpek Yolu Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/22/C22007424.pdf>, Son Okunma Tarihi 16.12.2019, Saat: 14:37.) İpek, Çin tarihinin en önemli ürünlerinden biri olmuş ve tarihte zenginliğin sembolü haline gelmiştir. Bundan dolayı dünyanın en büyük ticaret yollarından biri olan yolun adına “İpek Yolu” denilmiştir. Helmut Uhlig “*İpek Yolu*”adlı eserinde “*Bir Tırtıl Tarih Yazıyor*” ara başlığı ile İpek Yolu’nun tarihteki öneminin altını çizmiştir. (Bkz. Helmut Uhlig, **İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü**, Okyanus Yayıncılık, 2000.s.17.)

⁹ MÖ. 6 ve 7. yüzyıllarda Çin, ipek üretilen ülke (产丝之国), ipeğin başkenti (绢国之都) vb. ifadelerle yer almıştır. (Bkz. Wang Huaide, “**Tang Dai Zhongguo Yu Alabode Youhao Guanxi**”, *Xibei Minzu Yanjiu*, Zongdi 22, Di Yi, 1998, s.2.)

sadece ticaretin güzergâhı olmamıştır, aynı zamanda kültür ve medeniyetin de yolu olmuştur. İpek Yolu ile sadece değerli taşlar, baharatlar, ipekler, vb. ticari ürünler değil aynı zamanda edebiyat, dil, kültür, düşünce ve din gibi manevi değeri yüksek olan değerler de bu yolda taşınmıştır. Bundan dolayı ister tarihi İpek Yolu olsun ister modern İpek Yolu olsun bir yerde “yol” varsa ise orada medeniyetler buluşması vardır diyebiliriz.

Çin dediğimizde tek bir milletten değil 56 etnik ulustan oluşan büyük bir ülkeden bahsetmekteyiz. Bu 56 etnik ulus içerisinde Çin’in en büyük etnik uluslarından biri ise Müslüman kimliği olan Huizu (回族) etnik ulusudur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta Çin’de Müslümanların içerisinde bulunduğu tek bir etnik ulus yoktur. Aksine Müslüman olan on farklı etnik ulus bulunmaktadır. Bunlar; Hui, Uygur, Kazak, Tacik, Tatar, Kırgız, Özbek, Dongxiang, Sala ve Bao’an etnik uluslarıdır.¹⁰ Biz çalışma konumuzun çerçevesi kapsamında Huizu etnik ulusundan bahsedeceğiz.

İslamiyet’in Çin’e girişi ile başlayan ve Huizu adında yeni bir Müslüman etnik sınıfın oluşmasıyla sonuçlanan sürecin her bir kademesi araştırmaya değer konu başlıkları ile doludur. Çünkü bir din olarak giren İslamiyet zaman içerisinde mensubu olan topluluğun etnik kimliği haline gelmiştir. Çalışmamız İslamiyet’in Çin’e girişi ile başlayacak ve Çinli Müslüman âlim Wang Daiyu’nün Çin İslam anlayışının oluşmasına verdiği katkı ile son bulacaktır. Uzun bir tarihi sürece yayılan çalışmamızın ilk bölümleri daha kısa ve özet olacak şekilde tasarlanmıştır. Çalışmamızın çekirdeği

¹⁰ İnci İnce Erdoğan, **Çin’de Türk ve Müslüman Nüfusu**, Kırk Yayınevi, İstanbul, 2015, s.113.

diyebileceğimiz Huiru (回儒) bölümü ile Wang Daiyu (王岱輿) ve eserlerinin incelendiği bölümler üzerine daha detaylı bir çalışma yapılacaktır.

Huiru hareketi, Çin İslam tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü bu hareket ile birlikte Çin İslam anlayışı oluşmaya ve olgunlaşmaya başlamıştır. “*Hui*” İslamiyet’i, “*Ru*” ise Konfüçyüs düşüncesini temsil etmektedir. Buradaki Konfüçyüs düşüncesi daha çok Song-Ming dönemi salt bir Konfüçyanizm’den daha çok Daoizm’in ve Budizm’in etkisinin olduğu Çin geleneksel düşüncesini temsil etmektedir. Huiru hareketi, Ming Hanedanlığı’nın son dönemlerinde oldukça etkili olmuştur. Huiru hareketi ile İslam eserleri Çinceye çevrilirken İslamiyet’in temel prensiplerine dokunmadan Çin geleneksel düşüncesine ait kavram ve ifadeler yer verilerek Çinceye çevrilmiştir. Bundan dolayı bu eserler hem İslam düşüncesini içerisinde barındırırken hem de Çin geleneksel düşüncesine ait kavram ve ifadeler yer vererek bir anlamda Çin geleneksel kültürünün taşıyıcılığını yapmıştır.

Huiru kavramını ilk ortaya atan 1894-1987 yılları arasında yaşamış Kuwata Rokuro adlı Japon bilim insanıdır. Rokuro, bu kavramı Konfüçyanist Müslüman (Muslim Confucian) olarak çevirmiş ve daha sonraki yıllarda Çinlileşmiş İslam (Sinicized Islam) olarak da adlandırmıştır.¹¹ Ancak bu çalışma ortaya atıldığı yıllarda yeterli ilgiyi görememiştir. Bundan dolayı, 1990 öncesinde İslamiyet ve Konfüçyüs etkileşimini inceleyen çalışmalar oldukça azdır. 1990’lı yıllardan sonra Müslüman Çinliler üzerine

¹¹ Sachiko Murata, **Chinese Gleams of Sufi Light**, State University of New York Press, New York, 2000, s.XI.

yapılan çalışmalarda Huiru hareketini incelemeyen çalışmaların ayağının akademik bir zemine oturmayacağı anlaşılmıştır. Çünkü Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde başlayan bu hareket daha sonraki Çinli Müslümanların İslam anlayışında çok etkili olmuştur. Bundan dolayı bu hareketi ve mümkünse bu hareketin öncülerinin her birini tek tek ele alıp çalışmak faydalı olacaktır. Ancak çalışmamızın çerçevesi itibariyle genel bilgileri verdikten sonra Huiru hareketi ve bu hareketin öncülerinden olan Wang Daiyü'nün Çin İslam anlayışına olan etkisini ele alacağız.

Çalışmamızda eserlerini incelediğimiz Çinli Müslüman âlim Wang Daiyu ise Huiru hareketinin öncü isimlerinden biridir. Yapmış olduğu çalışmalarla Çin İslam tarihindeki yeri ve önemi büyüktür. Wang Daiyu'nün geçmişi hakkında elimizde yeterli bilgi yoktur. Kendisi hakkındaki bilgileri yine kendi eserinin giriş bölümünde bulunan otobiyografisinden öğreniyoruz. Ataları yaklaşık 300 yıla yakın bir zaman Çin'de yaşamış olup çocukluğunda ve gençliğinde İslam eğitimi alarak kendini yetiştirmiş olan Wang Daiyu, 20'li yaşlardan itibaren kendi isteği ile Çince öğrenerek Çin geleneksel düşüncesine ait bilgi donanımı edinmiştir. Wang Daiyu'nün düşüncelerini en net şekilde öğrenebileceğimiz eserler kendi eserleri olduğundan dolayı çalışmamızda merkeze koyacağımız ana kaynaklarımız Wang Daiyu'nün "*Hak Dinin Açıklaması (正教真詮)*", "*İslam Hikmeti (清真大学)*," "*Hakikatin Doğru Cevapları (希真正答)*" adlı eserleridir. Bu üç eser, 1999 yılında Ningxia Renmin yayınevi tarafından yapılan bir çalışma ile birlikte tek bir kitapta toplanmıştır. Çin İslam tarihinin önemli eserlerinden biri olan bu eser bir taraftan İslamiyet'e ait kaideleri anlatırken, diğer taraftan Çin İslam felsefesinin temellerini atmıştır. Bundan dolayı birçok bilim insanı Wang Daiyu'nün eserlerini Çin İslam felsefesinin ilk eserleri arasında göstermiştir. Çünkü bu eserlerin içerisinde İslam düşüncesinin yanı sıra Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlar ve ifadeler

bulunmaktadır. Çalışmamızda bu eserlerin içerisinde seçilen bazı bölümler çevirilerek hem eserlerin içeriği hakkında genel bilgi verilecek hem de Çin İslam anlayışının oluşmasında nasıl bir yol izlendiği ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda kullandığımız diğer eserler ise kitap ve makalelerden oluşmaktadır. Çince, İngilizce ve Türkçe dillerinden oluşan bu basılı kaynaklar hariç internet ortamına aktarılan kitaplardan, ansiklopedilerden ve diğer internet kaynaklarından faydalanılmıştır.

Çince eserler : Çince eserlerin ilk sıralarında İslamiyet hakkında yazılan eserler gelmektedir. Çin İslam Tarihi, Yuan-Ming döneminde İslamiyet, Huiru araştırmaları, Wang Daiyu ve Eserleri, Çin’de İslamiyet, Çin’de Müslümanlar başlıklı eserlerdir. Bu eserlerin yani sıra 24 Tarih kitaplarından Tang Tarih Kayıtları, Song Tarih Kayıtları, Yuan Tarih Kayıtları, Ming Tarih Kayıtları ve Genel Çin Tarihi gibi eserlerden faydalanılmıştır. Özellikle Gansu eyaleti Minzu Araştırma Merkezi tarafından 1985 yılında basılan “*Xibei Yisilan Jiao Yanjiu (西北伊斯兰教研究)*”, Gao Zhanfu ve Li Zhijian tarafından yazılan “*Yisilan Jiao Yu Zhongguo Musilin Shehui Xiandaihu (伊斯兰教与中国穆斯林社会现代化)*”, Jin Yiji tarafından Wang Daiyu düşüncesi üzerine yazılan “*Wang Daiyu Sixiang Yanjiu (王岱舆思想研究)*”, Qin Huibin tarafından yazılan “*Zhongguo Yisilanjiao Jichu Zhishi (中国伊斯兰教基础知识)*” ve Qiu Shulin tarafından düzenlenen “*Zhongguo Huizu Shi (中国回族史)*” başlığı altında yayınlanan eserlerin çalışmamıza katkısı oldukça büyüktür.¹²

¹² Çalışmamızın temel kaynaklarını oluşturan bu Çince eserlerin künyeleri kaynakçada verilmiştir.

İngilizce eserler: İngilizce eserlerin başında ise Japon bilim insanı Sachiko Muratta'nın "*Chinese Gleams of Sufi Light*" adlı eseri gelmektedir. Bu eser; Wang Daiyu ve eserleri hakkında bizlere oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Alexander Wain'in "*Islam in China: The Hān Kitāb Tradition in the Writings of Wang Daiyu, Ma Zhu and Liu Zhi : With a Note on Their Relevance for Contemporary Islam*" adlı çalışmasının, Hyunhee Park tarafından kaleme alınan "*The Mapping Chinese and Islamic Worlds Cross Cultural Exchange in Pre-Modern Asia*" adlı eserin, Marshall Broomhall'ın "*Islam in China: A Neglected Problem*" adlı eserin, Raphael Israeli'nin "*Established Islam and Marginal Islam in China from Eclecticism to Syncretism*" adlı çalışmasının ve İnci İnce Erdoğan'ın "*Islamic Cultural Influence Traceable in Chinese Language*" adlı çalışmasının çalışmamıza büyük katkıları olmuştur. Böylelikle sadece Çin kaynaklı çalışmalara değil, dünyanın farklı coğrafyalarında İngilizce yapılmış çalışmalara da başvurulmuştur.

Türkçe eserler: Bu bölümde maalesef oldukça az sayıda eser yer almaktadır. Malumunuz ki tarihte Çin ile çok yakın ilişkiler kurmuş bir millet olarak Çin'i çalışırken belli bir çerçevenin dışına çıkamamış olmamız bu konuda en büyük etkendir diyebiliriz. Son yıllarda bu durum biraz ortadan kalkmış görünse de Çin hakkında yapılan çalışmalar genellikle siyasi ve ekonomik konular üzerine ağırlıklıdır. Ancak az sayıda olsa da Çin'de İslam, Çin tarihi ve Çin felsefesi başlığı altında Türk araştırmacılar tarafından Türkçe yazılan ve yabancı araştırmacıların Türkçeye çevrilmiş eserlerine yer verilmiştir. Özellikle Abdurreşid İbrahim'in "*Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*", Bülent Okay'ın "*Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri*", Muhaddere Nabi Özerdim'in "*Lao-Tzu Taoizm*", Toshihiko İzutsu'nun

“*Tao-culuk'daki Anahtar Kavramlar*”, Wolfram Eberhard,'ın “*Çin Tarihi*” ve Raphael Israeli'in “*Çin'deki Müslümanlar Bir Kültürel Çatışma Araştırması*” adlı çalışmalarından faydalanılmıştır. Ayrıca Türkçe eserler arasında çalışma konumuza yakın olduğu düşünülen iki makale¹³, bir yüksek lisans tezi¹⁴ ve bir doktora tezi¹⁵ çalışmaları incelenmiştir.

İnternet kaynakları: İnternet kaynakları çok uzun uğraşlar sonunda ulaşabileceğimiz kaynakları “*bir tık*” ötede bulmamızı sağlaması yönünden oldukça önemlidir. Özellikle basılı olarak ulaşılması zor olan birçok esere internet üzerinden ulaşarak çalışmamızın içeriğini zenginleştirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle; <https://ctext.org>. ve <http://guoxue.lishichunqiu.com> adlı internet siteleri Çin klasik eserlerine ulaşmakta oldukça faydalı olmuştur. Türkçe internet sitelerinden ise <https://kuran.diyanet.gov.tr> ve

¹³ Elvida Ünal, “**Çin Tarzı İslam: Konfüçyanist Müslümanlık (Hui-Ru)**”, *TYB Akademi*, 20. Sayı. 2017; Wu Maerjiang, Nuh Arslantaş, “**Klasik İslâm Eserlerinin Çince'ye Tercüme Faaliyetlerinin Çin'de İslamiyet'in Gelişimine Katkısı**”, *Edebali İslamiyat Dergisi*, C.2, S. 4, 2018, ss.53-81.

¹⁴ Esra Çiftçi, “**İslam ve Konfüçyanizm Bağlamında Konfüçyanist Müslümanlığın Doğuşu ve Gelişimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**”, Marmara Üniversitesi, 2015.

¹⁵ Wu Maerjiang, **Çin Kaynaklarına Göre Mançu (Çing) Hanedanı Döneminde (1644-1911), Çin'de İslâmiyet (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Marmara Üniversitesi, 2018.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/> adresleri çalışmamızın açısından oldukça yararlı olmuştur.

Bu çalışmada; Wang Daiyu'nun kendi eserleri çalışmanın merkezine yerleştirilerek diğer yardımcı eserlerdeki değerli bilgi ve birikimlerle birlikte Wang Daiyu'nün Çin İslam anlayışının oluşmasındaki yeri ve öneminin bir bütünlük içerisinde çalışılması amaçlanmıştır.

İslamiyet veya diğer dinler dünyanın dört bir yanına yayılmak ister. Diğer bir deyişle; genellikle dinler kendi mensup sayısını artırmak ve evrensel bir din olmak istemektedirler. Ancak bir taraftan evrensel din olmak isterlerken, diğer taraftan yayıldıkları coğrafyaların sosyal ve kültürel dokularına entegre olmak için aynı zamanda buldukları coğrafyada yerleşme yoluna girmektedirler. Böylelikle evrenselleşme yolunda yerleşme problemi ise birçok dinin problemi olmuştur. Bundan dolayı, İslamiyet'in Çin'e girdiği Tang Hanedanlığı ile Ming Hanedanlığı'ndaki İslamiyet özü itibariyle aynı olsa da gelenek yönünden değişime uğrayarak başkalaşım yaşamıştır. Bir tohum misali Çin topraklarına düşen İslamiyet büyümüş olduğu toprağın özü ile kendi özünü harmanlayarak Çin İslam anlayışını oluşturmuştur. Bu uzun ve meşakkatli yolda ise birçok Çinli Müslüman âlimin çalışmaları önemli yer tutmuştur. Çalışmamızda, bu âlimlerden biri olan Wang Daiyu'nün Çin İslam anlayışının oluşmasında etkisinin ne düzeyde olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Böylelikle çalışmamızın ana sorusu olan *“İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte Çin İslam anlayışının oluşmasında Wang Daiyu'nün yeri ve önemi nedir?”* sorusuna bütüncül bir bakış açısı ile cevap aramaya çalışacağız.

Çalışmamız esas itibariyle dört ana bölümden oluşacaktır. Birinci bölüm Tang Hanedanlığı ve Song Hanedanlığı dönemlerinde İslamiyet; ikinci bölüm Yuan Hanedanlığı ve Ming Hanedanlığı dönemlerinde İslamiyet; üçüncü bölüm Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde ortaya çıkan Huiru hareketi; dördüncü bölüm ise Wang Daiyu ve eserleri başlıklarından oluşacaktır.

1. BÖLÜM

TANG VE SONG HANEDANLIKLARI'NDA İSLAMİYET

Dünya tarihinde birçok millet, devletler kurmuş ve bu devletleri uzun süre yaşatma gayreti içerisinde olmuştur. Birçok milletin bu gayretine tarihin akışı müsaade etmemiş, ancak belli başlı milletler tarih boyunca kendi kültür ve medeniyetlerini oluşturmuş, hatta kültür ve medeniyetlerini günümüze kadar taşımayı başarmışlardır. Hiç şüphesiz ki bu kadim medeniyetlerden biri olan Çin, kültür ve medeniyetini günümüze kadar taşımayı başarmış nadir medeniyetlerden biridir.

Çin medeniyetinin günümüze kadar taşınmasında elbette birçok unsur vardır. Bu unsurların en önemlilerinden biri Çin ulusunun yazıya verdiği önemdir. Çin yazısı, Çin kültür ve medeniyetinin bu uzun yolcuğunda en önemli taşıyıcılarından biri olmuştur. Bunun yanı sıra Çin tarihinde belli zaman dilimleri hariç bir biri arkasına kurulan hanedanlıklar Çin kültür ve medeniyetinin bütüncül olarak aktarılmasında etkin rol oynamışlardır. Bu hanedanlıkların isimleri birbirinden farklı olsa dahi Çin kültür ve medeniyetinin gelişerek devam etmesini sağlamışlardır. Hatta Çin, Çinli olmayan milletler tarafından yönetilmiş olduğu dönemlerde dahi Çin kültür ve medeniyetinin sonraki nesillere taşınmasında çok ciddi aksaklıklar olmamıştır diyebiliriz.

1.1.Tang Hanedanlığı (618-907)

Tang Hanedanlığı (唐朝), Çin tarihinde yaklaşık 300 yıl hüküm sürmüş önemli bir hanedanlıktır. Çin tarihinin dış dünyaya iletişimin en yoğun olarak yaşandığı dönemlerden biri Tang Hanedanlığı dönemidir. Özellikle İpek Yolu üzerinden yapılan ticaretin yanı sıra, Çin'in dünya ile dünyanın da Çin ile yoğun kültürel bir alışveriş içerisinde olduğu dönem olmuştur. Tang Hanedanlığı'nda yabancılara sağlanan imtiyazlarla birlikte Çin'de yaşayan yabancı nüfusu hızla artmıştır. Böylelikle kültür, edebiyat, resim, dil, din, yeme, içme, giyim vb. alanlarda farklılıklar ve zenginlikler de artmıştır.

Tang Hanedanlığı, 618 yılında Sui Hanedanlığı'nın (隋朝) yıkılışının ardından Li Yuan'ın (李渊) Gaozu (高祖) unvanıyla tahta geçmesiyle kurulmuştur. Ancak yıllar sonra Li Yuan ile oğlu Li Shimin (李世民) arasında tahta kimin geçeceği hakkında anlaşmazlık çıkmıştır. Ortaya çıkan bu siyasi kriz, Li Shimin'in 626 yılında Taizong (太宗) unvanıyla tahta geçmesiyle çözüme kavuşmuştur.^{16 17} Tang Hanedanlığı'nın kurulmasında ve imparatorluğun ilerleyen aşamalarında Türklerin büyük desteği olmuştur. Li Shimin kısa bir süre içinde iç huzursuzlukları gidermiş ve ülkenin ekonomik ve kültürel kalkınmasının önünü açacak adımlar atmıştır. Atılan bu adımlarla Tang Hanedanlığı ekonomik ve siyasi olarak güçlenmiştir. Özellikle bazı uygulamalarla dış ticaret konusunda ciddi yol alınmıştır.

¹⁶ Li Boqin, **Li Zhaoxiang, Zhongguo Tongshi (Juan Wu)**, Fenghuang Chuban She, Beijing, 2011, ss.44-45.

¹⁷ Tang İmparatoru Taizong'a, Tang Hanedanlığı'nda yaşayan azınlık ulusların liderleri bir saygı ifadesi olarak "*Tian Ke Han* 天可汗" ünvanı vermişlerdir. (Bkz. Qiu, Shulin, **Zhongguo Huizu Shi**, Ningxia Renmin Chuban She, Yinchuan 2012, s.1.)

“Tang dönemi, Çin tarihinin kültürel etkileşime en açık olduğu dönemlerden biridir. Bu dönemde Çin, kara İpek Yolu ve deniz İpek Yolu’yla dış dünya ile bağlantı sağlamıştır. Bu dönemde yapılan ticaretin büyük bir bölümü Araplar ve Persler ile yapılmaktadır. Özellikle Çin’in güneyinde bulunan liman şehri Guangzhou’da yapılan ticaretin hacmi oldukça yüksektir. Çinliler, Çin’e ticaret yapmak için gelen yabancılar için “yabancı tüccar (胡商)” ve “yabancı ziyaretçi (蕃客)” kelimelerini kullanmıştır.”¹⁸

Çin yönetimi, Çin’e gelen yabancılar için hayatlarını kolaylaştıracak çeşitli uygulamalar yapmıştır. Bu uygulamalardan biri yabancılar için Çin’de açılan ticaret evleridir. Ayrıca bunun yanı sıra, Çin’de devamlı ikamet eden yabancıların yaşayabileceği mahalleler oluşturulmuştur.¹⁹ Böylelikle yabancıların Çin’de kendi yaşam tarzları ile yaşayabilmelerine olanak sağlanmış ve Çin yabancı tüccarlar için bir cazibe merkezi haline getirilmiştir. Tabii ki bu uygulama ile sadece ticaret değil kültürler arası etkileşim de oldukça yoğun yaşanmıştır. Gelen tüccarlar kendi milletlerine ait kültürel ve dini unsurları Çin’de yaşatmışlardır. Böylelikle Tang döneminde Çin adeta bir kültür havzasına dönüşmüştür.

¹⁸ “Yabancı ziyaretçi (蕃客)” tanımlaması yabancılar için yaygın bir kullanımdır. 1965 yılında Quanzhou’da yapılan kazılar sırasında Arap mezar taşlarının üzerinde “yabancı ziyaretçi mezarı (蕃客墓)” şeklinde yazılar bulunmuştur. (Bkz. Qiu, 2012, s.14.)

¹⁹ Wolfram Eberhard, **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s.205.

Tang Hanedanlığı, kuruluşundan yıkılışına kadar hem Türkler hem de Müslümanlar için önemli bir hanedanlıktır. Çünkü hanedanlığın kuruluşunda ve daha sonraki kritik süreçlerde Türkler ve Müslümanlar etkin rol oynamışlardır. Aynı şekilde İslamiyet Çin'e bu dönemde girmiş ve Tang dönemi İslam kültür ve medeniyetiyle tanışmıştır. Bu tanışma sonraki yüzyıllarda aynı çatı altında birlikte yaşamaya kadar uzanacaktır. Yine bu üç milleti bir araya getiren ve tarihte önemli bir yeri olan Talas Savaşı 751 yılında Tang Hanedanlığı döneminde olmuştur. Tang döneminde yaşanan diğer önemli bir olay ise An Lushan (安祿山) isyanıdır.²⁰ Bu isyanın bastırılmasında Araplar ve Uygurlar büyük rol oynamışlardır.²¹ Yaşanan bu olaylardan da anlaşılacağı üzere; Çinliler, Türkler ve Müslümanlar tarih boyunca kaderin onlara sunduğu yolda daima etkileşim içerisinde olmuşlardır.

Tang Hanedanlığı dönemini kısaca özetleyecek olursak, yönetimi boyunca açık ve reformist bir yönetim anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte Tang Hanedanlığı komşuları üzerinde siyasi ve kültürel etkileşimini güçlendirerek bir yönetim sağlamaya çalışmıştır. Tang Hanedanlığı'nın siyasi, askeri, ekonomik ve

²⁰ Bazı kaynaklar An Lushan (安祿山) isyanının sebeplerinden birinin yabancılara verilen imtiyazlardan kaynaklandığını vurgulamaktadır. Özellikle askeri yönetimde birçok komutanın Türk kökenli olduğu, bunun ise bir ayaklanmanın alt yapısının oluşturduğu tezi savunulmaktadır. (Bkz. John Keay, **Çin Tarihi**, İnkilâp Kitabevi, İstanbul, 2011, ss.271-272.)

²¹ Wolfram Eberhard, 2007, s.212.

kültürel gücünden dolayı birçok tarihçi bu dönemi Çin tarihinin “*altın çağ*” dönemi olarak adlandırmıştır.²²

Tang Hanedanlığı, Çin sınırları dışından gelen dinlere hoşgörü politikası çerçevesinde yaşanmıştır. Bir yandan tarihi geçmişinin en önemli düşünce sistemi Konfüçyanizm ekseninde hareket etmeye çalışırken diğer yandan Çin’e yüzyıllar önce girmiş Budizm’in gelişmesi için destek olmuştur. Özellikle Budizm dil konusunda yaşadığı güçlüklerle rağmen büyük yol almıştır.²³ Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet de Tang döneminde Çin’e girmiştir.²⁴ Tang Hanedanlığı, Çin tarihinin en önemli hanedanlıklarından biri olup araştırılmaya değer konu başlıkları yönünden oldukça zengin bir dönemdir. Ancak çalışma konumuzun çerçevesi açısından biz daha çok Tang döneminde İslamiyet’in Çin’e girişi ve gelişimi konuları üzerinde daha fazla duracağız.

1.2. Tang Hanedanlığı Döneminde İslamiyet’in Çin’e Girişi ve Gelişimi

Çin medeniyeti deniz İpek Yolu ve kara İpek Yolu ile sınırlarını aşmış ve dünya kültür ve medeniyeti ile buluşmuştur. Çin tarihte insanlığın faydasına olan birçok buluşun gerçekleştiği coğrafyanın adıdır. Bundan dolayı insanlık tarihi Çin medeniyetine çok şey borçludur. Yedinci yüzyılın ortalarından itibaren dünya tarihini ve

²² Hyunhee Park, 2012, s.22.

²³ Harry G.Gelber, **MÖ 1100’den Günümüze Çin ve Dünya Ejder ve Yabancı Deccallar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s.63.

²⁴ Harry G.Gelber, a.g.e., s.64.

coğrafyasını değiştirecek İslamiyet ise Çin medeniyeti ile birlikte bu yolcuğa eşlik etmiştir. Bu iki medeniyeti birbiri ile buluşturan yol İpek Yolu'dur. Burada bir noktaya dikkat çekmekte fayda vardır. O da Çin'in Arap dünyası ile ilişkisi beşinci yüzyılın ilk yarısına kadar dayanmaktadır.²⁵ Ancak şurası çok açık ki İslam öncesi ve sonrası Arap medeniyeti bir değildir. Bundan dolayı yedinci yüzyılın ortalarından itibaren başlayan etkileşim için Çin medeniyeti ile İslam medeniyetinin etkileşimi söylemi daha doğru olacağı kanatindeyiz.

İslamiyet'in Çin'e giriş tarihi hakkında Çin kaynaklarında farklı tarihler geçmektedir. Bu tarihleri analiz ettikten sonra bir sonuca varmaya çalışacağız. Ancak bu analize geçmeden önce Çin kaynaklarında “*İslamiyet kelimesinin karşılığında hangi kavramlar kullanılmıştır?*” bu kavramlara bakmak faydalı olacaktır. Çünkü tarih kayıtlarınının tamamında günümüzde İslamiyet'in Çincesi olarak kullanılan “*Yisilan jiao (伊斯兰教)*” ifadesi geçmemektedir.

İslamiyet Çin'e girişi ile birlikte neredeyse her dönemin tarih kayıtlarında İslamiyet kelimesinin karşılığı olarak farklı isimlendirmeler yapılmıştır. Yapılan bu isimlendirilmeler çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Çünkü çalışmamız açısından Çin kaynaklarında İslamiyet ile ilgili bir konuyu araştırdığımızda o dönemde Çince İslamiyet kelimesinin karşılığının ne olduğunu bilmek gerekmektedir. Bundan dolayı Çin tarihinde İslamiyet hangi dönemde nasıl isimlendirilmiş kısaca değineceğiz.

²⁵ Marshall Broomhall, **İslam in China: A Neglected Problem**, Singapore: China Inland Mission, 1910, s.5.

İslamiyet kelimesi Tang ve Song dönemlerine ait kaynaklarda “*Dashi jiao* (大食教)” veya “*Dashi fa* (大食法)” olarak geçmektedir. “*Dashi* (大食/大石)” kelimesi Farsça kökenli bir kelimedir. “Bu kelime, Fars dilinde Araplara ait bir ulus için kullanılmaktadır. “*Tazi*” veya “*taziks*” kelimelerinin telaffuzlarından Çinceye geçmiştir.”²⁶²⁷ Bundan dolayı İslamiyet’e Arapların dini anlamında “*Dashi jiao*” veya Arapların yasası/kanunu/öğretisi anlamında “*Dashi fa*” denilmiştir.

“Yuan ve Ming dönemlerine gelindiğinde; tarih kayıtlarında “*Tianfang jiao* (天方教)” ve “*Huihui jiao* (回回教)” olarak çevrilmiştir. Uygurlar için kullanılan Huihui kelimesi, “*Huige* (回纥)” veya “*Huihu* (回鹘)” kelimelerinin ses benzerliğinden türetilmiş bir kelimedir. “*Huihui jiao*” kelimesine ilk kez Kuzey Song Hanedanlığı kayıtlarında rastlanmıştır.²⁸ “*Tianfang jiao*” kelimesindeki “*Tianfang*” imi İslamiyet’in doğduğu Mekke’yi ve Kâbe’yi temsil etmektedir. “*Tianfang jiao*” ise Mekke’nin dini veya Kâbe’nin dini anlamına gelmekte olup İslamiyet kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

²⁶ Ma,G., “**Yisilan Jiao Zai Zhongguo De Jiuceheng**”, *Alabo Shijie* (3), 1983, s.63.

²⁷ Çin tarih kayıtlarında Araplar için kullanılan isimler, Arap iktidarına göre değişiklik göstermiştir. İlk dönemler için “*Dashi* (大食)”, Emeviler döneminde (661-750) “*Baiyi Dashi* 白衣大食”, Abbasiler döneminde ise (750-1258) “*Heiyi Dashi* 黑衣大食” isimleri kullanılmıştır. (Bkz. Qiu, Shulin, 2012, s.1.)

²⁸ Ertuğrul Ceylan, “**Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet’in Çin’e Girişi**”, *Current Research in Social Sciences*, 2016, C.2 S.2, ss. 28-29.

Ming Hanedanlığı'nın son dönemi ile Qing Hanedanlığı dönemine gelindiğinde İslamiyet için “*Qingzhen jiao* (清真教)” kelimesi yaygın olarak kullanılmıştır. Bu kelime, hem Çin tarihinde hem de günümüz Çin’inde İslamiyet için en yaygın kullanılan kelimelerden birisidir. “*Qingzhen*” kelime anlamı olarak “*saf ve gerçek*” “*temiz*” veya “*helal*” demektir. Çinli Müslümanlar, “*qingzhen*” kelimesine karşı oldukça hassaslardır. Bundan dolayı Ming döneminden itibaren kullanılan “*qingzhen*” kelimesi günümüzde dahi sık kullanılmakta olup adeta Müslümanların bir kimliği olmuştur.²⁹ Hatta bazı Müslüman Çinliler, Müslüman olmayan bir kişinin çay içtiği bardaktan çay içmezler. Nedeni sorulduğunda ise “*不够清真*” yani “*yeteri kadar temiz değil*” derler.³⁰

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilk yıllarda ise “*İslamiyet*” kelimesinin karşılığı olarak “*Huijiao* (回教)” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 1956 yılına gelindiğinde “İslamiyet” kelimesinin telaffuzu çıkış noktası dikkate alınarak yapılan ses benzerliği çevirisi ile oluşturulan “*Yisilan jiao* (伊斯兰教)” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.³¹ Böylelikle “*Yisilan jiao*” kelimesinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte Çinli Müslümanlar ile Çin sınırları dışında yaşayan Müslümanlar arasında literatür birliği de sağlanmıştır diyebiliriz.³²

²⁹ Ertuğrul Ceylan, a.g.m., s. 29.

³⁰ D. Gladney, **Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic.**, Harvard University Press, Cambridge, 1991, s.7.

³¹ Ertuğrul Ceylan, a.g.m., s. 29.

³² Ma G., a.g.m., s.64.

İslamiyet'in Çin'e girişi hakkında Çince kaynaklardan üç eseri inceleyeceğiz. Bunlar “*Ming Tarih Kayıtları (明史)*”, “*Minshu (闽书)*” ve “*Eski Tang Tarih Kayıtları (旧唐书)*” adlı eserlerdir. Böylelikle üç farklı eserden kayıtlara geçmiş üç farklı tarihin incelemesi yapılarak İslamiyet'in Çin'e girişi hakkında genel kabul görmüş tarih ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Ming Tarih Kayıtları

Ming tarih kayıtlarına³³ baktığımızda, İslamiyet'in Çin'e 581- 604 yılları arasında girdiğini görmekteyiz. Bu bilgiye Ming Tarih Kayıtları'nın “*Batı Bölgeleri*” bölümünde: “*Medine, Huihuilerin vatanıdır. Kâbe'ye yakındır. Sui Kai Huang (隋开皇) döneminde, bu ülkeden sahabeler Çin'e giriş yapmışlardır.*”³⁴ Yuan Hanedanlığı'na geldiğinde bu

³³ Çin'in resmi hanedanlık kayıtları olarak adlandırılan “*24 Tarih*” in son tarih kaydı olarak bilinmektedir. İlk olarak; Qing Hanedanlığı İmparator Shunzhi döneminde, 1645 yılında derlenmeye başlanmıştır. Ancak kaynakların toparlanmasının uzun sürmesi sonucunda Ming Tarih Kayıtları'nı derleme aşaması uzamıştır. Kayıtlar, son olarak İmparator Qianlong döneminde, 1739 yılında Zhang Tingyu tarafından yeniden derlenerek tamamlanmıştır. 332 el yazması tomardan oluşmaktadır. (Bkz. Fatma Ecem Ceylan, “**Zheng He'nin Yaptığı Seyahatlerin Çin Tarihindeki Yeri ve Önemi**” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, 2017, s.10.)

³⁴ İslam'ın Çin'e ilk nasıl ve ne zaman ulaştığı belirsizdir. Çinli Müslüman âlim Liu Zhi'nın babası olan Liu Sanjie'ye atfedilen Huihuilerin kökeni adlı çalışmada 651 yılında Çin'e gelen dört kişiden biri Hz. Muhammed'in amcası olan sahabe Sa'd bin Ebî Vakkas olduğu iddiasıdır. Bu iddia günümüz Çinli Müslümanları arasında da oldukça

kişiler Çin'in dört bir yanına dağılmışlardır. Onların dininin yerini hiçbir şey alamaz."³⁵ şeklinde geçmektedir. Ancak tarihi kronolojik açıdan bakacak olursak; İslamiyet'in bu tarihler arasında Çin'e girmesi doğru değildir. Bu çıkarımımızın nedeni ise İslam tarihinin bize verdiği tarihi verileridir. Bu verilere baktığımızda, Hz. Muhammed'e ilk vahyin geldiği tarih 610 yılıdır. Bundan dolayı 581- 604 yılları arasında İslamiyet'in Çin'e girmesi imkânsızdır. Ancak bazı bilim insanları Ming Tarih Kayıtları'nda verilen bu tarihlerle Hz. Muhammed'e gelen ilk vahyin tarihi arasındaki farkın nedeninin hicri takvim ile Çin takvimi arasındaki farktan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir.³⁶ Savunulan bu tezin matematiksel açıdan doğru olması imkânsızdır. Çünkü iki takvim arasındaki hesaplamanın yıllar arasındaki farkı kapatması mümkün

yaygındır. Ancak bu tez birçok çalışma tarafından çürütülmüştür. (Bkz. Alexander Wain, **"Islam in China: The Hân Kitâb Tradition in the Writings of Wang Daiyu, Ma Zhu and Liu Zhi : With a Note on Their Relevance for Contemporary Islam"**, ICR 7.1 Produced and distributed by IAIS, Malaysia, 2016, s. 28). Bu iddianın doğru olmadığı yönünde görüş bildirilenden *"Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması"* adlı eserin sahibi Abdurreşid İbrahim'dir. Eserinde bu konu hakkında şöyle yazmıştır: *"Sa'd Bin Ebi Vakkas'ın Çin'e gelmesi hakkında Çin kaynakları ile Arap kaynakları birbiri ile çelişmektedir."* (Bkz. Abdurreşid İbrahim, **Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması**, Cild I, İşaret Yayınları, İstanbul, 2012, ss.86-87."

³⁵ Xiyu Si bölümü, **Ming Tarih Kayıtları**, 332. Tomar, <http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/mingshi/4450.html>, Son Okuma Tarihi: 06.07.2019, Saat: 00.15.

³⁶ Gansu Sheng Minzu Yanjiu Suo, **Xibei Yisilan Jiao Yanjiu**, Lanzhou, Gansu Minzu Chuban She.1985, s.38.

görünmemektedir. Tüm bu bilgi ve yorumlar ışığında İslamiyet'in bu dönemde Çin'e girmiş olması imkânsızdır.

Minshu (閩書)

He Qiaoyuan (何乔远) tarafından Ming Hanedanlığı döneminde yazılan Minshu adlı eserde şöyle yazmaktadır:

“Tang Hanedanlığı Wu De (武德) döneminde (618-626), Muhammed, dört büyük erdemli insanı dinlerini yaymak için Çin'e gönderdi. Bunlardan birincisi Guangzhou'da, ikincisi Yangzhou'da, üçüncüsü ve dördüncüsü ise Quanzhou'a geçerek dinlerini yaydılar.”³⁷

Bu eserde verilen tarihler İslam tarihi açısından Hz. Muhammed'in peygamberlik dönemine denk gelmektedir. Bu açıdan yukarıda bahsettiğimiz Ming tarih kayıtlarındaki gibi tarihi bir uyuşmazlık söz konusu değildir. Mekke şehrinde 610 yılında Hz Muhammed peygamberliğini ilan ettikten sonra etrafında bu durumu kabul edenlerin sayısı oldukça azdır. Hatta bazı kişiler bu durumu kabul etmemekle kalmayıp Hz Muhammed'e bu yolun yanlış olduğunu ve derhal bu yoldan dönmesini telkin etmişlerdir. Zamanla bu telkinler bir adım ileri taşınarak sözlü ve fiziki saldırıya kadar uzanmıştır. Yaşanan bu baskıların sonucunda Müslümanlar için hicret kaçınılmaz

³⁷ Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, **Zhongguo Yisilan Jiao Jian Zhi**, Zongjiao Wenhua Chuban She, Beijing: 2011,s.5.

olmuştur. Bunun üzerine bir grup Müslüman 615 yılında Habeşistan'a, ikinci bir grup ise 622 yılında Medine'ye hicret etmiştir. Yukarıda verilen 618-626 yılları Müslümanlar için önemli tarihlerdir. Çünkü bu tarihler Müslümanların baskıdan zulümden kaçıp yeni bir yer aradıkları zaman dilimine denk gelmektedir. Bu açıdan bakacak olursak; dört Müslümanın deniz yolunu kullanarak Çin'e gelmiş olmaları mümkündür.³⁸ Çünkü tarih kayıtlarına göre; Çinliler Araplar arasındaki ilişkiler çok öncelerine dayanmakta olduğundan Arabistan ile Çin arasında deniz yolu üzerinden bir ulaşım yolunun varlığından bahsedebiliriz. Bundan dolayı Minshu Kayıtları'na göre Müslümanların bahsedilen tarihler aralığında Çin'e gelmesi matematiksel olarak mümkündür.

Eski Tang Tarih Kayıtları

Eski Tang Tarih Kayıtları'na³⁹ göre; Müslümanların Çin'e ilk resmi ziyareti halife Hz. Osman'ın Tang Gaozong (唐高宗) döneminde Çin'e elçi göndermesiyle

³⁸ “*Âlem-i İslam ve Japonya'da İslamiyet'in Yayılması*” adlı eserin yazarı Abdurreşid İbrahim farklı düşünmekte olup bu konu hakkında: “*Sanki Çin'e İslamiyet Zaman-ı Saadet'te gelmiş imiş, Hz. Peygamber o zamanda üç adamını elçi olarak göndermiş: Sa'd b. (Ebi) Vakkas, Kasım, üçüncüsünü pek de tayin edemiyorlar. Bununla beraber ikisinin kabirlerini dahi Kanton beldesinde gösteriyorlar, Sa'd b. (Ebi) Vakkas'ın Hicaz'a dönmüş olduğunu söylüyorlar. Eğer Çin'e böyle bir elçi gönderilmiş olsaydı, mutlaka hadisçiler bunu ananesiyle zaptederlerdi.*” demiştir. (Bkz. Abdurreşid İbrahim, 2012, ss.153-155.)

³⁹ Eski Tang Tarih Kayıtları (旧唐书): Liu Xu (刘昫) tarafından M.S. 945 yılında yazılmıştır. Toplam 200 bölümden oluşmaktadır. Bu eserde; Tang Hanedanlığı'nın ilk döneminden 907 yılına kadar olan 290 yıllık tarihi bir süreç kaydedilmiştir. Kitabın

gerçekleştirilmiştir. Eserde bu ziyaret şöyle geçmektedir: “*Yong Hui (651) döneminde Arabistan’dan elçi geldi.*”⁴⁰ Bu ilk resmi temastan sonra iki ülke arasında resmi ziyaretler devam etmiştir. Bu bilgiye Du Huan (杜环)⁴¹ tarafından yazılan “*Seyahat Notları (经行记)*” adlı eserden ulaşılmaktadır. Esere göre; yapılan bu ilk ziyaretten sonra 651’den 798 yılına kadar geçen 147 yıllık süre zarfında Arap elçileri 39 kez Çin’i

adından da anlaşılacağı üzere; eserin başında bulunan “*eski*” kelimesinin sebebi, Song döneminde “*Yeni Tang Tarih Kayıtları*” adlı başka bir eserin daha yazılmış olmasından kaynaklıdır. “*Eski*” ve “*yeni*” olmak üzere yazılan her iki tarihi kayıt da Tang dönemini anlatmaktadır. Ancak “*yeni*” ile “*eski*” arasında içerik, üslup ve gerçekçilik yönünden farklar bulunmaktadır. Tarihi sürece baktığımızda, Tang Hanedanlığı’nda yaşanan olaylara en yakın zaman diliminde yazılan eser “*Eski Tang Tarihi Kayıtları*”dır. Tang Hanedanlık kayıtları tarihte “*Eski Tang Tarih Kayıtları*” ve “*Yeni Tang Tarih Kayıtları*” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu iki eser “*Yeni Tang Tarih Kayıtları*”nın “*Eski Tang Tarihi Kayıtları*”na göre daha fazla tarihi veri bulundurması, daha basit olması ve inanılması zor olan tarihi olayları anlatması bakımından birbirinden farklıdır. (Bkz. Ertuğrul Ceylan, a.g.m., s.35.)

⁴⁰ **Eski Tang Tarih Kayıtları**, Benji, 4. Tomar, <http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/jiutangshu/2177.html>, Son Okuma Tarihi: 06.07.2019, Saat: 01:29.)

⁴¹Du Huan (杜环), 751 yılında Araplar ile Çinliler arasında gerçekleşen Talas savaşı sonunda esir düşmüştür. Bu vesileyle 10 yıla yakın İslam coğrafyasında kalmıştır. Yaşadıklarını ve gözlemlerini ise yazmış olduğu “*Seyahat Notları (经行记)*” adlı eserde toplamıştır. (Bkz. <http://www.lishichunqiu.com/history/5123.html>, Son Okuma Tarihi: 04.09.2019, Saat:17.34.)

ziyaret etmişlerdir.⁴²⁴³ Çinliler ve Araplar arasında 651 yılında başlayan bu diplomatik ilişkiler birçok bilim insanı tarafından İslamiyet'in Çin'e giriş tarihi olarak kabul edilmektedir.

İslamiyet'in Çin'e girişi hakkında yukarıda farklı kaynaklarda farklı tarihler verilmiş olsa da bu tarihlerin tamamı Çin'de Tang Hanedanlığı'nın hüküm sürdüğü tarihlerdir. Bu açıdan Tang Hanedanlığı İslamiyet'in Çin'e girdiği dönem olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemden sonra İslamiyet Çin'de yayılmaya başlamış olup sonraki dönemlerde ise Çin'in en önemli sosyal sınıfını oluşturmuştur.

Tang Hanedanlığı'nın yabancılar için oldukça ideal bir dönem olduğundan daha önce bahsetmiştik. Özellikle ticaret için gelen ve Çin'e yerleşenler için kendi kültür ve inançlarını yaşaması konusunda bir kısıtlama olmamıştır. Hatta yabancıların yoğun yaşadığı bölgelerde kendi mahalleleri dahi olmuştur. Müslümanlar içinde durum farksızdır. Özellikle başkentte ve liman şehirlerinde Müslüman nüfus yoğunluğunun

⁴² Gao Zhanfu, Li Zhijian, **Yisilan Jiao Zhongguo Musilin Shehui Xiandaihua**, Zongjiao Wenhua Chuban She, Beijing, 2013,s.191.

⁴³ Yapılan bu ziyaretler 651-800 yılları arasında gerçekleşmiştir. (651, 655, 681, 682, 703, 711, 713, 716, 718, 719, 724,725, 728, 729, 733, 741, 744, 745, 746, 747, 750, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 760, 762, 769, 770, 772, 774, 781, 791, 798, 800) (Bkz. Jiafa'er Kala'er A He Mo De, Jin Bo, Yu Yan, **“Tang Dai Zhongguo Yu Alabo Shijie De Guanxi (Shang)”**, *Xinjiang Shifan Daxue Xuebao*, Di 52 Juan, Di 2, 2004, s.42.)

artmasıyla birlikte belli bölgelerde Müslüman mahalleleri oluşmuştur. Özellikle Çin'in güneyinde yer alan ve Çin-İslam medeniyetinin liman şehirlerinden biri olan Guangzhou (广州) şehri Çin İslam tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Genellikle Çin'e ticaret için gelen Arap ve Persler Guangzhou'a yerleşmişlerdir. Guangzhou şehrini özel kılan diğer bir etken ise Çin'in ilk camisi olan Huaisheng (怀圣) camisinin burada inşa edilmiş olmasıdır.⁴⁴ Tang döneminde sadece Guangzhou şehrinde değil aynı zamanda Quanzhou (泉州), Xi'an (西安), Taiyuan (太原) gibi şehirlerde de camiler inşa edilmiştir.⁴⁵

Tang Hanedanlığı, 740 yılının sonuna kadar dış politikada barışçıl bir tarz benimsemiş ve bunda da başarılı olmuştur. Örneğin, Tibet başta olmak üzere komşularla barış ve istikrar sağlanmıştır. Ancak daha sonraları siyasi çözüm yerini askeri çözüme bırakmıştır.⁴⁶ Bu durumun ilk patlak verdiği yerlerden biri ise Çin-Arap ilişkileri olmuştur. 751 yılına gelindiğinde; Çin ve Arap ilişkilerinde barış siyaseti yerini askeri yönlü siyasete bırakmış ve iki ülke arasında Talas Savaşı çıkmıştır. Talas Savaşı Türklerin Müslümanlığa geçişi olarak bilinmektedir. Bu savaş için Hee-Soo-Lee (Cemil) İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması adlı eserinde savaşın gerekçesini şu sözlerle açıklamaktadır:

⁴⁴ Qin Huibin, **Zhongguo Yisilanjiao Jichu Zhisi**, Zongjiao Wenhua Chuban She, Beijing, 2005, s.11

⁴⁵ Qiu, a.g.e., s.13.

⁴⁶ Denis Twitchett, John K. Fairbank **The Cambridge History of China, Vol. 3: Sui And T'ang China, 589-906, Part 1**, Cambridge University Press, 2008, S. 443.

*“Batı Türkistan, sahip olduğu siyasi, askeri ve iktisadi önemi sebebiyle VIII. yüzyılın ilk yarısında Türkler, Araplar ve Çinliler arasında çeşitli mücadelelere sahne olmuştur. Aynı asrın ortalarına doğru dünyanın en büyük iki süper ülkesi olan Arabistan ve Çin, Batı Türkistan’da birbirleriyle yaklaşmışlardı”*⁴⁷

Uzun yıllar barış politikası ekseninde gelişen Çin-Arap ilişkileri Talas savaşı ile birlikte sekteye uğramıştır. Tarihe Çin ile Arabistan arasında tek çatışma olarak geçen Talas savaşı; Türk tarihi, İslam tarihi ve dünya tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.⁴⁸ Talas Savaşı’nın dünya medeniyeti açısından en önemli olaylarından biri kağıt yapımının Çin sınırlarını aşarak dünyanın dört bir yanına yayılması olmuştur.

Çin Arap ilişkileri açısından diğer önemli bir tarih ise 755-763 yılları arasında yaşanan “An Lushan (安祿山) İsyanı” olmuştur. Bu isyan Tang Hanedanlığı’nın yönetsel olarak en zorlandığı dönemlerinden biridir. Bu isyanın bastırılması için Tang yönetimi Araplardan yardım istemiştir. Araplar, bu yardım çağrısına olumlu cevap vermiş ve bazı rivayetlere göre 4.000, bazı rivayetlere göre ise 10.000 askerini Çin’e göndermiştir.⁴⁹ Arapların bu yardımı ile birlikte yönetimi ciddi anlamda sıkıntıya sokan isyan bastırılmıştır. Böylelikle 751 yılında Talas Savaşı ile sekteye uğrayan ilişkiler

⁴⁷ Hee-Soo-Lee (Cemil), **İslam ve Türk Kültürünün Doğu’ya Yayılması**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Ankara, 1991, s.40.

⁴⁸ Hee-Soo-Lee (Cemil), a.g.e., s.41.

⁴⁹ Hee-Soo-Lee (Cemil), a.g.e., s.44.

yerini tekrardan dostluğa bırakmıştır. Tang yönetimi bu yardımın karşılığında; isteyenlerin Çin'e yerleşmelerine izin vermiştir. Böylelikle isyanın bastırılması için Çin'e gelen Müslümanların büyük çoğunluğu ülkelerine dönmemiş ve Çin'e yerleşmiştir.⁵⁰ Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda Tang döneminde ikamet eden Müslüman sayısı artmıştır.

1.3.Song Hanedanlığı (960-1279)

Song Hanedanlığı'nın kuruluş tarihine baktığımızda Tang Hanedanlığı'nın yıkılışından 53 yıl sonra kurulduğunu görmekteyiz. Bunun nedeni Tang Hanedanlığı sonrası Çin'in birliği bozulmuş ve bunun sonucu olarak Tang ile Song Hanedanlığı arasında geçiş dönemi diyebileceğimiz “*Beş Hanedanlık On Krallık (五代十国)*” dönemi yaşanmıştır. Bu geçiş döneminin sonrası 960 yılında Zhao Kuangyin (赵匡胤) tarafından Song Hanedanlığı kurulmuştur.⁵¹

Song Hanedanlığı'nda birçok alanda reformlar yapılarak bozulan devlet düzeni ve siyasi istikrar tekrar sağlanmıştır. Özellikle Çin'i tekrar ticari bir merkez üstüne dönüştürmek için ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde refah düzeyi her geçen gün artan bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. Yapılan reformların bir

⁵⁰ Hee-Soo-Lee (Cemil), a.g.e., s.44.

⁵¹ Li Boqin, Li Zhaoxiang, a.g.e., ss.8-9.

sonucu olarak Song Hanedanlığı kültür, edebiyat, felsefe, sanat vb. alanlarda oldukça ilerleme kaydetmiştir.⁵²

Song Hanedanlığı bir taraftan içeride Tang Hanedanlığı sonrası bozulan devlet otoritesini tekrar sağlamaya çalışırken diğer taraftan sınır komşularıyla barış içerisinde bir politika sürdürmeye özen göstermiştir. Dönemin en güçlü ordularına sahip olan Moğollar ise Çin'in sınırlarında bulunan ve Çin ile barıştan çok savaşı tercih eden bir komşudur.⁵³ Sonraki yıllarda çatışma siyasetini barışa tercih eden Moğollar niyayet asıl hedeflerine ulaşarak Song Hanedanlığı'na son vererek tamamen Moğol hâkimiyetinin olduğu Yuan Hanedanlığı'nı (元朝) kurmuştur.

Bu dönemin konumuz açısından en önemli noktası Song Hanedanlığı'nda yeniden yorumlanan Konfüçyüs düşünce hareketidir. Özellikle bu yeni yorumlama daha sonraki dönemlerde etkisini göstermektedir. İslamiyet'i Çin düşünce tarzına uygun anlatma gayret ve çabasında benimsenen Çin geleneksel kültürüne ait verilerin kökeni Song Hanedanlığı düşünce hayatına kadar uzanmaktadır.

1.4.Song Hanedanlığı Döneminde İslamiyet

⁵² Harry G.Gelber, a.g.e., s.68.

⁵³ Denis Twitchett and John K. Fairbank, **The Cambridge History Of China Vol.5: The Sung Dynasty and Its Precursors 907–1279, Part One**, Cambridge University Press, 2009, s.852.

Song Hanedanlığı dönemi de Tang Hanedanlığı dönemi gibi Müslümanların yaşamlarını için ideal ortamların olduğu dönemdir. Müslümanlar kendi içlerinde kendi yaşam tarzlarına göre hayatlarını devam ettirmişlerdir. Song Hanedanlığı'nda Müslüman nüfus hızla artmıştır. Bu nüfus artışının dört temel sebebi vardır. Birincisi; Tang döneminde Çin'e gelmiş ve kendisine Çin'i memleket edinmiş Müslümanların nüfusunun doğal yolla artmasıdır. İkincisi; Çin'in Batı Bölgeleri'nde bulunan yakın coğrafyaların İslamiyet'i kabul etmeleri ve Müslüman olmalarıdır. Böylelikle sınırlardan Çin'e Müslüman nüfusun geçişinin artmasıdır. Üçüncüsü; Song Hanedanlığı döneminden Tang Hanedanlığı dönemine ticaret limanlarının sayısının artmasıdır. Tang döneminde iki önemli liman şehri Guangzhou ve Yangzhou illeri iken Song döneminde bu sayı artarak, Quanzhou, Hangzhou, Ningbo ve Hainan liman şehirleri eklenmiştir. Bu limanlarda ticaret potansiyelinin artmasıyla artan Müslüman sayısı da oldukça önem arz etmektedir. Dördüncüsü; 1070 yılında Song Hanedanlığı ile Liao Hanedanlığı arasında çıkan bir savaşa Song Hanedanlığı'nın yanında yer almak için Buhara'dan 5.300 kişinin gelmesi ve Song Hanedanlığı'nın bu yardım sayesinde savaşı kazanmasıdır. Bu başarının üzerine, Song İmparatoru Zhao Gaofeng (赵高峰) Müslümanları onurlandırmak için onları Kaifeng ve Yanjing arasında kalan bölgeye yerleştirmiştir. Bu gelişmeler bir bütün olarak Song Hanedanlığı'ndaki Müslüman sayısını artıran etkenlerdir.⁵⁴

Yukarıda görüldüğü üzere Song Hanedanlığı döneminde Müslümanların Çin'deki nüfus artışı sadece ticaret ile değil birçok farklı yoldan olmuştur. Ticaret dışı etkileşim Çin ile İslam dünyasının birbirleri ile olan etkileşimini farklı alanlara

⁵⁴ Raphael Israeli, “**Islam in China**”, *Politics and Religion Journal (PRJ)*, Vol. 6 (2), 2012, s.253.

taşımıştır. Örneğin; yaşanan bu etkileşim ile Müslümanlar Çin tıbbına birçok katkı sağlamışlardır. Aynı şekilde edebiyat alanında yaşanan etkileşim neticesinde Arap edebiyatının önemli eserlerinden biri olan “*Bin Bir Gece Masalları*” adlı eserde Çin ile ilgili hikâyelere yer verilmiştir.⁵⁵ Hızla artan Müslüman nüfus, Çin topraklarında Tang dönemine göre daha fazla yerleşim yeri oluşmasına ve daha fazla sayıda cami inşa edilmesine neden olmuştur. Song döneminde yapılmış olan camilerden biri Quanzhou Qingzhen Cami (泉州清真寺) buna örnek gösterilebilir.⁵⁶

İslamiyet’in Çin’e girişi ve gelişmesi evresini Tang ve Song Hanedanlıklarını birlikte değerlendirdiğimizde tam olarak anlayabiliriz. Bundan dolayı, Tang ve Song dönemlerinde İslamiyet’in genel durumunu özetleyecek olursak; Tang ve Song döneminde ticaret yolu ile gelen Müslümanlar zaman içerisinde Çin’e yerleşmişlerdir. Özellikle 651 yılında Hz. Osman zamanında Çin’e gönderilen elçilerle Çin ve İslam dünyası arasında ilişkiler resmi olarak başlamış ve hızla gelişerek devam etmiştir. Talas Savaşı dışında Çin ve Arap ilişkileri ekseriyetle barış ekseninde devam etmiştir. Hatta Tang Hanedanlığı döneminde An Lushan isyanında ve Song Hanedanlığı döneminde Liao Hanedanlığı ile yapılan savaşta Müslümanlar etkin rol oynamış ve her iki hanedanlığın da yönetiminin devamı noktasında büyük destek vermiştir.⁵⁷

⁵⁵ Kim C., Jung Y., “**Islam in China. Muslim-Christian Encounter Torch Trinity**”
Center for Islamic Studies Journal, Vol. 2 (2), 2009, s.9.

⁵⁶ Qin Huibin, a.g.e., s.13.

⁵⁷ Song, Liao, Xia, Jin dönemlerinde Çin’de Müslüman Türk nüfusun hızla arttığı dönemler olmuştur. Bundan dolayı Çin’de Türkçe kullanan Müslüman sayısı atmıştır.

2. BÖLÜM

YUAN-MING HANEDANLIKLARI'NDA İSLAMİYET

Çin hanedanlık tarihinde Yuan ve Ming Hanedanlıkları iki önemli hanedanlıktır. Yuan Hanedanlığı, Çinli olmayan yabancı bir ulus olan Moğollar tarafından kurulmuştur. Moğollar, yaklaşık bir asra yakın Çin'i yönetmiştir. Göçebe hayat tarzını benimseyen Moğolların yüzyıllardır yerleşik düzene sahip, sistemli bir ülkeyi yönetmesi çok kolay olmamıştır. Nihayetinde iç ayaklanmalar sonucunda Çin'i tekrardan Ming Hanedanlığı çatısı altında Çinliler yönetmeye başlamıştır. Ming Hanedanlığı'nın Çin tarihi açısından oldukça önemli olmasının nedenlerinin en başında Çin'in yönetiminin yeniden Çinlilere geçtiği dönem olması gelmektedir.

2.1. Yuan Hanedanlığı (1271-1368)

1155 yılında⁵⁸, dünya tarihinin seyrini değiştirecek bir çocuk Asya'nın kurak, ıssız steplerinde doğmuş ve dünya tarihine adını altın harflerle cihan imparatoru Cengiz

Diğer bir açıdan bakacak olursak; Çin'in gelecekteki Müslüman nüfusunun gen haritasında değişiklikler olmuştur. (Bkz. Qiu Shulin, a.g.e., s.21.)

⁵⁸ İranlı tarihçilere göre; Cengiz Han'ın doğum tarihi 1155 yılına denk gelmektedir. Ancak Reşidüddin kendi döneminde Cengiz Han'ın doğduğu tarihten emin olmadığını itiraf eder. Bu sebeple, Cengiz Han'ın doğum tarihi ile ilgili farklı rivayetler vardır. (Bkz. Jean Paul Roux, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.60.)

Han olarak yazdırmıştır. Dünyanın dört bir yanına at koşturan cihan imparatoru, tarihçiler tarafından yüzyıllarca yazılmış ve yazılmaya devam edecektir. Cihan imparatorunun torunlarından Kubilay Han ise yüzyıllarca yerleşik düzende yaşayan Çin'i feth etmiş ve 1271 yılında Yuan Hanedanlığı'nı kurmuştur.⁵⁹ Böylelikle on ikinci yüzyılın sonu ve on üçüncü yüzyılın başlarında tüm dünyayı hayrete ve dehşete düşüren Moğol İmparatorluğu Çin'de Yuan Hanedanlığı'nı kurarak tüm Çin'e hâkim olan olmuştur. Moğollardan sonra Çin'e Çinliler hâkim olarak Ming Hanedanlığı'nı kurmuşlardır.⁶⁰

Moğolların bu başarısının arkasında hiç şüphesiz dünya tarihine nam salmış ordusu ve kendine yardımcı olan Uygurlar, Orta Asyalılar, Ön Asyalılar ve hatta Avrupalılar bulunuyordu.⁶¹ Böylelikle Moğollar kendi askeri gücünün yanında kendilerine yardım eden milletlerin siyasi ve teknik becerilerini kullanmıştır.

⁵⁹ Bazı kaynaklarda Yuan Hanedanlığı'nın kuruluş yılı 1271 olarak geçmektedir. (Bkz. **Zhongguo Da Baike** (中国大百科), Zhongguo Lishi III (中国历史三), Zhongguo Da Baike Quanshu Chuban She, Beijing, 1998, s. 1424; John King Fairbank, Merle Goldman, **China: A New History**, The Belknap Press Of Harvard University Press, London, 2006, s. 121.) Ancak Moğolların Çin topraklarının tamamını kontrol altına alması 1279 yılına kadar sürdüğü için bazı tarihçiler Yuan Hanedanlığı'nın kuruluş yılını 1279 olarak ele almıştır. (Bkz. Xu Guangqiu, **World Eras Vol. 7: Imperial China, 617-1644**, Gale, U.S.A., 2003, s. 224; John Keay, **Çin Tarihi**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 356.; (Bkz. Fatma Ecem Ceylan, a.g.t., s.13.)

⁶⁰ Wolfram Eberhard, a.g.e., s.258.

⁶¹ Wolfram Eberhard, a.g.e., s.259.

Moğollar Çin'in tamamını kontrol altına aldıktan sonra her ne kadar Çin'de siyasi birliği sağlamış olsalar da Yuan dönemi Çin tarihinde parlak bir dönem olarak yer almamıştır. Moğol İmparatoru Kubilay Han Çin'i aldıktan sonra hanedanlığının adını *Yuan* (元)" koymuş ve Çin'i yönetim sistemini değiştirmeden yönetmeye çalışmıştır. Ancak buna rağmen Çinliler genellikle Yuan Hanedanlığı dönemine çok olumlu bakmamaktadır. Çünkü Moğollar Han soyundan gelmedikleri için Çinliler bu hanedanlığı yabancı bir hanedanlık olarak görmüşlerdir.

Moğollar, Çin'in hâkimiyetini ele geçirdikten sonra Yuan Hanedanlığı'nın başkenti olarak Dadu (大都) şehrini seçmişlerdir.⁶² Dadu, bugün hala Çin'in başkentliğini yapan Beijing şehridir. Başkent olarak Beijing'in seçilmesinin nedeni Moğol topraklarına olan coğrafi yakınlığıdır.

Moğollar Çin'in yönetiminde oldukça sıkıntılı zamanlar yaşamışlardır. Çünkü Moğollar yerleşik bir düzenin toplumu değillerdir. Hatta Moğol İmparatorluğu'na baktığımızda at üzerinde varlığını sürdüren bir imparatorluk diyebiliriz. Hâkimiyetleri altına aldıkları Çinliler ise Moğolların tam tersi olarak yüzyıllar boyunca yerleşik

⁶² Chen Gaohua, **The Capital of The Yuan Dynasty**, Silkroad Press, Beijing, 2015, s.22.

düzeni seçmiş bir millettir.⁶³ Moğolların diğer bir eksikliği ise Çince olmuştur. Bu noktada Uygurlardan yardım almış ve birçok Uygur bürolarda kâtip olarak kullanılmıştır.⁶⁴ Özellikle bürokraside yardımcı kavimler dediğimiz, diğer bir adıyla “renkli gözlü insanlar (色目人)”⁶⁵, Moğol yönetimde üst düzey söz sahibi olmuşlardır. Moğol yönetimi Çin’de toplumsal sınıfı dört gruba bölmüştür. Bu dört grubun ilk sırasında Moğollar, ikinci sırasında Orta Asyalılar, üçüncü sırasında Kuzey Çinliler ve dördüncü sırasında ise Güney Çinliler vardır.⁶⁶ Sıralamadan da anlaşılacağı üzere Moğollar ve Orta Asyalılar Çin yönetiminin üst kadrolarını oluşturmaktadırlar. Bu durum ise geçmiş dönemlere göre Çinlilerin üstünlük statüsünün yabancı milletlerin lehine döndüğünü göstermektedir. Daha önceki dönemlerde Müslümanlar dâhil birçok yabancı ticaret ile uğraşırken bu dönemde ticaretin yanında yönetimde görev almak

⁶³ Çin’i yöneten Moğolların Çinlileşip Çinlileşmediği halen tartışma konusudur. Bazı bilim insanları Moğolların Çin’de hüküm sürdükleri dönemde kendi benliklerini koruma noktasında oldukça çaba sarf ettiklerini ve asla kendi benliklerinden ödün vermediklerini vurgulamaktadır. Bazı bilim insanları ise; Moğolların yönettikleri topraklarda Çinlileşmiş olabileceği yönünde görüş bildirmektedirler. (Bkz. George Qingzhi Zhao, **Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty (Asian Thought and Culture)**, Peter Lang Inc., International Academic Publishers, New York, 2008, s.41.)

⁶⁴ Wolfram Eberhard, a.g.e., s.260.

⁶⁵ Renkli gözlü insanlar (色目人): Yuan Hanedanlığı zamanında Çin’in Batı Bölgeleri’nden Çin’e gelen yabancılar için kullanılan bir ifadedir. Moğollar, Çin’in yönetiminde “renkli gözlü insanlar” olarak adlandırılan yabancılara önemli görevler vermiştir. (Qiu Shulin, a.g.e., s.93.)

⁶⁶ John Keay, a.g.e., s. 361.

dâhil birçok alanda çalışmaya başlamışlardır. Yapılan bu sınıflandırma ilerleyen yıllarda Moğol yönetimi içerisinde iç ayaklanmanın sebeplerinden biri olacaktır.

Yuan Hanedanlığı, Çin'in kapısının sonuna kadar dış dünyaya açıldığı ve farklı kültürlerle çok derin etkileşimde bulunduğu bir dönemdir. Çünkü 13. yüzyılda Moğollar sadece Çin'de değil aynı zamanda dünyanın dört bir yanında hareket halinde bir millet olduğu için kültürler arası bir taşıyıcılık görevi üstlenmiştir. Çin'in batı sınırı adeta Çin'in dünya ile dünyanın da Çin ile buluştuğu bir coğrafi nokta haline gelmiştir. Elbette Yuan Hanedanlığı öncesinde de Çin ve dünya medeniyetlerinin geçiş ve buluşma noktası Çin'in Batı Bölgeleri'ydi. Ancak Yuan dönemindeki önemli fark burada daha hızlı ve kontrole takılmayan bir geçiş olmasıdır. Diğer bir deyişle; bu döneme Çin ile dünya medeniyeti arasındaki duvarların yıkıldığı dönemdir diyebiliriz. Bu geçişler sayesinde kültür, edebiyat, dil, din ve bilimde çeşitlilik artmıştır. Örneğin; iki medeniyet arasında yaşanan etkileşimin sonucunda, İslam medeniyeti Çin'deki coğrafya, astronomi, anatomi, farmakoloji, vb. bilim dallarına katkı sağlamıştır.⁶⁷

Yuan Hanedanlığı'nın Çin'i dış dünyaya açığının en büyük kanıtlarından birisi bu dönemde Çin'e gelen yabancı seyyah sayısındaki artıştır. Bugün Çin tarihinin önemli belgeleri arasında olan bu seyyahların eserlerinin önemli bir bölümü Yuan Hanedanlığı dönemi seyyahlarına aittir. Örneğin; Müslüman seyyah İbn Battuta ve Batılı seyyah Marco Polo bu dönemde Çin'i ziyaret etmişlerdir.

⁶⁷ Kim C. ve Jung Y., a.g.m., s.10.

Yaklaşık yüz yıl süren Yuan Hanedanlığı'nın Çinliler tarafından hatırlanmak istenen dönemlerden biri olduğunu söyleyemeyiz. Ancak başta Müslümanlar olmak üzere birçok yabancı milletin Yuan döneminden memnun olduğu söylenilebilir. Bu bölümü Wolfram Eberhard'ın “Çin Tarihi” adlı eserinde Moğol Hanedanlığı hakkında yapmış olduğu değerlendirme ile noktalayalım:

“Çin müverrihleri Moğol devri hakkında, tam manasıyla menfi bir hüküm veriyor ve bu mevzuya mümkün olduğu kadar az temas ediyorlar. Bunda, hakikat olan şey, Moğol hükümdarlarının tecrübe ettikleri gibi, milli Moğol kültürüyle Çin kültürünün birleşmelerinin iyi bir netice vermesi ve uzun zaman devam etmemesidir. Fakat Moğol devrinin Çin’de silinmeyecek izler bıraktığı ve onsuz Çin’in başka bir şekilde gelişmiş olacağı da inkâr edilemez.”⁶⁸

2.2. Yuan Hanedanlığı Döneminde İslamiyet

On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllar, Çin’in İslam dünyası hakkındaki anlayışının niteliği ve niceliğinde çarpıcı bir gelişmeye tanıklık etmiştir. Bu gelişme dönemi gerçekten uluslararası atmosferi ve dinamik kültürlerarası temaslarla iç içe geçmiştir. Böylelikle Moğollar ilk defa Çin’i İslam dünyasının doğu kısmına politik olarak entegre eden bir kıtalararası imparatorluk yaratmayı başardılar.⁶⁹ Moğollar cihan hâkimiyeti düşüncesiyle dünyanın birçok yerinde fetihler yaparken birçok dinle iç içe

⁶⁸ Wolfram Eberhard, a.g.e., s.268.

⁶⁹ Hyunhee Park, a.g.e., s.121.

olmuşlardır. Doğal olarak din olgusu Moğolların yönetiminde en önemli başlıklardan biri olmuştur. Bundan dolayı tarih boyunca Şamanizm başta olmak üzere Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi dinlere mensup olan halkların yönetiminde hoşgörü politikası ön plana çıkmıştır. Öyle ki fethettikleri bölgelerde askeri ve siyasi bir baskı olsa da birkaç istisnai durum hariç dini bir dayatmada bulunulmamıştır.⁷⁰

Yukarıda anlatılan dini hoşgörü Moğolların Çin’de hüküm sürdükleri sürece devam etmiştir. Böylelikle Çin sınırları içerisinde bulunan tüm dinlere eşit mesafede olmaya özen gösterilmiştir. Hatta bu dönemde camiler ya restore edilmiş ya da buldukları yere yeniden inşa edilmiştir. Aynı şekilde Budist ve Daoist tapınaklar için araziler tahsis edilmiş ve gelirlerinden vergi alınmamıştır.⁷¹

Yuan Hanedanlığı döneminde Çin’e gelen Müslümanlar ile Tang ve Song Hanedanlığı’nda Çin’e gelen Müslümanlar arasında fark vardır. Bu fark; Müslümanların Çin’e geliş amaçları üzerinedir. Tang ve Song Hanedanlığı döneminde Çin’e gelen Müslümanlar genellikle ticaret için veya dönemin yönetimine destek için gelip Çin’e yerleşen Müslümanlardır. Ancak Yuan Hanedanlığı’nda Çin’e gelen Müslümanlar ticaret için gelenler ile birlikte Moğol yönetiminin Orta Asya’dan getirdiği yardımcı milletler olarak nitelendiği gruplar arasındaki Müslümanlardır. Bu farklı dönemlerde Çin’e gelen Müslümanların ortak bir noktası ise ticarettir. Hem Tang-Song Hanedanlıkları hem de Yuan Hanedanlığı ticarete oldukça önem vermiştir. Özellikle

⁷⁰ Kemal Ramazan Haykıran, **Moğollar Zamanında Yakın Doğu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s.30.

⁷¹ Wolfram Eberhard, a.g.e., s.263.

Yuan döneminde Çin'in ticaret hacmi oldukça artmıştır. Çünkü İpek Yolu güzergâhı ve çevresinin kontrolü Moğol İmparatorluğu'nda olduğundan güvenli bir ticaret ağı oluşmuştur. Bu ise Çin'i ticari cazibe merkezi haline getirmiştir.

Yuan Hanedanlığı öncesi Müslümanlar genellikle Çin'in belli başlı ticari şehirlerinde yaşıyorlar ve hayatlarına ticaret yaparak devam ediyorlardı. Bundan dolayı belli şehirlerde belli gruplar şeklinde yaşamaktaydılar. Ancak Yuan Hanedanlığı sonrası hızla artan Müslüman sayısı ile birlikte, Müslümanlar Çin'in köylerine kadar yayılmış ve artık sadece ticaret değil, tarım ve hayvancılık da yapmışlardır.⁷² Çin'de İslamiyet hakkında yazılmış eserler, belli yerlerde belli sayıda bulunan Müslümanların Çin'in dört bir yanına yayılmasını “*büyük yayılış, küçük birliktelikler*” ile özetlemişlerdir.⁷³ Diğer bir deyişle; İslamiyet'in Çin'de tam anlamıyla güç kazanması birçok yönden acımasız olan, ancak dini hoşgörü açısından farklı bir tutum sergileyen Moğol döneminde olmuştur.⁷⁴⁷⁵

⁷² Mi Shoujiang, You Jia, **İslam in China**, China İntercontinental Press, Beijing, 2004, s.21.

⁷³ Qin Huibin, a.g.e., s.23.

⁷⁴ Melanie Jones-Leaning Douglas Pratt, “**İslam in China: From Silk Road to Separatism**”, *The Muslim World*, Vol.102, Issue 2, 2012, s. 308.

⁷⁵ Ortaçağ'ın en büyük seyyahlarından biri olan İbn Battuta birçok coğrafyayı ziyaret ederek çok detaylı bir anlatım ile bizlere eşsiz bir eser bırakmıştır. Bu eserin çalışmamız açısından önemi ise Yuan Hanedanlığı dönemi Çin'i ziyaret etmiş olması ve Çin'de yaşayan Müslümanlar hakkında bizlere anlattıklarıdır. İbn Battuta, Çin'in çok güvenli bir ülke olduğunu ve buraya gelen tüccarların üzerlerinde para ile her yere gidebileceğini vurgulamıştır. Aynı zamanda Çin'de yaşayan Müslümanların iyi

Yuan döneminde Müslümanlar; ticaret, tarım, hayvancılık, dokumacılık ve nakış, zanaatkârlık, şeker yapımı vb. farklı çalışma alanlarında çalışarak ekonomik gelirlerini temin etmişlerdir. Müslümanların Çince öğrenmesi önceki dönemlere göre daha dinamik, daha geniş ve daha esnek hale gelmiştir. Moğol döneminde ortaya çıkan kozmopolit atmosfer, hem Çinlilerin hem de Çin’de yaşayan Müslümanların ufuklarını genişletmiştir.⁷⁶ Diğer bir deyişle; İslam dünyası Çin, Çin de İslam dünyası hakkında daha fazla bilgi sahibi olmuştur. Eğitim alanında ise; Çin geleneksel kültürüne ve öğretilerine meraklı Müslümanlar Çin tarihi, felsefe ve edebiyat alanlarında kendilerini yetiştirmişlerdir. Böylelikle; birçok Müslüman edebiyat, müzik, sanat vb. kültürel alanlarda kendini yetiştirmiştir ve dolayısıyla Müslümanlar Yuan döneminde yönetimde önemli görevlere getirilmişlerdir.^{77 78}

koordine olduğunu zekât müessesesi ile birbirlerine olan yardımı maddi ve manevi sürdüklerinden bahsetmiştir. Çin’de kendi içlerinde İslami usul ve esaslara göre karar verdiklerini hatta şeyhülislam ve kadılarının bulduklarını belirtmiştir. (Bkz. Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 616-619.)

⁷⁶ Hyunhee Park, a.g.e., s.123.

⁷⁷ Moğolların Yuan Hanedanlığı yönetiminde Huihuilere oldukça önemli görev vermelerinin sebebi; sadece askeri başarıları değil, bunun yanı sıra nüfus olarak oldukça az olan Moğolların Çin’in yönetiminde insan kaynağına ihtiyaç duymasından kaynaklıdır. Çünkü Çin’de yüzyıllarca yerleşik düzende yaşamış Moğollar ve diğer göçebe milletlerin aksine aksaksız bir şekilde işlemeye devam etmesi gereken bir devlet mekanizması mevcuttur.

⁷⁸ Yuan Tarih Kayıtları’na göre; devlet memurluğu için yapılan sınavlarda kazanan her yüz kişiden on ikisi müslümandır. Bu sayısal veriler dahi Yuan Hanedanlığı’nda

Yuan döneminde Çin’de birçok cami inşa edilmiştir. Bunun yanı sıra Tang-Song dönemlerinde yapılan, ancak kullanılmayacak hale gelen camilerin bazılarını yeniden inşa ettirmiş; bazılarını ise bakım yaptırarak kullanılabilir hale getirmiştir. Örneğin; Guangzhou’da Tang döneminde inşa edilen Çin’in ilk camisi olarak bilinen Huaisheng Camisi Yuan döneminde yeniden inşa edilmiştir. Bu dönemde cami kelimesinin son iminde değişikliğe gidilerek “qingzhen tang (清真堂)” kelimesindeki “tang (堂)” imi yerine ibadethane, tapınak anlamlarına gelen “si (寺)” imi kullanılmaya başlanmıştır.⁷⁹

Yukarıda sık sık bahsettiğimiz Yuan döneminde Çin’deki Müslüman nüfusunun hızlı bir şekilde artması yeni bir problem ortaya çıkarmıştır. Bu problem, Çin’e Tang ve Song dönemlerinde gelen Müslümanların büyük çoğunluğunun ya Arap ya da Persli Müslümanlar olmasından kaynaklıdır. Bunun yanı sıra Tang ve Song dönemlerinde Çin’de yaşayan Türk Müslümanlar da vardır. Ancak sayıları Arap ve Perslere göre oldukça azdır. Yuan döneminde ise özellikle Orta Asya’dan gelen Müslüman Türkler Çin’e yoğun bir şekilde giriş yapmışlardır.⁸⁰ Yaşanan bu durumun neticesinde Müslümanların etnik kimliklerinden çok dini kimliklerini ön plana çıkaran bir kimlik oluşmuştur. Çin tarih kayıtlarında Yuan döneminde İslamiyet anlatılırken sık sık

Müslümanların ne denli önemli görevlere getirildiğini gösterir niteliktedir. (Bkz. Yang Huaizhong, “Ruxue Yu Yisilan Wenming Jiehe De Xiandai Yiyi”, *Huizu Yanjiu*, Di 3, 2012, s.5.)

⁷⁹ Gao Zhanfu, Li Zhijian, a.g.e., s.195.

⁸⁰ Marshall Broomhall, a.g.e., s.32.

“Huihuiler Çin'in her yerinde (回回遍天下)” ifadesi kullanılmıştır.⁸¹ Huihui kavramı ilk defa Yuan döneminde tanımlanmış ve kullanılmıştır.

2.3.Ming Hanedanlığı (1368-1644)

Yuan Hanedanlığı'nın son zamanlarında sarayda iç çekişmeler artmış, liyakatsiz kişiler önemli görevlere getirilmiştir. Saray dışında ise köylülere ağır vergiler getirilmiş olması ve bu vergilerin her geçen gün artırılması köylülerin hayatını yaşanmaz kılmıştır. Bunun gibi nedenlerden yönetimin gücü zayıflamış ve ülkenin birçok yerinde köylü ayaklanması yaşanmıştır.⁸² Bu ayaklanmalar sonucunda; Moğol hâkimiyetine karşı ciddi bir direnç gösteren Çinliler Yuan Hanedanlığı yönetiminin çaresiz kalmasına yol açmıştır. Köylü ayaklanmalarının içerisinde bulunan Zhu adlı bir köylü ayaklanmanın lideri olarak öne çıkmış ve 1368 yılında Moğolları yenerek yönetimi ele geçirmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin sonucunda doğal bir lider olarak ortaya çıkan Zhu Yuanzhang (朱元璋), 1368 yılında Ming Hanedanlığı'nı kurarak Taizu (太祖) unvanıyla tahta geçmiştir.⁸³ Böylelikle Çin tarihinde köylü sınıfından gelerek Çin'in yönetimine gelen nadir kişiler arasındaki yerini almıştır.

⁸¹ Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, a.g.e., s.258.

⁸² Harry G.Gelber, a.g.e., s.90.

⁸³ Li Boqin, Li Zhaoxiang, **Zhongguo Tongshi (Juan Qi)**, Fenghuang Chuban She, Beijing, 2011, ss.8-9.

Ming Hanedanlığı'nın kurulması birçok yönden Çin'de önemli bir dönüm noktası olmuştur. En önemli başarısı Çin'de yönetimi yabancı bir millet olan Moğollardan almış olmasıdır. Daha sonraki yıllarda ise uygulamış olduğu politikalarla hem Çin tarihine hem de dünya tarihine yön vermiştir. Çin içi uyguladığı politikaların en temelinde milliyetçilik vardır. Bunun en önemli sebebi ise Yuan döneminde Moğolların, Çinlileri Moğollar ve yabancı milletlerden sonra üçüncü sınıf olarak sınıflandırmasıdır diyebiliriz. Bundan dolayı uygulamaya koyduğu politikaların özünde Çinlileşme vardır. Özellikle Ming Hanedanlığının kurulmasında Zhu Yuanzhang (朱元璋) tarafından slogan hale getirilen “ *yabancıları kov, Çin'i yeniden canlandır (驱逐胡虏, 恢复中华)* ”⁸⁴ sloganı Ming Hanedanlığı kurulduktan sonraki sürece dair ipuçlarını içerisinde barındırmakta olup Ming döneminin Müslümanlar dâhil olmak üzere yabancı uluslar için çok da iç açıcı bir dönem olmayacağına bir işaret fişeğidir. Bu dönemde Müslümanların dili Çince olmuş ve getirilen birçok kanunla birlikte Müslümanların kimlik önceliği Çinli olma evresine girmiştir. Bu bağlamda Ming Hanedanlığı'nın eğitim ve kültür hayatı yeniden tasarlanarak Song Hanedanlığı'nın düşünce sitemine göre şekillenmiştir. Bunun en güzel örneği; devlet memurluk sınavlarının tamamının içeriğinin Song Hanedanlığı'nın büyük düşünürlerinden Zhu Xi'nin (朱熹) yorumladığı dört klasik olarak geçen Lunyu (论语), Mengzi (孟子), Zhongyong (中庸) ve Daxue (大学) adlı eserlerden yapılmış olmasıdır.⁸⁵ Buradan çıkarabileceğimiz yorum şudur:

⁸⁴ 1367 yılında Song Lian (宋濂) tarafından yazılan Yu Zhongyuan Xi (谕中原檄) adlı eserde geçmektedir. (Bkz.

<https://baike.baidu.com/item/%E8%B0%95%E4%B8%AD%E5%8E%9F%E6%AA%84/7786398> Son Okuma Tarihi:13.07.2019 Saat: 17.38.)

⁸⁵ Patricia Buckley Ebrey, **The Cambridge Illustrated History of China**, Cambridge Press 2000, s.146.

Ming Hanedanlığı, Yuan Hanedanlığı'nı Çin tarihinin bir parçası olarak görmemiştir. ve Hatta mümkün olduğunca Yuan dönemine ait ne iz varsa silmeye çalışmıştır. Bu yüzden Ming dönemini Çin'in kendi kendini siyasi ve kültürel olarak fethetme gayretinin olduğu dönem olarak adlandırabiliriz.

Ming yönetimi, bir taraftan Çin'in yönetiminde güçlü politikaları ön plana çıkarırken diğer taraftan dünyaca meşhur Zheng He (郑和)⁸⁶⁸⁷seyahatleri ile birlikte uzak noktalara siyasi ve ekonomik gücünü gösterme gayreti içerisinde olmuştur. Böylelikle hem içerde hem de dışarda güçlü bir Ming yönetimini ön plana çıkarmıştır.

⁸⁶ “*Ming Tarih Kayıtları*”nda yer alan Zheng He'nin seyahatler öncesindeki hayatını anlatan paragraf ise şu şekildedir: Zheng He, Yunnanlı, Hadım Sanbao olarak çağrılmaktadır. Küçüklüğünden beri Yan Prensine hizmet etmektedir. Çıkan isyanda askeri başarılar elde etmiş, hadım ağalığa yükselmiştir. Zheng He, soyu Hz. Muhammed'e dayanan, Buhara'dan Çin'e göç eden bir ailenin oğludur. Doğum adı Ma He (马和)'dır. Yunnan eyaletinin Kunming bölgesi Baoshan şehri Dai köyünde (bugünkü Kunming şehrinin Puning kazası) doğmuştur. 1371 yılında doğan Zheng He, 1433 yılında vefat etmiştir. (Bkz. Fatma Ecem Ceylan, a.g.t., ss.86-89.)

⁸⁷ Zheng He'nin aile tarihi ile ilgili yapılan çalışmalar bize Zheng He'nin Çin'de Song ve Yuan hanedanlıklarında yaşamış iki ünlü yöneticinin torunu olduğunu göstermektedir. Suo Fei Er ve Sayyid Ajall Çin'de iki önemli tarihi kişi olmasının yanı sıra Çin'de İslamiyet'in yayılmasını sağlayan kişiler olarak da anılmaktadır. (Bkz. Fatma Ecem Ceylan, “**Müslüman Çinli Amiral Zheng He'nin Aile Tarihine Genel Bir Bakış**”, *Current Research in Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 2, Aizonia Publishing, 2016, s. s.43.)

Ancak daha sonra güçlü Ming yönetimi anlayışının hanedanlığa ekonomik açıdan maliyeti her geçen gün artmıştır. Bu sebeple hanedanlığın son dönemlerinde gereksiz harcamalar olarak görülen bazı politikalar terk edilmiştir. Bunun yanı sıra açık deniz gemilerinin yapımı yasaklanmış ve böylelikle yılların birikimi olan gemi teknolojisi sekteye uğramıştır.⁸⁸ Tabi böyle gelişi güzel alınan kararların doğal olarak hanedanlık üzerinde olumsuz ekonomik ve ticari etkileri olmuştur. Bu durumun dikkate değer noktası ise deniz seyahatlerinin sonuca varma noktasında iptal edilmiş olmasıdır. Çünkü daha sonraki dönemlerde Batı, geleceğin dünyasını deniz seyahatleri sonucunda yapmış olduğu coğrafi keşifler ekseninde kuracaktır. Belki de Çin büyük coğrafi keşifleri yapma aşamasında uygulamış oldukları politikaları değiştirerek geleceğin farklı yazılmasının önüne geçmiştir diyebiliriz.

2.4.Ming Hanedanlığı Döneminde İslamiyet

Tang Hanedanlığı'ndan itibaren her geçen gün nüfusu artan İslamiyet, Ming dönemine geldiğinde Çin sosyal yapısının ayrılmaz bir parçası konumuna gelmiştir. Ancak Ming Hanedanlığı Müslümanlar için Yuan Hanedanlığı'na göre oldukça farklı bir dönem olmuştur. Çünkü Müslümanlar Ming yönetiminin milliyetçi politikalarıyla birlikte dil, kültür, eğitim ve yaşam biçimlerinde değişiklikler yaşamıştır. Özellikle evlilik, giyim, kişi isimleri gibi alanlarda yayınlanan kanunlar ile Müslümanlar da Çinlileştirilmek istenmiştir. Diğer bir deyişle; Müslümanların Çin toplumu içinde müstakil bir toplum olmasından ziyade Çin'in içselleşmiş bir parçası olması istenmiştir. Bu durumu örneklendirecek olursak; Müslümanlar Ming dönemine kadar Çinlilerden

⁸⁸ Harry G.Gelber, a.g.e., s.97.

farklı tarz elbise giyerlerken, Ming dönemine gelindiğinde bu durum değişiklik göstermiş ve Müslümanlar Çinliler gibi giyinmeye başlamışlardır. Aynı şekilde, Ming dönemine kadar Müslümanların isimleri Arapça, Farsça ve Türkçe iken, daha sonraları uygulanan politikalarla Çince isim kullanma sayısı hızla artmıştır. Ming döneminde yaşanan bu değişikliklere iki farklı açıdan bakmak mümkündür. İlk olarak; Çin topraklarında uzun zamandır yaşayan Müslümanların işin doğası gereği misafir olduğu kültürden etkilenmesinin ve yaşam tarzlarının değişmesinin doğal olduğu söylenilebilir. Böylelikle belli bir çatı altında birlikte yaşama geleneği oluşmasına ve barış içerisinde yaşanmasına yol açılmıştır yorumu yapılabilir. İkincisi olarak; kişi isimlerindeki değişiklikler, giyim ve evlenme gibi bazı alanlarda uygulanan Çinlileştirme politikalarının görünüşte yaşam tarzını değiştirecek küçük değişiklikler gibi görünmesine rağmen zaman içerisinde ulusların öz benliğinde ciddi değişimlere yol açabilecek ve telafisi mümkün olmayacak sonuçlar doğurabileceği söylenilebilir. Dolayısıyla birinci bakış açısının sonucuna bir kültürün ve yaşam tarzının entegrasyonu derken; ikinci bakış açısının sonucuna bir kültürün ve yaşam tarzının asimilasyonu denilebilir. Burada belki de en önemli nokta entegre olmak ile asimile olmak arasındaki ince çizgi ve sizin bakış açınızın çizginin ne tarafında olduğudur. Özetle; Müslümanlar için Ming dönemi Yuan dönemi ile kıyaslandığında daha keskin sınırları olan bir dönem olmuştur.

Ming Hanedanlığı'nın Müslümanlar açısından diğer bir önemli konusu ise kimlik kavramıdır. Yuan Hanedanlığı'nda şekillenen Huihui kimliği Huizu kavramına doğru evrilmiştir. Bu evrilme eksenine, Çin milliyetçiliği esasları üzerine kurulduğundan doğal olarak Müslüman kimliği bir adım geriye çekilmiş, Çin kimliği ise bir adım öne çıkarılmıştır. Müslümanlar arasında Çinli kimliğini ön plana çıkaranlar ile Müslüman kimliğini ön plana çıkaranların kimlik karmaşaları farklı olmuştur. Bu fark ise "*Çinli*

Müslüman mı? Müslüman Çinli mi?” sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan bu kimlik karmaşası Ming Hanedanlığı’nın son dönemlerinde yaşanan Çinli Müslüman âlimlerin oluşturduğu entelektüel bir hareket olarak kabul edilen Huiru hareketi içerisinde de oldukça önemli yer tutmuş ve günümüze kadar devam etmiştir.

Ming döneminin en önemli politikalarından biri olan Çinlileştirme politikası Müslümanlar için de uygulanmıştır. Çin’de yaşayan Müslümanların Çinleşmemesi neredeyse imkânsıza yakındır. Çünkü Çin’in “*kültürelcilik*” politikası, Çin Bronz Çağı’na kadar dayanmaktadır. Çinlilerin ülkelerini “*Merkez Ülke (Zhongguo 中国)*” olarak adlandırmaları ise bunun en güzel örneğidir.⁸⁹ Özellikle Ming döneminde çıkan bazı kanunlar direk olarak Müslümanları belli bir çerçevenin içine yerleştirme amaçlıdır. Bu düşünceyi pratiğe geçirmek için Ming dönemi kanunlarından bazılarını tek tek incelemeye başlamadan önce şu noktanın altını çizmekte fayda vardır. Ming döneminde uygulanan Çinlileştirme politikasının asıl amacı Moğolların ve Orta Asya’dan gelen milletlerin günün birinde tekrar güçlenip hanedanlığın başına sıkıntı çıkarmalarını önlemek için yapılmıştır. Ancak bu durumdan birinci dereceden etkilenenlerden biri de Müslümanlar olmuştur. Ming İmparatoru Hongwu (Zhu Yuanzhang) döneminde özel kanunlar çıkarılarak Çinleşme politikası devlet politikası çatısı altında devam etmiştir. Ming döneminde çıkarılan kanunların bazılarına bakacak olursak;

1) Evlilik

⁸⁹ Mark J. Hudson, “**Religion and Ethnicity in Chinese Islam**”, *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 8:1, s.157.

“Tüm Moğol ve renkli gözlüler (büyük çoğunluğu Orta Asyalı) Çinlilerle evlenecek olup kendi aralarında evlenemezler.”⁹⁰ Bu yasa bile tek başına zaman içerisinde Çin’deki Moğol ve Orta Asyalı nüfusunu azaltmaya yetecek derecede sert bir yasadır. Bu yasa ile birlikte yabancıların kendi aralarında evlenip ırk yapısını korumasının da önüne geçilmiştir.

2) Giyim

Bu uygulama ile Müslümanların sosyal hayatta Çin geleneklerine uygun olarak giyinmesi ve belli bir giyim tarzının oluşturulması amaçlanmıştır. Özellikle Yuan Hanedanlığı ve öncesine bakacak olursak; Müslümanların giyim tarzları arasında oldukça büyük farklar olduğu görülmektedir.⁹¹ Ancak bu uygulamaya dönemin Çinli Müslüman âlimlerinden bazıları destek olmuştur. Örneğin; Çinli Müslüman âlim Liu Zhi (刘志) bu uygulamaya şu sözü ile destek olmuştur: “Geçmişten günümüze kadar giyim-kuşam hep vardı, (ancak) zaman ve mekân farklılaşmaktadır. İkamet ettiğin ülkenin (geleneklerine) uymak gerekir.”⁹² sözüyle Çinli Müslümanların dönemin gereklerine uygun giyinmesi yönünde teşvik etmiştir.

3) İsim

⁹⁰ “Hunyin, (Mengu Semu Ren Hunyin) ”, **Da Minglü Juan 6**, , <http://www.guoxue123.com/shibu/0401/01dmljj/008.htm>, Son Okuma Tarihi: 31.08.2019, Saat:11.22.

⁹¹ Qiu, Shulin, a.g.e., s.251.

⁹² Qiu Shulin, a.g.e., s.251.

Müslümanların Çince isim kullanmasıdır. Yuan döneminde belirli kişiler hariç Müslümanların büyük çoğunluğu Arapça, Farsça ve Türkçe isimler kullanmaktadır. Yuan Hanedanlığı sonrası ise Çince isim kullananların sayısı hızla artmıştır. Burada Çince isimden kasıt kişinin isminin ses benzerliğine dayanarak Çince imlerden oluşan isminin söylenmesinden ziyade Çin diline ait özgün isimlerin alınmasıdır. Ayrıca Ming döneminde gelişmiş güzel alınan ve değiştirilen Çince isimlerin önünü alabilmek için Hongwu döneminde Çince isimlerin gelişmiş güzel alınması ve değiştirilmesi yasaklanmıştır.⁹³

4) Camiler

Diğer önemli bir uygulama ise Ming yönetiminin camiler üzerinde kontrolünü ciddi oranda arttırmasıdır. Bunun yanı sıra; Ming döneminde inşa edilen camilerde Çin tarzı mimari kullanılmış ve minare yapılması yasaklanmıştır.⁹⁴ Bundan dolayı, Ming döneminde inşa edilen bir camiye baktığınızda bir manastır mı yoksa bir cami mi olduğunun anlaşılması zordur.

Müslümanların Çinlileşmesini dolaylı yoldan hızlandıran diğer bir olay ise Ming döneminde, Güneydoğu Asya'da ticaret tekeli ele geçiren Portekizlerin Arapların yerini alması nedeniyle dışarıdaki İslam dünyasıyla ilişkilerinin oldukça azalmasıdır.⁹⁵ Böylelikle İslam dünyasıyla bir anlamda bağlarının büyük bir bölümü koparan

⁹³ Qiu Shulin, a.g.e., ss.250-255.

⁹⁴ Raphael Israeli, **Çin'deki Müslümanlar Bir Kültürel Çatışma Araştırması**, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.45.

⁹⁵ Raphael Israeli, a.g.e., s.45.

Müslümanlar, Çin’de içe dönük hayat yaşamaya başlamasıyla birlikte Çinlileşme süreci hızlanmıştır diyebiliriz.

Ming döneminde yukarıdaki uygulamalara benzer birçok uygulama bulunmaktadır. Bu uygulamalar ya direkt olarak ya da dolaylı yoldan Moğol yönetiminden istenmeyen, miras olarak kalan yabancıların Çinlileşmesi ve büyük Çin kültür havzasının ahenginin bozulmaması gayretidir. Ancak yapılan bunca gayretin neticesinde, Çin açısından ne talihsizliktir ki bir sonraki hanedanlık yine Çinli olmayan bir ulus olan Mançular tarafından kurulacaktır.

Yukarıdaki bunca olumsuz gelişmelere rağmen, Ming dönemine gelindiğinde Müslümanlar Çin’in bir parçası olmuşlardır. Böylelikle Müslümanlar Çin’de artık “yabancı ziyaretçi” değillerdir. Aksine çok uluslu bir sosyal yapıya sahip olan Çin’in bir parçası olmuşlardır. “*Huihui*” kelimesi Yuan Hanedanlığı’nda ortaya çıkmış olsa da Ming Hanedanlığı’nda resmi olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ming döneminde Müslümanlar Çinlilerle ortak bir dili, ortak bir kültürü ve ortak bir sosyal yaşam alanını paylaşan bireyler olmuşlardır. Hatta Ming döneminde de Müslümanların bazıları oldukça önemli görevlere getirilmiştir.⁹⁶

⁹⁶ Ming döneminin Batı’ya seyahatlerinin amirali Zheng He bu Müslümanlara örnektir. (Detaylı bilgi için bkz. Fatma Ecem Ceylan, “**Müslüman Çinli Amiral Zheng He’nin Aile Tarihine Genel Bir Bakış**”, *Current Research in Social Sciences*, C 2 S 2, 2016, ss.37-55.

Yuan döneminde yaşanan gelişmelere baktığımızda bu dönemin İslamiyet açısından önemli bir dönem olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Ming dönemi de hiç kuşkusuz aynı derecede önemlidir. Çünkü Ming dönemi Müslümanlara, Çinli kimliğinin verildiği dönemdir.⁹⁷ Bundan dolayı Ming dönemi Çin tarihinde önemli bir dönem olmasının yanı sıra, Çin İslam tarihinde ve dolayısıyla dünya İslam tarihinde çok önemli bir dönem olmuştur. Diğer önemli bir nokta ise; Çin İslam anlayışının oluşmasının temelleri Ming döneminin sonlarında olmuştur. Bu dönem Çinli Müslüman âlimlerin yetiştiği ve İslam düşüncesinin Çinceye aktarıldığı dönemdir. Ming dönemine gelindiğinde; Müslümanlar Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini az da olsa kullanabildikleri halde Ming dönemi Çinlileştirme politikalarının sonucunda belli başlı kişiler hariç neredeyse hiç kimse Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini kullanamamaktadır. Bu dillerin kullanılmamasıyla birlikte sonraki nesillere kendi dillerini aktarılması çok yavaşlamıştır. Böylelikle İslamiyet'i Çince anlatmak ve yazmak bir seçim değil bir zorunluluk halini almıştır.

Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerine gelindiğinde; Çin İslam anlayışının akademik ve entelektüel alt yapısı oluşturulmuş ve hızla Çin'in dört bir yanına yayılmıştır. Çinli Müslüman âlimler Çince vaaazlar vermeye başlamış ve yazılan Çince eserler medreselerde okutulmaya başlatılmıştır. Başlatılan bu hareket günümüze kadar ulaşmış ve devam etmektedir. Bu hareket daha sonraki yıllarda yapılan çalışmalarda "Huiru" olarak isimlendirilmiştir. Dilimize "*İslamiyet ve Konfüçyanizm'in Etkileşimi*", veya "*Çin İslam Hareketi*" vb. çevirilerini yapmak mümkündür. Ama biz çalışmamızda "*Çin İslam Hareketi*" çevirisinin daha doğru olduğu düşüncesinde olduğumuzdan dolayı

⁹⁷ Alexander Wain, a.g.m., s.29.

yer yer “Huiru”, yer yer ise “Çin İslam Hareketi” kullanımının daha uygun olacağını düşünmekteyiz.

“İslamiyet’in Çin’e girişi hakkında yazılan tarihi kayıtları incelediğimizde, Çin İslam tarihini hanedanlıklar tarihi açısından iki farklı döneme ayırabiliriz. Birinci döneme; Tang, Song ve Yuan hanedanlıkları döneminde İslamiyet diyebiliriz. Bu dönemde Müslümanlar; tüccar, elçi, misyoner, zanaatkâr, asker vb. sıfatlar ile Çin topraklarına gelmişlerdir. Bu süre yaklaşık olarak 700 yıllık bir zamana denk gelmektedir. İkinci dönem ise Ming ve Qing Hanedanlığı dönemidir. Bu dönemde ise Müslümanlar, Çin’in bir parçası olmuşlardır. Aynı zamanda İslamiyet, Çin kültürü ve renklerini taşıyan bir din olmuştur. Bu ikinci dönem ise Ming ve Qing dönemi olmak üzere 600 yıl sürmüştür.”⁹⁸

Bu bölümün sonuna yaklaşırken bir alt başlık altında Huizu başlığı açmak Çinli Müslümanları tanımlamak açısından oldukça önemli olacaktır. Çünkü dünya tarihinde bir inanç olarak bir ülkeye giren bir düşüncenin veya yaşam tarzının yüzyıllar içerisinde bir etnik ulus olarak şekillenmesi çok sık görülen bir değişim değildir.

2.5.Huizu (回族)

⁹⁸ Gansu Sheng Minzu Yanjiu Suo, a.g.e., s.58.

Tang döneminde Çin'e gelen Müslümanlar Çin'de belli başlı şehirlerinde yaşayan küçük gruplar iken daha sonraki dönemlerde artan nüfus ile birlikte Çin'in sosyal yapısının değişmez bir parçası olmuşlardır. Ming Hanedanlığı birçok tarihçi tarafından Çin tarihinde çok önemli bir hanedanlık olduğu vurgulanmaktadır. Bunun en önemli nedenleri hiç şüphesiz Moğol hâkimiyetine son vermesi ve “Çinli” kimliğini ön plana çıkarmasıdır. Ming dönemi Çin'de yaşayan Müslümanlar içinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ming dönemi öncesi Müslümanlar, Çin'deki Müslümanlar olarak adlandırılırken; Ming dönemi sonrası ise Çinli Müslümanlar olarak adlandırılmıştır.⁹⁹ Genel kabul gören görüş, Huizu ulusunun oluşumunun Ming Hanedanlığı döneminde tamamlanmış olmasıdır. Bu kabulün en büyük dayanağı ise Çincenin Müslümanların kullandığı birinci dil olmasıdır.¹⁰⁰

Hui kavramı ilk kez Kuzey Song Hanedanlığı döneminde Shen Kuo (沈括)'nın “*Meng Xi Bi Tan (梦溪笔谈)*” adlı eserinde geçmiştir.¹⁰¹ Bu eserde geçen Hui kavramı, Batı Bölgeleri milletlerini göstermek için kullanılan bir kavram olarak kullanılmıştır. Buradan anlıyoruz ki; Yuan öncesi bir dine mensubiyeti değil bir etnik gruba mensubiyeti gösteren bir kavramdır. Nasıl ki “yabancı (胡)” kavramı tarihte Batı Bölgeleri ulusları için kullanılmışsa, Kuzey Song döneminde de yabancılar için Hui

⁹⁹ Michael Dillon, **China's Muslim Hui Community Migration, Settlement and Sect**, Curzon Press, 1999, s.29.

¹⁰⁰ Wang Dongping, **Ming Qing Xiyu Shi Yu Huizu Shi Lun Gao**, Shanwu Yin Shuguan, Beijing, 2014, s.220.

¹⁰¹ Qiu, Shulin, a.g.e., ss.89-90.

kavramı kullanılmıştır. Hui kavramının köken olarak “*Huige* 回纥” ve “*Huihu* 回鹘”¹⁰² isimlerinden çıkarıldığı kabul edilmiştir. Bu kabulün temelinde ise ses değişimlerinin olduğudur.¹⁰³ Huihui kavramı Moğol dilinde “*Sai’ertawulei* (赛儿塔兀勒)” kavramının karşılığına kullanılan bir kavramdır. Moğolların gizli tarihinde Huihui kavramının geçtiği yer Çinceye “*Sai’ertawulei* (赛儿塔兀勒)” olarak çevrilmiştir. Bu kavram o dönemin Moğollarının Orta Asya Müslümanlarına verdiği isimdir.¹⁰⁴

Yukarıdaki tanımlardan anlıyoruz ki Huihui kavramı hem Moğolların hem de Çinlilerin yabancıları tanımlamak için kullandıkları isimlerden biridir. Huihui içerisinde birden fazla millet bulunduran çatı bir kavramdır. Yuan Hanedanlığı ve sonrası için dini bir kimlik tanımlaması yapılarak Huihui kavramının içerisine Araplar, Persler, Türkler ve birçok Asya bölgesinin milletleri alınmıştır.¹⁰⁵ Yuan döneminde Huihui kimliği resmi olarak tescillenmiştir. Ming dönemine gelindiğinde ise Huizu olarak kullanılmaya başlanmıştır.

¹⁰² Uygurlar, tarihin farklı dönemlerinde Dingling (丁零、丁灵), Gaoche (高车), Tiele (铁勒), Huihe (回纥), Huigu (回鹘), Weiwu’er (畏兀儿、畏吾而、维吾尔) gibi adlarla anılmışlardır. (Bkz. İnci İnce Erdoğan, a.g.e., 2015, ss. 51-57.)

¹⁰³ Qiu, Shulin, a.g.e., s. 90.

¹⁰⁴ Qiu, Shulin, a.g.e., s.91.

¹⁰⁵ Huizu etnik grubu için yapılan antropolojik ölçümler ve gözlemler Huizu etnik grubunun tek bir ırka ait olmadığını, birden fazla ırkın oluşturduğu bir etnik grup olduğunu doğrulamaktadır. Temel olarak Arap, Fars, Türk ve Tunguz ırklarından oluşan bir gen yapısına sahiptir. (Bkz. Françoise Aubin, “A glimpse of Chinese Islam”, *Institute of Muslim Minority Affairs. Journal*, 12:2, 1991, s.339.)

Nu'er Hassan Pang Baoguang, "*The Hui: A Chinese Muslim Nationality*" çalışmasında Hui ulusu için şöyle söylemektedir:

*" Bir millet olarak Hui eşsizdir. Ne yerel olarak doğmuş, ne de yetişmiş milletten, ne de yabancılardan. Ancak, onlar yıllarca süren birleşme ve bütünleşme içinde Çin'deki tüm ulusların halklarıyla bir arada bulunan Batı ve Orta Asya'dan gelen göçmenler tarafından oluşturulmuştur."*¹⁰⁶

Böylelikle günümüzde Çin'in 56 etnik ulusundan biri olan Huizu kimliğinin temellerinin tarihte atıldığını görmekteyiz. Tarihte yaşamış olan Huihuiler için bugünkü Huizu ulunun atasıdır diyebiliriz.¹⁰⁷

Çin coğrafyasının hemen hemen her noktasında Çinli Müslümanlara rastlamak mümkündür. Çinli Müslümanların (Hui ulusunun) yoğun olarak yaşadığı coğrafyalar ise Qinghai, Gansu, Ningxia, İç Moğolistan, Shaanxi, Shanxi, Henan, Shandong, Yunnan,

¹⁰⁶ Nu'er Hassan Pang Baoguang, "**The Hui: A Chinese Muslim Nationality**", *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 11:2, 1990, s.257.

¹⁰⁷ Qiu, Shulin, a.g.e., s.101.

Guangxi, Beijing, Tianjing, Hangzhou gibi şehirlerdir.¹⁰⁸ Bugün Hui ulusunun kökenini araştırmak oldukça zor bir iştir. Özellikle Ming dönemi sonrasında Çinlileşme sadece kültürel ve sosyal alanda değil, aynı zamanda biyolojik olarak da gerçekleşmiştir. Bugün Huizu ulusuna baktığımızda; fizyolojik olarak Çinlilere daha yakın oldukları görülmektedir. Özellikle yüzyıllardır aynı coğrafyada yaşamaları ve Çinlilerle yaptıkları evlilikler bu değişimin yaşanmasının temelini oluşturmaktadır. Çin’de Hui ulusu dışında da Çin’de yaşayan Müslüman azınlık uluslar vardır. Bunlara; *Uygur, Kazak, Tatar, Kırgız, Tacik, Özbek, Salar, Bao’an ve Dongxiang* azınlık uluslarını örnek gösterebiliriz.¹⁰⁹ 2010’da Pew Research Center’in yaptığı araştırmaya göre; *Çin Halk Cumhuriyeti’nde resmi rakamlara göre 23.3 milyon Müslüman nüfusu vardır. 2030 yılında bu rakamın 30 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir.*¹¹⁰ Bugün Çin’de 40.000’den fazla cami vardır. Sadece Gansu (甘肃) eyaletinin, Linxia (临夏) şehrinde 30’dan fazla cami olduğu için burasına “*Küçük Mekke*” denilmiştir.¹¹¹

Huizu ulusunun entelektüel alt yapısının oluşturulduğu yer, Ming döneminin önemli şehirlerinden biri olan Nanjing (南京) şehridir. Bu şehir Çinli Müslüman âlimler

¹⁰⁸ Jean A. Berlie, **Islam in China: Hui and Uyghurs Between Modernization and Sincization**, White Lotus Press, Bangkok, 2004, s.10.

¹⁰⁹ İnci İnce Erdoğan, **Islamic Cultural Influence Traceable in Chinese Language**, International Congress On “China and The Muslim World: Cultural Encounters”, İstanbul, 2014, s. 259.

¹¹⁰ Ertuğrul Ceylan, a.g.m., s.34.

¹¹¹ Jean A. Berlie, a.g.e., s.13.

tarafından “İslam Düşünce Merkezi” olarak kullanılmıştır.¹¹² Özellikle bu dönemde Çin tarzı medrese eğitimlerinin yaygınlaşması ve âlimlerin Çinceyi kullanarak İslamiyet’i anlatması ve yazması, Çin kültür ve medeniyetini Müslümanlar üzerine bir libas olarak giydirmiştir. Böylelikle Çin’deki Müslümanlardan Çinli Müslümanlara değişim süreci akademik bir alt yapı oluşturularak sağlıklı bir şekilde ilerlemiştir diyebiliriz. Elbette şu noktanın altını çizmekte fayda olacaktır, hanedanlık tarihi boyunca Müslümanlar var olan yönetim ile uyum içerisinde yaşamaya çalışmışlardır. Çin İslam tarihinin şekillenmesinde her bir Müslüman var olan duruma veya yeni gelişen durumlara aynen uymuştur diyemeyiz. Yapılan tüm çalışmalar bir genelleme üzerinden gitmektedir.¹¹³

Bu noktada “*Hui ile İslam aynı mıdır?*” sorusu aklımıza gelmektedir. Çünkü bu soru iç içe geçmiş bir sorular yumağıdır. “*İslam eşittir Hui, Hui eşittir İslam*” tanımlaması bizim Hui kavramını yanlış anlamamıza neden olacaktır. Çünkü İslam bir din, Hui kavramı ise etnik bir ulusun kimliğidir. Neticede Çin’de on farklı etnik grubunun daha dini İslam’dır. Bu algı; İslamiyet’in sadece bir etnik grubun dini olduğu düşüncesini hâkim kılmaktadır. Bu sorunun asıl çıkış noktası, Sun Yat-sen’in 1911 yılında ortaya attığı “*Çin’in beş halkı (五族共和)*” düşüncesidir. Bu düşünceye göre “*Hanlar (汉), Mançular (满), Moğollar (蒙), Huiler (回) ve Tibetliler (藏)*” şeklinde olmak üzere beş ulustan oluşan birleşmiş Çin halkı düşüncesidir.¹¹⁴ Ortaya atılan bu düşünce, Çin’de

¹¹² Michael Dillon, a.g.e., s.36.

¹¹³ Raphael Israeli, “**Muslims in China: The Incompatibility between Islam and the Chinese Order**” , *T'oung Pao, Second Series*, Vol. 63, Livr. 4/5 ,1977, s.320.

¹¹⁴ Raphael Israeli, a.g.e., s.283.

Müslüman denilince sadece Hui ulusunun var olduğuna veya Müslüman demek Hui,
Hui demek Müslüman algısının oluşmasına sebep olmuştur.

3. BÖLÜM

HUIRU HAREKETİ

Huiru, Çin İslam tarihi açısından son derece önemli olan bir hareketin adıdır. Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde bir grup Çinli Müslüman âlimin İslamiyet'i Çince olarak anlatma isteği ile başlayan Huiru Hareketi, Çin geleneksel düşüncesi ile İslam düşüncesinin entelektüel bir etkileşimin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çin geleneksel düşüncesi ile İslam düşüncesinin arasında yaşanan bu etkileşimin net bir şekilde anlaşılması için öncelikle “*din nedir?*” sorusuna cevap arayacağız. Daha sonra ise Çin'de yaşayan dinlerden Daoizm, Budizm ve Konfüçyanizm'den kısaca bahsedilecektir. Böylelikle bir çalışma çerçevesi çizilmeye çalışılacaktır.

3.1.Din

İnanç kavramı tarih boyunca insanlığın en önemli kavramlarından biri olmuştur. İnançların kendi içerisinde belli bir sistematik içerikte sunulmasıyla birlikte dinler ortaya çıkmıştır. Yaşadığımız coğrafya ve kültürün inançlarımız üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Bundan dolayı birçok insan genellikle doğumundan sonra atalarının dinine mensup olarak hayatını devam ettirmektedir. Böylelikle dini öğretiler bir nevi babadan oğula öğretilerek nesilden nesle aktarılmıştır. Dünya üzerinde bazı coğrafyalarda çok dinli, bazı coğrafyalarda tek dinli toplumlar yaşamıştır. Bu durumun doğal bir sonucu olarak aynı coğrafya içerisinde bazen heterojen bazen ise homojen toplum yapıları oluşmuştur.

Çalışmamızın bu bölümüne detaylı bir giriş yapmadan öncelikle “*din nedir?*” sorusuna cevap arayacağız. Çünkü din kavramını tanımladıktan sonra “*din nedir?*” sorusuna bulduğumuz bu cevap, özellikle Çin geleneksel düşünce sistemi denildiğinde akla ilk gelen Konfüçyüs düşüncesini nasıl tanımladığımız ve çalışmamızın içerisinde nasıl kullanmamız gerektiği konusunda bizlere yardımcı olacaktır.

Din, insanlık tarihinin varoluşundan itibaren toplumların yaşamında varlığı süreklilik arz eden bir olgudur. Tanımlamaları, kutsadıkları, taptıkları ve ilahlaştırdıkları her ne olursa olsun insanoğlunun hayatında daima yer edinmiş bir kavramdır. “*Bati dünyasında yapılan en yeni araştırmalar da dinin, insanın şuurunda doğuştan var olduğu şeklindedir. Bu insanın doğuştan din ihtiyacı ile doğduğu anlamına gelmektedir.*”¹¹⁵

“*Din*” kelimesi Türk Dil Kurumu’nun Online Büyük Türkçe Sözlüğü’nde şöyle açıklanmaktadır:

“*i) Tanrı'ya, doğüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum. ii) Bu nitelikteki inançları kurallar, kurumlar, töreler ve semboller biçiminde toplayan, sağlayan düzen. İnanılıp çok bağlanılan düşünce, inanç veya ülkü, kült. iii) İnsanların anlayamadıkları, karşısında güçsüz*

¹¹⁵ Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş**, Literatürk Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2012, s.17.

kaldıkları doğa ve toplum olaylarını, tasarladıkları doğüstü, gizemsel nitelikli güçlerle açıklamaya yönelmeleri olgusu. ”¹¹⁶

Dinler tarihi araştırmacılarından Rudolf Otto’ya göre; “*Din, insanın kutsal saydığı şeylerle olan ilişkisidir.*” Max Müler’e göre; “*Din, insanın sonsuzu kavramasını sağlayan, akıl ve mantığa tabi olmayan, zihni bir meleke ve yetenektir.*” Frazer’e göre ise; “*Din, insan hayatını ve doğanın akışını kontrol ettiğine inanılan insanüstü güçlere, yakarış ve tanzimdir.*”¹¹⁷ demektir.

Süleyman Hayri Bolay “Din ve Felsefe” adlı çalışmasında dinin tarifi hakkında şöyle demiştir:

*“Din hakkında herkesi tatmin edecek bir tarif vermek neredeyse imkânsızdır. Beşerî dinlerden sayılan meselâ Budizme inanan veya Yahudiliğe, Hristiyanlığa ve İslâm’a inanmış kimselerin dinden anladıkları farklıdır. Ama genel olarak din, bir kutsal varlığa inanarak onun emir ve tavsiyelerine bağlanıp hayatını onlara göre tanzim etme sistemidir, denebilir.”*¹¹⁸

¹¹⁶ **Türk Dil Kurumu Online Büyük Türkçe Sözlük**, “Din”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c912f26328703.53321588 Son Okunma Tarihi: 19.03.2019, Saat: 21.24.

¹¹⁷ Mehmet Aydın, a.g.e., s.19.

¹¹⁸ Süleyman Hayri Bolay, “Din ve Felsefe” **Akademide Felsefe Hikmet Ve Din**, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No. 3, Zonguldak, 2014, s.14.

Aslında dinin tanımından sonra, “*dinlerin tasnifi*” çok tartışılan bir konu olmuştur. Çünkü sınıflandırmayı neye ve nasıl yapacağımıza göre farklı sınıflandırma başlıkları ortaya çıkmaktadır. Çeşitli dinler tarihi çalışmalarında; coğrafyaya göre sınıflandırma (Doğu dinleri, Batı dinleri vb.) , evrensel-halk dinleri/milli dinler, kabile dinleri, hak dinler-batıl dinler, yaşayan dinler-ölü dinler vb. farklı sınıflandırmalar görülmektedir. Bizim çalışmamız açısından en uygun ve verimli sınıflandırma evrensel ve yerel/milli/halk/millet dinleri tasnifi olacaktır. Bu bağlamda; İslamiyet ilahi ve evrensel dini, Konfüçyanizm ise yerel ve milli bir dini temsil etmektedir. Batı dünyasında yapılan bir din tasnifi ise aşağıdaki şekildedir:

- a) **Büyük Dinler:** İslamiyet – Hristiyanlık – Yahudilik - Hinduizm- Budizm – Daoizm - Şintoizm - Konfüçyanizm.
- b) **Dünyadaki Dinler:** Asya dinleri - Okyanus dinleri - Amerika dinleri- Avrupa dinleri.
- c) **Laik Dinler:** Yeni mezheplerin oluşturduğu dinler.¹¹⁹

Yukarıda yapılan sınıflandırmalarda İslamiyet’in tüm özellikleri ile bir din olduğu, hatta Hak ve bâtıl din tasnifinde İslamiyet’in hak din sınıfında yer aldığı görülmektedir. Konfüçyanizm ise uzun yıllar bir “*din mi? yoksa bir öğreti mi?*” sorusunun muhatabı olmuştur. Ancak din tarihçileri genelde, Konfüçyanizm’i bir din olarak kabul etmektedirler.¹²⁰

¹¹⁹ Mehmet Aydın, a.g.e., s.59.

¹²⁰ Mehmet Aydın, a.g.e., s. 67.

3.2.Çin Geleneksel Düşüncesine Ait Dinler

Çin geleneksel düşüncesi dediğimizde aynı zamanda Çin felsefesine değiniriz. Bu noktadan baktığımızda, Çin geleneksel düşüncesine ait dinler başlığının altında anlatacağımız başlıklar aynı zamanda Çin felsefesinin başlıca konularıdır. Çünkü Çin geleneksel düşüncesinin içerisinden çıkan öğretiler zamanla din olarak algılanmıştır.

Süleyman Hayri Bolay, “*Din ve Felsefe*” adlı çalışmasında din ve felsefe arasındaki farklılık ve benzerlikler hakkında şöyle demiştir:

“Din ve felsefe, hayatın, insanların ve toplumların pek çok problemini ele alır, onlara çözümler üretmeye çalışılırlar. Ama dinde başta şüphe edilir, düşünülür ve iradî olarak, seçerek inanılır. Ondan din iman hususunda şüphe götürmez. Felsefede yeni ve karşı fikirlerin ortaya çıkışı, bu şüphe ile başlar. Ama şüphede devamlılık, felsefeyi öldürür. Çünkü karar verilemediği için yeni fikirlere ulaşamaz. Bu açıdan da din ile felsefe arasında benzerlikler vardır.”¹²¹

Din ve felsefe arasında oldukça bariz farklar vardır. Ancak aynı zamanda din ve felsefenin ortak alanları yani kesişim kümeleri vardır. Bundan dolayı özellikle uzak doğu felefesinde birçok düşünceye zamanla din denilmiştir. Örneğin; Konfüçyanizm ve

¹²¹ Süleyman Hayri Bolay, a.g.e., s.14-15.

Daoizm ilk olarak felsefi düşünceler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak zamanla bir din olarak kabul edilmeye başlamıştır. Bu yüzden bugün Konfüçyanizm veya Daoizm denildiğinde kimisi felsefe, kimisi ise din diyecektir. Bu durum din tanımını nasıl yaptığımız ile yakinen alakalıdır. Dört kutsal kitap ve peygamberler üzerinden giderseniz din değil; yaşam tarzı içerik ve tarihte varlığını korumuş veya koruyamamış dinler üzerinden giderseniz Konfüçyüsçülüğe din diyebilirsiniz. Burada İbn Rüşd'ün de Faslü-l-Makâl adlı eserinde dile getirdiği gibi “*dinle felsefenin sütkardeş*” olduğunu söylemek bu noktayı anlaşılır kılacaktır.¹²²¹²³

3.2.1.Daoizm

Daoizm, Çin geleneksel düşüncesinin büyük filozoflarından Laozi'nin öğretilerinin düstur edildiği bir dindir. Laozi hakkında en net bilgiyi Çin tarih yazıcılığının babası olarak adlandırılan Sima Qian'in (司马迁) “*Çin Tarih Kayıtları (史記)*” adlı eserindeki Laozi biyografisinden öğreniyoruz. Eserde Laozi hakkında şu bilgilere yer verilmektedir: “*Laozi, Chu beyliğinin Ku bölgesinden olup, soyadı Li adı Er'dir. Diğer bir adı Tan'dır. Zhou Hanedanlığı'nda tarih kayıt memurluğu*

¹²² Bkz. Faslü-l-Makâl Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faslul-makal>, Son Okunma Tarihi: 13.12.2019, Saat:10:18.)

¹²³ Yine Süleyman Hayri Bolay da çalışmasında felsefe ve dinin süt kardeş olduğunu vurgulamıştır. (Süleyman Hayri Bolay, a.g.e., ss.15-16.)

yapmıştır.”¹²⁴ Bu giriş cümlesinden sonra Sima Qian Laozi'nın Konfüçyüs ile görüştüğünü anlatmaktadır. Laozi'nın doğum ve ölüm tarihleri hakkında net bir bilgi olmamakla birlikte, MÖ 571-MÖ 471 yılları arasında yaşadığı genel kabul görmektedir.¹²⁵¹²⁶

Laozi'nın kurucusu kabul edildiği Daoizm'in en önemli eseri, Daode Jing (道德经)'dir.¹²⁷ Bu eser Daoizm'in el kitabıdır. Bu eseri Türkçemize kazandıran bilim insanı Muhaddere Nabi Özerdim, eserin giriş kısmında bizlere Daoizm hakkında çok değerli yorumlar bırakmıştır. Muhaddere Nabi Özerdim Daoizm hakkında şu satırları yazmıştır:

¹²⁴ Sima Qian, **Çin Tarih Kayıtları**, Biyografiler Bölümü, Laozi, bkz. <https://ctext.org/shiji/lao-zi-han-fei-lie-zhuan/zhs> , Son Okunma Tarihi 05.04.2019, Saat: 09.33.

¹²⁵ Laozi'nın doğum tarihi kesin olarak tespit edilmediği gibi hangi yılda ve nerede öldüğü de belli değildir. 160 yıl, hatta 200 yıl yaşadığını iddia edenler vardır. (Bkz., Muhaddere Nabi Özerdim, **Lao-Tzu Taoizm**, Milli Eğitim Basım Evi, 1946, s.VI.)

¹²⁶ Bumairimu Abudukelimu, **“Çin Kaynaklarına Göre Taoizm” (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara Üniversitesi, 2011, ss. 44-45.

¹²⁷ Dao asli ve mecazi anlamlarda kullanılmıştır. Asli manasına göre: yol, gerçek, usul ve insanların takip etmesi lazım gelen en doğru yol anlamına gelmektedir. Mecazi manası ise evrenin evveli demektir. De: Fazilet, kemal, kudret manalarını içine alıyor ve daima Dao'ı takip ediyor. Dao'ın insandaki tezahürüdür. Jing klasik kitaplara verilen isimdir. Dao ve De her ikisi birlikte tercüme edilemiyor. (Bkz. Muhaddere Nabi Özerdim, **Lao-Tzu Taoizm**, Milli Eğitim Basım Evi, 1946, s.X.)

“Daode Jing, Çin klasiklerinin en eskisi ve en önemlisidir. Sonradan gerçek şeklini kaybeden Daoizm, saflığını muhafaza etseydi, şüphesiz bugün bile herkesi kendine çeken bir kudret olurdu. Fakat insanlar beşeriyet için çok faydalı olan bu mezhebin, gayesini, gerçek manasını kavrayamamışlar ve onu yanlış tefsirler yüzünden tamamıyla başka bir istikamete çevirmişlerdir. Metafizik manalarıyla birlikte devleti ve cemiyeti içine almış olan Daoizm, sihirbazların ve kâhinlerin meşgul olacağı bir din haline gelmekten kendini kurtaramamış ve bugün ancak belli bir zümrenin girdiği bir mezhep olarak kalmıştır.”¹²⁸

Yukarıdaki bu yorumdan Daoizm’in birçok değişikliğe uğradığı ve daha çok mistik yanının ön plana çıkarıldığı bilgisine ulaşılmaktadır.

Daoizm bir öğreti mi? yoksa bir din mi? sorusu Konfüçyanizm’de olduğu gibi Daoizm içinde de süregelen bir tartışma konusudur. Dinler tarihi açısından bu tarz dinlere milli dinler denilmektedir. Ancak birçok bilim insanı Daoizm’i felsefe düşüncesi içerisine almıştır.¹²⁹ Daoizm’i din olarak kabul ettiğimizde mistik yönü ağırlıklı olan bir dindir demek yanlış olmayacaktır. Daoizm için Wang Yi ve birçok bilim insanı

¹²⁸ Muhaddere Nabi Özerdim, a.g.e., s.IV

¹²⁹ Bkz. Bülent Okay, a.g.e., s. 20; Daoist Philosophy Maddesi, **Internet Encyclopedia of Philosophy**, <https://www.iep.utm.edu/daoism/>, 13.12.2019, Saat: 13:07.)

“*Daoizm, Çin kültürünün kökenidir.*” tanımlamasını yapmıştır.¹³⁰ Daoizm hayatın akışına, doğallığa ve ritme odaklanmıştır. “*Dao (道)*” kavramını anlamak için Çinlilerin sürekli değişen dünyaya nasıl baktıklarını anlamak önemlidir. Çinlilere göre yaşanan değişimler döngüseldir, gece-gündüz, yaz-kış, vb. Bundan dolayı birbirleriyle zıtlarının belli bir döngü içerisinde dengeyi oluşturdukları düşünülmektedir. Yin-yang ise bu bakış açısının adeta bir formülü niteliğinde olup birbirinin varlığının garantisi hükmündedir. Diğer bir deyişle her şey zıddı ile bilinir kaidesinin Çin felsefesindeki adıdır. Dao düşüncesinde bazı kavramlar oldukça önemlidir. Bu kavramlardan belki de en önemlisi “*wu (无)*” kavramıdır diyebiliriz. Çünkü Laozi’nin düşüncesine göre her şeyin kökeninde “*wu*” vardır. Wu’nun kelime anlamı “*hiçbir şey*”, “*olmama*”, “*olumsuzluk*” demektir. Evren ve yaratılış hakkında diğer önemli kavram ise “*esrar/gizem/sır (玄)*” kelimesidir.¹³¹ Daoizm’in ana ilkelerinden biri ise “*eylemsizlik/hareketsizlik (无为)*” ilkesine göre; insan olaylara müdahale etmezse her şeyin yolunda ilerleyeceği ve böylelikle doğal dengenin bozulmayacağı kabul edilmektedir.

3.2.2.Budizm

¹³⁰ Daniel J. Paracka Jr., “**China's Three Teachings and the Relationship of Heaven**”, *Earth and Humanity*, Vol.16, No.1, 2012, s.75.

¹³¹ Alan K. L. Chan and Yuet-Keung Lo, **Philosophy and Religion in Early Medieval China**, Sunny Press, New York, 2010, s.23.

Günümüzde Budizmin de Daoizm veya Konfüçyanizm gibi din mi yoksa bir öğreti mi olduğu birçok kez tartışılmış ve birçok çalışmanın konusu olmuştur.¹³² Budizm'i ister bir din olarak, ister bir öğreti olarak ele alalım kaçınılmaz bir gerçek vardır ki bu da Budizm'in dinler tarihinin ve felsefenin en temel konu başlıkları arasında yerini almış olmasıdır. Budizm, MÖ 6. yüzyılda Hindistan'da ortaya çıkmış ve daha sonra başta yakın komşu ülkeler olmak üzere tüm Asya'ya yayılmıştır. Bu yayılma sürecinde ise farklı farklı mezhepler ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan farklı mezheplerden dolayı bugün Çin'deki Budizm ile Kore'deki veya Japonya'daki Budizm birbirinden farklıdır.

Budizm'in kurucusu Siddhartha Gautama Buddha'dır. MÖ 563 yılında Hindistan'ın kuzeydoğusundaki Şakya klanının yönetici ailesinde dünyaya gelmiştir. Refah içerisinde bir hayatı olan Siddhartha Gautama yaşamış olduğu hayattan zaman içerisinde hoşnut olmamaya başlamıştır. Bunun sonucunda 29 yaşında evi terk etmiş ve

¹³² Eddy Dufourmont “*Konfüçyanizm bir felsefe midir?*” adlı çalışmasında Konfüçyanizmin bir din mi yoksa bir öğreti mi olduğu sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. (Bkz. Eddy Dufourmont, “Is Confucianism philosophy? The Answers of Inoue Tetsujirō and Nakae Chōmin”, **II Reflections through other Eyes (UTCP Booklet 14)**, University of Tokyo Center for Philosophy, Tokyo, 2010, ss.71-89.) Yine James Legge de “*The Religions of China*” adlı eserinde Konfüçyanizm ve Daoizmin din mi öğreti mi olduğu sorusuna yer vermiştir. (Bkz. James Legge, **The Religions of China Confucianism and Taoism Described and Compared With Christianity**, Hodder and Stoughton, Londra, 1880, ss. 3-7, 159-160.)

yıllarını dindar bir çileci olarak geçirmiştir.¹³³ Siddhartha Gautama bir gün “Bodhi (incir ağacı)” altında düşünceye dalmış iken; birdenbire içinde aydınlanma hissetmiştir. Bu aydınlanmanın sonucunda “*Buda*” ismini almıştır. Buda, Pali dilinde ve Sanskritçede “*aydınlanmış*” veya “*uyanmış*” anlamına gelmektedir.¹³⁴ Bundan dolayı Budizm’in anahtar kelimesi “*aydınlanma*” diyebiliriz. Buda yaşamış olduğu bu aydınlanmanın sonucunda elde ettiği manevi haz ve duyguları başkalarına anlatmak ve öğretmek için halkın arasına geri dönmüştür. Kısa bir zaman içerisinde birçok öğrencisi olmuştur. Buda’dan öğrendiklerini başka insanlara aktarmak için belli bir kesiş grubu oluşmuştur. Bu kesiş grubunun yoğun gayret ve çabalarıyla Budizm Hindistan sınırları dışına taşınmıştır.

Budizm’de tanrıya yer yoktur. Alice Getty’nin “*Gods of Northern Buddhism*” adlı eserde betimlediği yaratıklar, herkesin kabul ettiği gibi, dine sonradan alınmışlardır. Bizzat Buddha’nın tanrının varlığına ilişkin tüm geleneksel kanıtlara şiddetle karşı çıktığı söylenmektedir.¹³⁵ Budizm inancı öncelikle insanları ıstıraptan kurtarmayı amaçlamaktadır.¹³⁶ Buda’nın evrensel varoluş işaretleri her şeyin fani ve değişime tabi

¹³³ Ahmet Fethi Yıldırım (Çevirmen), **Dinler Kitabı**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s.132.

¹³⁴ Mehmet Aydın, a.g.e., s.123.

¹³⁵ Alice Getty’nin Budizm’de Tanrı’ya yer yoktur hakkında verdiği bilgi Debiprosat Chattopadhyaya’nın Budizm ve Felsefe adlı eserinden alınmıştır. (Bkz. Debiprosat Chattopadhyaya, **Budizm ve Felsefe**, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1985, s.36.)

¹³⁶ Budistlere göre her şeyin kaynağı var olan koşullardır. İstiraba bir şey neden olur, o neden ortadan kaldırıldığında, ıstırap da sona erer. Arzunun durdurulmasıyla ıstırapın son bulacağı söylenir. (Bkz. Ahmet Fethi Yıldırım (Çevirmen), a.g.e., s.139.)

olduğunu gösterir. Hiçbir şeyin sabit özü yoktur, çünkü her şey durmadan akış halindedir.¹³⁷

Budist öğretilerini öğrenen kesişler öğretilerini anlatmak için Hindistan sınırı dışına çıkmıştır. Bu kesiş topluluklarından bazıları ipek yolu güzergâhını kullanarak MÖ 2. yüzyılda Çin'in batı sınırına kadar gelmişlerdir. Bu tarihten sonra yavaş yavaş Çin'in içlerine doğru ilerlemişlerdir. Budizm'in Çin'e giriş tarihi olarak ise MS 58-75 yılları verilmiş, Budizm'in Han Hanedanlığı İmparator Ming (明) döneminde Çin'e girdiği genel kabul görmüştür.¹³⁸

Budistler ilk yıllarda çok yoğun bir çalışma imkânı bulamamış olsalar da daha sonraki yıllarda Budizm'e ait eserlerin Çinceye çevrilmesi için büyük gayret ve çaba gösteren kesişler çeviri ofisleri kurmuşlardır. Bu çeviri ofisleri ile birlikte Budizm Çince olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Çin'in milli dini olan Daoizm ile mistik yönden yakın olduğu düşünüldüğünden sık sık Daoist öğretilere de başvurulmuştur. Çin kendi sınırları dışından gelen bir dinin yerelleştirmesini çok iyi derecede yapan nadir medeniyetlerden biridir. Bundan dolayı bugün dinler tarihinde Budizm çalışmaları yapılırken Çin Budizm'i adı altında ayrı bir başlık açılarak Budizm anlatılmaktadır.

3.2.3.Konfüçyanizm

¹³⁷ Ahmet Fethi Yıldırım (Çevirmen), a.g.e., s.135.

¹³⁸ Li Jinxin, **Sichou Zhi Lu Zongjiao Yanjiu**, Xinjiang Renmin Chuban She, Wulumuqi, 2010, s.069.

Konfüçyanizm'i Çin düşünce tarihinin en önemli düşüncesi, ekolü, öğretisi veya dini olarak tanımlamak mümkündür. Çin medeniyeti denildiği zaman akla ilk gelen düşüncelerin başında Konfüçyüs düşüncesi gelmektedir. Konfüçyüs'ün sadece ortaya çıktığı döneme değil yaklaşık 2500 yıllık Çin ve yakın komşu ülkelerin düşünce dünyasına hatta dünya düşünce tarihine büyük etkisi olmuştur.

Dünya düşünce tarihinde büyük düşünceler genellikle sıkıntılı siyasi ve ekonomik dönemlerde ortaya çıkmıştır. Konfüçyüs'ün yaşadığı dönem ise Çin tarihinde siyasi ve otorite boşluğunun yaşandığı kargaşa ortamının hüküm sürdüğü ilkbahar-sonbahar döneminin sonu ve savaştan beylikler döneminin hemen başında¹³⁹ yaşamıştır.

Konfüçyüs MÖ 551-MÖ 479 yılları arasında yaşamıştır. Lu Beyliğinde (鲁国) dünyaya gelmiş ve yaklaşık 73 yaşına kadar yaşamıştır. Kendisi soylu bir aileye mensup

¹³⁹ İlkbahar-Sonbahar Dönemi (MÖ 770-MÖ 476): Merkezi otorite tarafından atanan ve birbirine akraba olan beylerin birbirleriyle savaştıkları bu dönemde ülke sosyal ve siyasi yönden kargaşa içindedir. Diğer bir deyişle; babanın oğla, oğlun babaya, kardeşin kardeşe düşman olduğu dönemdir. (Bkz. Bülent Okay, Ertuğrul Ceylan, Fatih Eken, **Sun Zi Savaş Sanatı Modern Muharebe Kavramlarıyla Yeni Bir Bakış**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017, s.15.) Savaştan Beylikler Dönemi (MÖ 475-MÖ 221): İlkbahar-Sonbahar döneminde yaşanan iç çatışmalar sonunda, küçük ve orta büyüklükteki beylikler varlıklarını sürdürememiş ve diğer güçlü beyliklere tabi olmuşlardır. Böylece geriye sadece yedi beylik kalmıştır. Daha sonra bu yedi beylik arasında cereyan eden savaşların yaşandığı döneme ise "Savaştan Beylikler Dönemi" denilmiştir. (Bkz. Bülent Okay, Ertuğrul Ceylan, Fatih Eken, a.g.e., s.20.)

olup, soyunun MÖ 1050 Shang sülalesine kadar uzandığını söylemektedir.¹⁴⁰ Wolfram Eberhard, Konfüçyüs'ün eğitim hayatını tamamladıktan sonraki süreci şöyle açıklamaktadır:

“Tahsilini bitirdikten sonra genç yaşta, ilk önce asilzadelere sonra küçük devletlerdeki prenlere hususî ders vermiştir. Kendi memleketinde oldukça, bozulan, fakat hükümet merkezinde hala eski tarzda icra edilen teşrifat ve kültü öğrenmek için hükümet merkezine gitti. Sonra müteaddit siyasî memuriyetlere girdi. Fakat çok geçmeden her birinden çıkarılmıştır ve kendi memleketinde tekrar tayin edilmediği için, aynı zamanda talebesi olan bir kaç hizmetkârı ile birçok seneler küçük devletler arasında dolaşmağa başladı. Her yerde siyasetçi ve memur olarak çalışmayı teklif etti, fakat hiç bir yerde kendini kabul ettiremedi. Bütün teşebbüsleri boşa gittiği zaman tekrar memleketine döndü ve kendisini ders vermeğe vakfetti.”¹⁴¹

Yukarıdaki satırları okuduğumuzda şunu net olarak anlıyoruz ki Konfüçyüs ülkesinin içinde bulunduğu sorunlara çözümler aramaya çalışmıştır. Hatta bunun için beylikler arası seyahatler yapmış ve kendisini dinleyecek muhataplar aramıştır. Amacı kendi görüşlerini yönetimde uygulayabilmektir. Ancak dünya tarihinde birçok düşünür gibi Konfüçyüs de kendi döneminde çok anlayamamıştır. Ziyaret ettiği beyliklerin hiç birinde hak ettiği kabulü görememiştir. Bunun üzerine ömrünü tamamen öğrencilerinin

¹⁴⁰ Wolfram Eberhard, **“Eski Çin Felsefesinin Esasları”**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, , C. 2, S.2, Ankara,1944, s.266.

¹⁴¹ Wolfram Eberhard, a.g.m., ss.266-267.

eğitimine adanmıştır. Eğitime verdiği önem ve usta bir öğretici olduğundan dolayı kendisine dünyada “*baş öğretici/başöğretmen*” gibi isimler verilmiştir.¹⁴²

Konfüçyüs’ün düşüncesinin belli bir sistematik içerisinde verilmesi ile oluşan ekole “*Ru Düşünce Ekolü (儒家)*” denilmiştir. Genellikle dilimize Konfüçyanizm olarak çevrilmektedir. Konfüçyanizm özellikle kendisinden sonraki dönemlerin ahlak, siyaset, ekonomi vb. alanlarında oldukça etkili olmuştur. Kimi zaman bazı hanedanlıklarda yeteri kadar ilgi görmemiş, kimi zaman ise devlet yönetiminin en önemli mihenk taşı olmuştur. Hatta Çin Hanedanlık tarihinde “*memurluk sınavı*” olarak bilinen sınavların başarı ölçütü Konfüçyüs düşüncesini ne kadar bildiği ile ölçülmüştür.

3.2.3.1.Konfüçyüs Düşüncesine Ait Eserler

Konfüçyüs hayatı boyunca eğitime önem vermiştir ve arzuladığı ideal insan ideal toplum düşüncesini hayata geçirmek için öğrencileriyle birlikte çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda Konfüçyüs’ün bizzat derlediği Çin klasik eserleri ve kendisinden sonra öğrencilerinin derlediği bir eser ortaya çıkmıştır. Bu eserler hem Çin düşünce dünyasına hem de dünya düşünce tarihine miras kalmıştır.¹⁴³ Bizlere miras kalan bu eserler, Konfüçyüs düşüncesinin temelini oluşturan eserler olup, her bir eser

¹⁴² Zhang Qiyun, **Kongxue Jinyi**, Beijing Daxue Chubanshe, Beijing, 2009, s.3.

¹⁴³ Mario Poceski, **Chinese Religions—the eBook**, Journal of Buddhist Ethics Online Books, Ltd., Utah, 2009, s.34.

hatta her bir eserin bölümleri ayrı ayrı çalışma konularını oluşturmaktadır. Aşağıda Konfüçyüs düşüncesine ait eserleri kısaca inceleyeceğiz.

Değişimler Kitabı (易经):

Eski dönemlere ait bir kitaptır. Bir fal kitabı olarak bilinmektedir. Konfüçyüs bu eseri elden geçirmiş, bir felsefe ve ahlak kitabı yaratmıştır.¹⁴⁴ Özü itibarıyla bir fal veya kehanet kitabı diyebileceğimiz bu eser evrenin oluşumu ve insanı konu alan kavramlardan bahsetmektedir.¹⁴⁵ Bu eser, yin-yang kavramı ile evrenin düzeninin sağlanmasını anlatmaktadır.

Belgeler Klasığı (书经):

Zhou Hanedanlığı ve öncesinde var olan, Xia ve Shang Hanedanlıklarına ait tarihi kayıtları içeren kitaptır. Eski dönem siyasi yapı ve devlet yönetimi hakkında bilgiler veren değerli bir kitaptır.¹⁴⁶ Bu eser; arşivlerde geçen olaylardan tecrübe alınarak devlet yönetiminin nasıl yapılması gerektiği hakkında bilgiler içermektedir.

Şiirler Klasığı (诗经):

¹⁴⁴ Bülent Okay, **Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017, s.44.

¹⁴⁵ Zhang Qiyun, a.g.e., s.6.

¹⁴⁶ Bülent Okay, a.g.e., s.45.

Eserin orijinalinde 3000 kadar eski halk şiiri yer almaktadır. Konfüçyüs bu kitabı elden geçirerek yeniden derlemiş ve şiir sayısını 305'e kadar düşürmüştür.¹⁴⁷ Bu şiirlerde eski zamanlardaki şiirlere konu olan öğelerden bahsedilmiştir. Böylelikle şimdi ile geçmiş arasında kültürel bir bağ kurulmuştur.

Törenler Klasığı (礼经):

Eser, dinsel işlerde ve devlet törenlerinde uyulması gereken kuralları içermektedir.¹⁴⁸ İnsanların yaşamlarında var olması ve uyması gereken kaideleri belirten bu eser için ideal insandan ideal topluma giden yolu gösterir diyebiliriz.

İlkbahar-Sonbahar Kayıtları (春秋):

Eser, Lu beyliğinin resmi tarihidir. Aslında devlet arşivini kaydetmekle görevli kişi tarafından kronolojik olarak kaleme alınmıştır.¹⁴⁹ Bu eserde; Konfüçyüs, devlet yönetimi ile ilgili birçok olayın doğru veya yanlış olduğunu vurgulayarak dönemin yöneticilerini övmüş veya eleştirmiştir.

Konfüçyüs tarafından derlenen ve şerhler düşülen bu eserler olaylar hakkında, kavramlar hakkında, geçmiş hakkında, kaideler hakkında bilgi veren eserler olarak

¹⁴⁷ Bülent Okay, a.g.e., s.46.

¹⁴⁸ Bülent Okay, a.g.e., s.47.

¹⁴⁹ Bülent Okay, a.g.e, s.47.

bizlere kadar ulaşmıştır. Konfüçyüs'ün öğrencileri veya bazı kişiler ile yaptığı konuşmaların derlendiği kitap ise “*Konuşmalar (论语)*” adlı eserdir.

Konuşmalar (论语):

Konfüçyüs'ün muhtelif zamanlarda öğrencileri veya bazı kişilerle yaptığı konuşmaları içeren bu eser, Konfüçyüs'ün düşünce sınırları hakkında bizlere en net bilgileri vermektedir. Bundan dolayı biz bu eserde Konfüçyüs düşüncesine ait kavram ve ilkeleri inceleme şansına sahip olmaktadır.

Çalışmamızın sınırları açısından her biri ayrı bir çalışma konusu olacak hacime sahip bu eserlerden kısaca bahsettik. Böylelikle Konfüçyüs düşüncesinin düşünsel ve kültürel olarak hangi kaynaklardan beslendiğine yüzeysel olarak değindik. Şimdi ise Konfüçyüs düşüncesinin temel ilkelerine değineceğiz.

3.2.3.2.Konfüçyüs Düşünce Ekolüne Ait İlkeler

Konfüçyüs düşüncesinin merkezinde “*insan*” vardır. Konfüçyüs, bu merkezde bulunan insanın etrafına ahlak, eğitim, sevgi, saygı, bilgi, ritüeller, erdem, ideallik, adet, töre, ölçü, adalet, dürüstlük, akıl, sadakat, cesaret, gök, düzen vb. kavramlar öreterek ideal insan ve ideal toplum oluşturmak istemiştir. Konumuz açısından Konfüçyüs düşüncesine ait bazı kavramlara değinmek faydalı olacaktır.

Junzi (君子):

Junzi (君子) kavramı “ideal insan”, “üstün insan”, “erdemli insan”, “örnek insan” gibi anlamlara gelmektedir. Junzi kavramına esas itibariyle insanın Konfüçyüs düşüncesine göre yolculuğunun tamamlandığı nihai nokta diyebiliriz. Her şeyiyle tam olan, noksansız olan kâmil insan anlamına da gelmektedir. Konfüçyüs ideal insanın üç özelliğe sahip olması gerektiğini söylemekte ve bu üç özellik olmadan tam anlamıyla ideal insan olmayacağını vurgulamaktadır.¹⁵⁰ Bu üç özelliği şöyle anlatmaktadır: “*İdeal insan üç güzel hasleti vardır. Ben yapamıyorum. Erdemliyse üzülmez, bilgili ise şüphe duymaz, cesaretli ise korkmaz.*”¹⁵¹

Ren (仁):

Ren (仁) kavramı; “insan (人)” ve “iki (二)” imlerinin birleşiminden oluşur. Daisetz Teitaro Suzuki ren kavramını şu şekilde açıklamıştır: “*Ren, her insanın yüreğinde doğuştan iki duygunun olduğudur ki bu duygular tam olarak hemcinsiyle karşılaştığında uyanır ve aralarında kalıcı birlik bağı oluşturur.*”¹⁵² İnsanları sevmek ve insan sevgisi olarak dilimize çevirebileceğimiz bu kavram, Konfüçyüs ekolünün en önemli kavramlarından biridir. Bu kavramın özünde insanı merkeze koyan hümanist bir

¹⁵⁰ Zhang Qiyun, a.g.e., ss.214-215.

¹⁵¹ **Lunyu Jizhu**, Shu Er Di Qi, bkz. <https://ctext.org/post-han/zhs?searchu=君子道者>

Son Okunma Tarihi: 20.03.2019, Saat: 23.07.

¹⁵² Daisetz Teitaro Suzuki, **Çin Felsefesi Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2012, ss.80-81.

yaklaşımın olduğunu söyleyebiliriz. Konfüçyüs'ün Lunyu adlı derlemesi toplamda 492 maddeden oluşmakta olup 58 maddesinde “ren (仁)” konusu işlemiştir.¹⁵³ Konfüçyüs'e göre insan önce kendisine sevgi ve saygı duymalıdır. Daha sonrada aile bireylerini, akrabalarını, komşularını ve diğer insanları sevmelidir.¹⁵⁴ Bu tanıma göre insan dediğimiz başlangıç noktası, insanın kendisiyle başlayan daha sonra da adeta halka halka tüm insanları severek ve saygı duyarak erdemi elde etmesidir şeklinde yorumlanabilmektedir. Konfüçyüs'ün dediği gibi “ ...erdemli isen üzülmezsin... ”

Zhi (智):

Zhi (智) kavramı bilgi, bilgili olmak anlamlarına gelmektedir. Bilgi, insanın muhakeme gücünü artıran bir birikimdir. Bilgili olmak ve o bilginin verdiği güç ile yolunu aydınlatmak insan olmanın en büyük faziletlerinden biridir. İnsanı insan yapan öğrenme ve öğretme yetisidir. Bundan dolayı Konfüçyüs düşüncesi erdemli bir bilgi üzerinde yükselmektir. Bilgi, ideal insan olmanın yolunda olmazsa olmaz kavramlardandır. Bilgili olmak erdemi getirir. Konfüçyüs der ki: “*Bildiğinin ve bilmediğinin farkında olmak, işte gerçek bilgi budur.*”¹⁵⁵ sözü ile bilgili olmanın farkındalığını vurgulamıştır. Yine Konfüçyüs'ün dediği gibi “ ...bilgili isen şüphelenmez... ”.

¹⁵³ Bülent Okay, a.g.e., s.32.

¹⁵⁴ Bülent Okay, a.g.e., s.32.

¹⁵⁵ Lunyu, Wei Zheng, <https://ctext.org/pre-qin-and-han/zhs?searchu=%E7%9F%A5%E4%B9%8B%E4%B8%BA%E7%9F%A5%E4%B9%8B>, Son Okunma Tarihi 31.08.2019 Saat:16.18; Bülent Okay, a.g.e., s.38.

Yong (勇):

Yong (勇) kavramı cesur olmak, cesaretli olmak anlamlarına gelmektedir. Cesaret insanı harekete geçiren güçtür. Burada önemle üzerinde durulan haksızlık karşısında cesur olmaktır. Bundan dolayı genellikle “yong (勇)” kavramı “yi (义)” kavramı ile birlikte kullanılmaktadır.¹⁵⁶ Ancak başka bir açıdan bakıldığında insanın yapacağı birçok eylemin kökeninde cesaret özelliği önemli yer tutmaktadır. Örneğin, bir ilim tahsili edinmeye başlama cesareti gerektiren bir eylemdir. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Konfüçyüs’ün dediği gibi “ ...cesaretli isen korkmazsın.”

Xin (信):

Xin (信) kavramı güvenmek, inanmak anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁷ Birey ve toplum arasında düzeni sağlayan en önemli kavramlardan biridir. Güvenin olmadığı yerde hedeflenen huzur ve barış ortamının olması imkânsızdır. Konfüçyüs düşüncesinde, güven ve sadakat birleşince hedeflenen ideal insan ve ideal topluma ulaşılacağı vurgulanmıştır.¹⁵⁸

Xiao (孝):

¹⁵⁶ Zhang Qiyun, a.g.e., ss.42-43.

¹⁵⁷ Lunyu, Xue’er, <https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E4%BF%A1>, Son

Okunma Tarihi: 09.09.2019 Saat: 21:49.

¹⁵⁸ Si Lü, Lunyu Quanshu, Zhongguo Huaqiao Chubanshe, Beijing, 2013, s.409.

Xiao (孝) kavramı “*hayırlı evlat olmak*”, “*örnek evlat olmak*” gibi anlamlara gelmektedir. Xiao ilkesi küçüklerin büyüklere, büyüklerin küçüklere karşı görevlerini yerine getirmesidir. Ancak bu kavram, Konfüçyüs’le birlikte daha çok küçüklerin büyüklere olan saygısını ifade etmektedir.¹⁵⁹ Konfüçyüs düşüncesinde anne baba hayatta oldukları zamanda da öldükleri zamanda da hayırlı evlat olmanın gerekliliğini yerine getirmelidir. Evlatlık doğumla başlar ancak ölümle son bulur. Bu ilkenin en önemli yanlarından biri bireyle anne baba ilişkisini en üst düzeyde tutarak ailede başlayan bu etkileşimin toplumsal hayata yansımaları sağlamaktır.

Daode (道德):

Daode (道德) kavramı ahlak, ahlaklı olmak anlamlarına gelmektedir. Konfüçyüs düşüncesinin merkezinde olan insan için vazgeçilemeyecek bir kavramdır. Ahlak erdem yolunu açan en güzel özelliklerdendir. Bundan dolayı Konfüçyüs’ün yolunda gitmek isteyenler için ideal insandan ideal toplumun oluşturulmasının temeli ahlaktır. Öyle ki Konfüçyüs’e göre yönetimde olmazsa olmaz kavramlardan biri “*ahlak*” kavramıdır.¹⁶⁰

Li (礼):

Li (礼) kavramı kurallara, kaidelere, prensiplere, töreye ve adetlere uymak anlamlarına gelmektedir. Li’nin asıl anlamı, “*tören*”, “*tören kuralları*”, “*tapınaklarda*

¹⁵⁹ Bülent Okay, a.g.e., s.33.

¹⁶⁰ Zhang Qiyun, a.g.e., s.92.

uyulması gereken kurallar ” demektir. Ancak sonraları, sadece soyluların uyması gereken kurallar olarak anlam kazanmıştır. Eski dönemlerde soylular için “*li*” adı verilen kurallar, halk için ise yasalar vardır.¹⁶¹ “*Li*” bir toplum içinde eksiksiz ve tam olarak uygulandığı takdirde düzen sağlanmış olur ve huzur ile yaşayan bir toplum ortaya çıkar. Bundan dolayı Konfüçyüs’ün en hassas olduğu konuların başında eksiksiz uygulanması gereken bu kurallar manzumesi vardır.

Zhongyong (中庸) :

Zhongyong (中庸) kavramı aşırılıktan kaçınmak, ölçülü olmak yaptığın her işte dengeyi gözetlemek anlamlarına gelmektedir. Diğer bir deyişle orta yolu bulmak da diyebiliriz. “*Zhongyong*” hayatımızın her anında bize orta yolu bulmamızı, abartılı tutum ve davranışlardan kaçınmamızı, düzen ve denge ile hareket etmemizi sağlayan önemli ilkelerden biridir. Konfüçyüs, ülkedeki savaşların nedeninin daha güçlü olmak, daha fazla toprak sahibi olmak, daha fazla insana hükmetmek vb. durumlardan kaynaklandığını vurgulamaktadır.¹⁶² Yine Konfüçyüs’e göre “*daha fazla*” istekte bulunmak, “*daha fazla*” arzulamak ve çok hırslı olmak huzuru bozan kargaşaya sebep olan bir durumdur.

Zhengming (正名) :

¹⁶¹ Bülent Okay, a.g.e., s.34.

¹⁶² Bülent Okay, a.g.e., s.35.

Zhengming (正名) kavramı; adına, şanına, makamına özetle bulunduğu konuma uygun davranmaktır. Diğer bir deyişle; bulunduğu konumun hakkını vermektir denilebilir. Bir bey Konfüçyüs'e sorar: "Yönetici olsan yapacağın ilk iş nedir?" Konfüçyüs'ün yanı kısa ve nettir: "İlk iş olarak herkesin yetki ve sorumluluklarını belirlerim." Bu yanıtta tatmin olmayan bey tekrar sorar: "Yetki ve sorumlulukların belirlenmesi bu kadar önemli midir?" Konfüçyüs şöyle der: "Yetki ve sorumluluklar belirlenmezse herkes birbirinin işine karışır. Bunun sonucunda kargaşa olur."¹⁶³ Bu güzel örnekte; sınırları belli olmayan yetki ve sorumlulukların kargaşaya neden olacağı; bunun ise huzuru bozacağı vurgulanmıştır.

Yi (义):

Yi (义) kavramı doğru olmak, adil olmak, dürüst olmak, makul davranmak gibi anlamlara gelmektedir. Konfüçyüs düşüncesinde ideal bir toplumun oluşmasında özellikle yöneticinin adil olması ve yaptığı uygulamalarla makul davranması son derece önem arz etmektedir.¹⁶⁴ "Yi" ilkesi genellikle cesaretli olmak ilkesi ile birlikte kullanılmıştır. Çünkü cesareti olmayan bir kişinin adaletli, dürüst ve makul davranması imkânsızdır. Doğruyu söylemek, doğruyu yapmak, doğrunun yanında yer almak kolay bir şey değildir.

Zhong (忠):

¹⁶³ Bülent Okay, a.g.e., s. 37.

¹⁶⁴ Si Lü, a.g.e., ss. 405-406.

Zhong (忠) kavramı sadık olmak, sadakat anlamlarına gelmektedir. Sadakat doğruluk ve dürüstlikle iç içedir. Sevgi erdemdir, sadakat erdemdir.¹⁶⁵ Bundan dolayı sevgi ile erdem arasında doğrudan bir ilişki vardır. Açıklayacak olursak; sadakat kalpte başlar, daha sonra hal ve davranışlarımıza yansiyarak hayatımızın merkezinde varlığını sürdürür.

Tian (天):

Tian (天) kavramı gök anlamına gelmektedir. Gök, Çin düşünce ve inanç tarihinin en özel konularından biridir. Çin'de Gök ve insan arasındaki ilişki yüzyıllar boyunca Çinli filozofları meşgul eden önemli bir konu olmuştur. Gök üzerine farklı düşünceler ortaya çıkmış olsa da göğün kutsallığının kabulü ortak bir nokta teşkil etmiştir. Çin tarihinde Gök kavramının sadece düşünce ve inanç boyutu yoktur. Aynı zamanda Çin siyasi ve yönetim hayatının da en önemli parçasıdır. Çünkü Çin inancında Hükümdar göğün oğludur. Diğer bir deyişle; hükümdar göğün yeryüzündeki iz düşümüdür. Gök, hata yapmaz, bundan dolayı yeryüzünün şekillenmesi ve yönetilmesinde hükümdar da hata yapmamalıdır. Eğer hükümdar hata yapacak olursa, Gök hükümdarı cezalandırır. Bu ceza ise tabiat olayları ile Gök'ten yere iletilir. Sel, yangın, deprem gibi doğal afetler artık Gök'ün yönetimine onay vermediği ve hükümdar değişikliğini onayladığı anlamına gelmektedir. Çin tarihinde bu şekilde birçok imparator tahtından indirilmeye çalışılmış ya da indirilmiştir.¹⁶⁶¹⁶⁷

¹⁶⁵ Zhang Qiyun, a.g.e., ss.47-48.

¹⁶⁶ Yuan Hanedanlığı Togan Temür dönemi buna örnek gösterilebilir. Çünkü bu dönemde meydana gelen doğal afetler sonucunda Çinliler Moğol yönetimine güvenmediğinden yönetime karşı ayaklanmaya başlamışlardır. 1325 yılında da Yuan

Çin felsefesinde sadece Gök ve yönetici arasındaki ilişki ele alınmamıştır. Gök denildiğinde ve tanımlandığında hemen arkasından insan gelmektedir. Gök ve insan arasındaki ilişkiyi Yu Wujin “*Ren Zai Tian Zhong, Tian You Ren Cheng*” adlı eserinde şöyle tanımlamaktadır: “*İnsan Gök’ün üzerine yapıştırılmış bir pul gibidir. Sonrasında insan Gök’ten yırtılıp alınmıştır.*”¹⁶⁸ Bu çıkarımı ise Gök (天) ve insan (人) iminin dönem içerisinde farklılaşması ile açıklamıştır. Aynı makalenin devamında Yu Wujin şöyle devam etmektedir: “*Gök insandan oluşur. Esasında insan Gök’tür. Gök’ü konuştuğumuzda aynı zamanda insanı da konuşmuş oluruz.*”¹⁶⁹

Konfüçyüs başlığı altında kısaca bu bilgileri verdikten sonra Neo-Konfüçyüs düşüncesine de birkaç cümle ile değinmek faydalı olacaktır. Çünkü Neo Konfüçyanizm

Hanedanlığı’nın güneyinde köylü ayaklanmaları başlamıştır. 1340 yılında ise isyancılar güneydeki yönetimi zayıflatmış ve birçok şehrin kontrolünü ele geçirmiştir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Ecem Ceylan, a.g.t., s. 17; Michael Burgan, **Great Empires of The Past: Empire of The Mongols**, Facts on File, New York, 2005, s. 48.)

¹⁶⁷ Bu bölümde anlatılmak istenen İmparator göğün oğludur. Eğer gök ve tabiat bir imparatoru onaylamıyorsa bu durmunun habercisi olarak doğal afetler görülmektedir.

¹⁶⁸ Wujin Yu, **Ren Zai Tian Zhong, Tian You Ren Cheng**, Academic Monthly, , Vol.41, No.1, 2009, s. 45.

¹⁶⁹ Wujin Yu, a.g.m., s.45.

Çin düşünce tarihinin önemli konu başlıklarından biri olup özellikle Song Hanedanlığı sonrası dönemlerini derinden etkilemiştir.¹⁷⁰

Genellikle Çin felsefesinin Zhou Hanedanlığı'nda (MÖ 1122-MÖ 256) başladığı kabul edilmektedir. Zhou Hanedanlığı, Çin düşünce dünyasının zenginliğinin zirve yaptığı dönemdir. Konfüçyüs dâhil Çin'in dünya tarihinde bilinen birçok düşünürü bu dönemde yetiştirmiştir. Çin tarihi düşünce dünyasında ikinci bir zengin dönem ise Song Hanedanlığı (960-1279)'dır. Bu dönemde de aynı Zhou Hanedanlığı döneminde olduğu gibi birçok düşünür ortaya çıkmıştır. Bu düşünürler kaynak olarak geçmişten beslenerek yaşadıkları dönemi ve geleceği yorumlamaya çalışmışlardır. Yapılan bu yorumlar yeni bir ekol oluşturmuştur. Bu ekole ise daha sonraları Neo-Konfüçyüs düşüncesi denilmiştir. Neo-Konfüçyüs düşüncesi özü itibariyle Budizm, Daoizm ve Konfüçyüs düşüncesinin değerlerinin harmanlanarak yeni bir düşünce tarzının ortaya çıkmasıdır.¹⁷¹

¹⁷⁰ Wing-Tsit Chan, “**Neo-Confucianism: New Ideas in Old Terminology**”, *Philosophy East and West*, Vol. 17, No. 1/4, 1967, ss. 15-16.

¹⁷¹ Song- Ming döneminde ortaya çıkan bu düşünce Çin'in ünlü filozoflar tarafından da desteklenmiştir. Bu filozoflara örnek olarak; Zhou Dunyi (周敦颐 1017–1073), Shao Yong (邵雍 1011–1077), Zhang Zai (张在 1020–1077), Cheng Yi (程颐 1033–1107) gibi önemli isimler verilebilir.

Siu-Chi Huang *“Essentials of Neo-Confucianism Eight Major Philosophers of the Song and Ming Periods”* adlı eserinde Neo Konfüçyüs düşüncesinin ortaya çıkışını dört nedene bağlamaktadır:

- 1) *“Yabancı istilacılara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Song Hanedanlığı Çin’in kuzey sınırlarında Çinli olmayanlar tarafından yapılan istilarla zayıflamıştır. Bu yüzden bu istilalardan ve kültürel baskılardan korunmak adına bir kültürel savunma mekanizması olarak Neo-Konfüçyanizm doğmuştur.”*
- 2) *“Budizm ile Çin’e giriş yapan, aşırı derecede hayatın içine giren hiçlik metafizik çıkmazından kurtulmak için hayata daha çok pozitif katkı yapması yönünden Neo Konfüçyanizm ortaya çıkmıştır.”*
- 3) *“Daoizm de Budizm inancına benzer bir yön olan eylemsizliğin sosyal hayatta etkisinin artmasına karşı Neo-Konfüçyanizm ortaya çıkmıştır.”*
- 4) *“Konfüçyüsçülüğün bizzat kendisinin bu dönemde ön plana çıkması, Neo-Konfüçyanizm’in ortaya çıkmasında ana etkenlerdendir.”¹⁷²*

Siu-chi Huang yine aynı eserinde şöyle söylemektedir: *“Bilim dünyasının tamamı Neo-Konfüçyüs düşüncesini desteklememişlerdir. Bundan dolayı bazı bilim insanları Neo-Konfüçyüst düşüncesini hem Konfüçyüs düşüncesine hem de Budizm düşüncesine zarar verdiği için eleştirmişlerdir. Bu eleştirinin nedeni ise Konfüçyüs ve Budizm düşüncelerinin özünden uzaklaştırıldığı noktasıdır.”¹⁷³*

¹⁷² Siu-chi Huang, **Essentials of Neo-Confucianism Eight Major Philosophers of the Song and Ming Periods**, Greenwood Press, London, 1999, ss.4-5.

¹⁷³ Siu-chi Huang, a.g.e., s.5.

Neo-Konfüçyanizm hakkında taban tabana zıt yorumlar yapmak mümkündür. Çünkü bir bakış açısına göre; Neo-Konfüçyanizm ne tam anlamıyla Konfüçyüs düşüncesi ne de bir Budizm düşüncesini yansıtmaktadır. Diğer bir bakış açısına göre ise; zamanın getirdiği birikim ve gerekliliğin bir sonucudur. Çünkü Song dönemine gelindiğinde; Konfüçyüs, Daoizm ve Budizm hem sosyal hayatta hem de yönetimde oldukça etkili olmaya başlamıştır. Bundan dolayı üç düşünce/inanç/kültür arasındaki etkileşim kaçınılmaz olmuştur.

Daoizm, Konfüçyanizm ve Budizm arasında yaşanan bu entelektüel etkileşimin diğer bir adı ise “üç öğreti (三教)” veya “Konfüçyanizm, Budizm, Daoizm (儒释道)” olarak isimlendirilmiştir. Bu etkileşim için üç öğretden bir öğretiyi oluşturma çabasıdır diyebiliriz. Bundan dolayı bazı çalışmalarda “üç öğretinin birleşimden bir öğretiyi (三教合一)” tanımı kullanılmıştır.¹⁷⁴ ¹⁷⁵Bu üç öğretinin birleştirilmesi ile “天地人合一” tanımlaması ortaya çıkmıştır. Böylece gök, yer ve insan arasında uyum sağlanabileceği

¹⁷⁴ Üç öğretinin birleşiminden bir öğretiyi tanımı Tang Hanedanlığı'nın son dönemlerinden itibaren ilgi görmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Chen Bing, “**Wan Tang Yilai de San Jiao He Yi Sichao Ji Qi Xiandai Yiyi**”, *Sichuan Shifan Daxue Xuebao*, Vol. 34, No 4, 2007, ss.38-45.

¹⁷⁵ He Shanmeng, “Li Zhao'en “San Jiao He Yi” de Zongjiao Sixiang Qian Xi” adlı makalesinde Li Zhao'en'in eserlerinde üç öğretinin birleşiminden bir öğretiyi tanımını kullanmasını incelemiştir. Bu makale için bkz. He Shanmeng, “**Li Zhao'en “San Jiao He Yi” de Zongjiao Sixiang Qian Xi**”, *Feng Jia Renwen Shehui Xuebao*, No 12, 2006, ss. 203-216.

düşüncesi oldukça kuvvetlenmiştir. Burada, Budizm “gök”, Daoizm “yeryüzü”, Konfüçyanizm ise “insan” ile özdeşleştirilmiştir.

Üç öğretiyi için genel olarak şöyle bir tanımlama yapılmaktadır: Konfüçyanizm refahı, Daoizm uzun ömürlülüğü, Budizm ise karmayı temsil etmektedir. Çinliler bu üç öğretinin tanımlamalarını hayatlarına tatbik etmek açısından üç öğretiyi bir arada benimsemeyi seçmişlerdir.¹⁷⁶ Budizm’in göğe, Daoizm’in yere, Konfüçyanizm’in ise insana bakan yönleri ağırlıklıdır. Bundan dolayı bazı düşünürler üçünün harmanlanmasıyla gök, yer ve insan arasındaki uyumun sağlanabileceğini öne sürmüşlerdir. Özellikle Song-Ming dönemlerinde düşünce yapısı bu eksen üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Bu durumu basit bir tablo ile izah edecek olursak;

Budizm	Daoizm	Konfüçyanizm
Gök	Yeryüzü	İnsan
Ruhsallık	Bedensel	Sosyal
Geçicilik	Ekolojik	Politik
Dayanışma	Denge	Aile
Merhamet	Uzun Ömürlülük	Refah

(Bkz. Daniel J. Paracka Jr., a.g.m., s.77.)

Çin düşüncesine göre yukarıda verilen tabloyu benimseyen ve içselleştiren bir birey ancak gök, yer ve kendisi arasındaki uyumu yakalamış olabilir. Bu uyumun

¹⁷⁶ Daniel J. Paracka Jr., a.g.m., s.76.

kazanılmasıyla birlikte birey hem birey bazında hem de toplum bazında ulaşılması istenen ideal insan ve ideal toplum seviyesine ulaşabilmektedir.

Daoizm, Konfüçyanizm ve Budizm Çin din ailesinin en önemli bireyleridir. Bu konu hakkında değerli bilim insanı Gerhard Böwering “*Preliminary Observations on Islamic Ethics in the Chinese Context*” adlı çalışmasında şöyle belirtmektedir:

“Çin dinler ailesinde Konfüçyüsçülük, Daoizm ve Budizm, sadece göreceli bir uyum içinde bir arada bulunmayan, aynı zamanda tutarlı bir amalgamla birleşen "üç öğreti" olarak görülebilir. Konfüçyüsçülükte iyilik ve doğruluk ilkeleri, yapılandırılmış bir kamu ve özel ilişkiler topluluğunu destekleyen sosyal sorumluluk sahibi benlikte ideallerin yanı sıra ritüeller ve saygı da daima ön planda olmuştur. Daoizm ise doğaya büyük saygı gösteren ve kutup karşıtlarının ya da görünüşte aykırı güçlerin doğal dünyada birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu tanımlamaktadır. Budizm de ise aydınlanmanın, adanmışlık ve değer kazanma yoluyla aydınlanma arayışı içinde olan herkese mutluluk sunan meditatif güç ve felsefi güç ön plana çıkarılmıştır.”¹⁷⁷

Daoizm, Konfüçyanizm ve Budizm din mi öğretimi sorunsalı günümüzde halen tartışılan bir sorundur. Bu sorunun temel nedeni her üç öğretinin/dinin insan ve toplum

¹⁷⁷ Gerhard Böwering, “**Preliminary Observations on Islamic Ethics in the Chinese Context**”, *Journal of International Business Ethics*, Vol.5 No.2, 2012, s.4.

hayatını düzene koyan ilkelere oluşmasıdır. Diğer bir önemli konu ise “*din*” tanımına hangi açıdan baktığınıza bağlıdır. Dinler tarihinin “*din*” tanımı ve “*din tasnifi*” bu konuda bize yardımcı olmaktadır. Bu tanım ve tasniflere baktığımızda; Daoizm, Konfüçyanizm ve Budizm için dindir diyebiliriz. Bu üç din, belli bir coğrafyanın içerisinden çıkmış Tanrı kavramına değinmeden hayat ve yaşama ait prensipleri kendi içerisinde toplayan dinlerdir. Diğer bir deyişle; Daoizm, Konfüçyanizm ve Budizm’i bir din olarak kabul ettiğimizde, bu dinlerde kişilerin tanrılaştırılması veya daha yumuşak ifade ile kutsal insan olarak kabul görüp dinin bu kişilerin üzerine inşa edilmesi gibi durumlar görülebilir.

Çalışma konumuz açısından din mi yoksa öğretisi mi konusuna geldiğimizde Konfüçyanizm için Çin geleneksel kültürünün bir parçası olan Konfüçyüs düşüncesi tanımlamasını kullanmayı daha doğru bulmaktayız. Nedeni ise İslam medeniyeti ve Çin medeniyeti arasında yaşanan etkileşimin daha çok kültürel zeminde olmasından kaynaklıdır. Eğer biz Konfüçyüs düşüncesini bir din olarak kabul edecek olursak konumuzun sanki İslam dini ile Konfüçyüs dini arasında yaşanan bir etkileşimin sonucunda ortaya çıkan melez bir din anlayışı olduğu kanaati hâsıl olabilir. Bu ise İslamiyet’te asla kabul edilebilecek bir şey değildir. Çünkü İslamiyet bir düşünce tarzı, hayat tarzı, kültür ve medeniyet olsa dahi her şeyden öte bir dindir. Bundan dolayı çalışmamızda “*Konfüçyüs düşüncesi*” kavramının kullanılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

3.3.Huiru (回儒)

Dünya üzerinde evrensel din sınıfı içerisinde olan dinlerin doğdukları yerlerden farklı coğrafyalara yayılmasıyla birlikte dinler evrenselliğin yanında bir yerelleşme gerçeği ile karşılaşmışlardır. Bu açıdan baktığımızda dünyanın üç büyük dini dahi Çin'e girdikten sonra “Çinlileşme” sürecine girmiştir. Bu süreçte karşılıklı etki, öğrenme, etkileşim ve benimseme ile gerçekleşmiştir.¹⁷⁸ Bu durum İslamiyet için de geçerli bir kaide olmuştur. Dinin özünden uzaklaşmadan bir nevi yerelleşme durumu mevcuttur. İslamiyet; Çin'e girişi ile birlikte Çin sınırları içerisinde üç farklı etkileşim ve değişim içerisinde olmuştur. Bunlar Çin'in devlet yönetimi ve politikası, İslamiyet'in Çin kültür ve düşünce dünyasından etkilenip Çinlileşmesi ve Hui etnik grubunun oluşmasıdır.¹⁷⁹ Özellikle Ming döneminde bu durum zirve yapmış ve Çin İslam anlayışının akademik zemini oluşmuştur.

İslamiyet'in yedinci yüzyılın ortalarında Çin'e girmesiyle birlikte başlayan ve daha sonraki dönemlerde hızla artan nüfusu ile Çin sosyal sınıfının bir parçası olan Müslümanlar yaşadığı coğrafyanın kültüründen etkilenmeye başlamıştır. Birkaç cümlede özetleyebileceğimiz bu durum yaklaşık on asır sonra zirve yapmış ve Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde Çin İslam anlayışının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Çin İslam anlayışının oluşmasında Çin geleneksel düşüncesinin tanınması, bilinmesi ve öğrenilmesi İslamiyet'in daha iyi anlaşılıp daha derin yorumlamalara yönelmesinin önünü açmıştır. Sorular ve sorunlarla karşılaşılması

¹⁷⁸ Gao Zhanfu, Li Zhijian, a.g.e., s.162.

¹⁷⁹ Bai Jianling, “Lun Yisilanjiao De Zhongguo Hua Yu Huizu Hua”, *Huizu Yanjiu*, Vol. 1, No.89, 2013, s.68.

sonucunda; Müslümanları hem kendi dinlerini hem de Çin geleneksel kültürünü öğrenmeye sevk etmiştir. Bu sevk edilişin neticesinde Çince öğrenen, Çin düşüncesini okuyan ve irdeleyen, iki düşünce dünyası arasında muhakeme gücünü kullanarak eser veren Müslüman âlimler topluluğu oluşmuştur.

İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte Çin medeniyeti ile İslam medeniyeti ilk günden itibaren etkileşim içerisinde olmuştur. Ancak tam anlamıyla entelektüel ve akademik etkileşimin başlaması ise Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerine denk gelmektedir. Bu etkileşim, daha sonraki yıllarda İslam ve Konfüçyüs medeniyetlerinin arasındaki etkileşim manasında Huiru (回儒) olarak isimlendirilmiştir. Çalışmamız açısından bu iki büyük medeniyetin etkileşimi oldukça önem arz etmektedir. Çünkü büyük iki medeniyet arasında yaşanan etkileşimin sonucunda Çin İslam anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylelikle Huiru sadece Çinli Müslümanların düşünce ve kültür zenginliğini yansıtan tanımlamanın dışında, Çin toplumunun da düşünce ve kültür alanındaki zenginliğinin bir parçası olmuştur. Huiru, günümüzde İslam düşüncesinin¹⁸⁰ ve Çin

¹⁸⁰ “İslam Düşüncesi” tabirini, İslam'ın, başlangıcından günümüze gelinceye kadar düşünce, sanat, bilim, edebiyat, ahlak, metafizik, hukuk, siyaset, ekonomi, yönetim gibi, hayatın her yönüyle ilgili olarak, Kur'an'ın takdim ettiği varlık, bilgi ve değer anlayışı üzerinden geliştirdiği anlama, algılama, anlamlandırma ve yorumlamaların bütününe delalet eden bir kavram olarak tanımlayabiliriz. Buna göre, “İslam düşüncesi” İslam medeniyetinin her türlü dil ve düzeydeki dışavurum, davranış ya da gerçekleştirimlerinin niçin o şekil ve tarzda olduğunu izah konusunda arka plan ya da atıf çerçevesi oluşturan bir şemsiye kavram olmaktadır. İslam medeniyetinin her alandaki gerçekleştirimlerini, ortaya koyduğu eserleri bir dil ya da form olarak kabul

geleneksel düşüncesinin harmanlandığı ve ortak değerler üzerinde bulunduğu bir nokta olarak nitelendirilmiştir. Diğer bir ifade ile medeniyetler arası etkileşim olarak görülmekte ve değer verilmektedir.

Birleşmiş Milletler 2001 yılını “*Dünya Diyalog ve Kalkınma İçin Çok Kültürlülük*”¹⁸¹ yılı olarak ilan ettikten sonra aynı yılın Eylül ayında tarihe “*11 Eylül*” olarak geçen saldırı yaşanmıştır. Yaşanan bu saldırının ardından 2001 yılını “*Dünya Diyalog ve Kalkınma İçin Çok Kültürlülük*” değil, tam aksine çatışmanın fitilinin ateşlendiği “*Medeniyetler Çatışmasının*” yılı olarak kabul edebiliriz. Bu saldırı ile birlikte Samuel Huntington'un 1993 yılında “*Foreign Affairs*”te yayınlanan “*Medeniyetler Çatışması*”¹⁸² isimli makalesi, 11 Eylül Saldırısı’ndan sonra çok daha fazla konuşulmaya başlanmıştır. Böylelikle dünya üzerinde çatışma kelimesi telaffuzdan pratik bir eyleme geçmiştir. Ancak Çin’de Ming Hanedanlığı’nın son döneminde ortaya çıkan ve daha sonraki Çin’in siyasi ve sosyal hayatının en önemli kavramlarından biri olan Huiru, özellikle Batı ve İslam dünyası arasında yaşanan ve artarak devam eden

edecek olursak, bu dilin kullanım kurallarını belirleyen şey onun yaslandığı varlık tasavvuru ve hakikat algısı olmaktadır.” (Bkz. Turan Koç, “İslam Düşüncesinin Yeni Açılım Alanları” **Akademide Felsefe Hikmet ve Din**, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No. 3, Zonguldak, 2014, s.47.)

¹⁸¹ Bkz. http://www.unicankara.org.tr/2011_june/haber-29.html Son Okuma Tarihi: [17.03.2019](http://www.unicankara.org.tr/2011_june/haber-29.html) , Saat: 23.42.

¹⁸² Bkz. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations> Son okunma 09.04.2019, Saat:23.10.

medeniyetler çatışmasına karşı yapılan anti tezin başlığı olmuştur. Çünkü farklı kültürler arasında genellikle ya çatışma ya da diyalog kaçınılmazdır.

Ming dönemine gelindiğinde Müslümanların tam anlamıyla tanımlanamayan bir kimlik problemi ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı Müslüman kimliği ile yaşamaya devam eden Çinlilerin kendi geçmişleri ile de bir bağ kurmaya çalışmaları sosyal bir sıkıntıyı ortaya çıkarmıştır. Dönemin Müslüman âlimleri bu çıkmazı görmüşler ve Huiru hareketi ile iki medeniyet arasında adeta bir köprü olmuşlardır. Böylelikle Çin medeniyetinin etkileşim ve entegrasyonu sağlam bir temele oturtulmuştur.¹⁸³

Huiru, İslamiyet ve Konfüçyüs düşünce ekolünün etkileşimden doğan bir kavramdır. Huiru (回儒) kavramını açıklayacak olursak, “回 (Hui)” imi İslamiyet’i “儒 (Ru)” imi ise Konfüçyüs düşünce ekolünü temsil etmektedir. İslamiyet ve Konfüçyüs düşünce ekolü arasında yaşanan bu etkileşim uzun tarihi sürecin kaçınılmaz sonucunun ürünüdür. Şöyle ki kadim Çin medeniyeti ve İslam medeniyetinin birikimleri ile yetişen bir neslin düşünce dünyasının çıktısı olmuştur. Bu noktada ihtiyaçtan dolayı İslam eserlerinin Çinceye kazandırılmasına önem verilmiştir. Dönemin Çinli Müslüman âlimlerinin bir kısmı bu çevirilere öncülük etmiş, hatta çeviri dışında okuma ve sentez yoluyla kendi eserlerini Çince olarak vermişlerdir. Bu eserler, İslamiyet’in Çin kültürü ile yetişmiş olan bir nesle doğru aktarılması için Çin kültürünün öncüsü diyebileceğimiz Konfüçyüs düşünce ekolünü temel alarak yazılmıştır. Bazı kavram ve prensiplerle ortak noktalar bulmak ve uzak gibi görünen iki farklı düşünce ve kültürü birbirine

¹⁸³ Ma Mingliang, “Yi Ru Quan Jing” *Huodong Ji Qi Dui Dangdai Wenming Duihua De Qishi Yiyi*, *Huizu Yisilan Yanjiu*, , No.4, 2005, s.101.

yakınlaştırmak istemişlerdir. Bu durum; hem sosyal hem de akademik ihtiyaç sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte Müslümanların yaşamlarında kullandıkları diller önem kazanmıştır. Özellikle Yuan döneminde Müslüman nüfusun hızla artmasıyla ile birlikte Müslümanların kullandıkları dillerin sayısı artmıştır. Müslümanların kullandıkları diller denildiğinde Arapça, Farsça ve Türkçe ön plana çıkmaktadır. Ancak Ming dönemine gelindiğinde uygulanan Çinileştirme politikası ile birlikte bu durum ortadan kalkmıştır. Ming döneminde yabancıların kendi dillerinde konuşmaları, yabancı isim kullanmaları, yabancı kıyafetler giymeleri ve evliliklerini kendi aralarında yapmaları yasaklanmıştır. Bu uygulamalar ile birlikte Ming Hanedanlığı'nın sonuna gelindiğinde, Arapça ve Farsça konuşan Müslüman sayısı oldukça azalmış ve Müslümanlar bir nevi Çinileşme yoluna girmişlerdir. Yaşanan bu durum sonucunda yeni oluşan kimlikte “Çinli” vurgusu ağırlık kazandığından dolayı Müslümanlar geleceklerini bu yeni kimliğin ekseninde çevresinde oluşturmaya yönelmişlerdir. Böylelikle hayatın her alanında “Çinli” vurgusu ortaya çıkmıştır. Dünya üzerinde yeni gelişen ve oluşan kimliklerinin sosyal hayat içerisinde tam anlamıyla uyumu ise eğitimden geçmektedir. Bundan dolayı Müslümanların var olan geleneksel İslam eğitiminde değişikliklere gitme durumu ortaya çıkmıştır. Bu değişiklik ile birlikte sistematik bir eğitim sistemi gelişmiştir. Bu yeni eğitim sistemi Çin tarzı medrese eğitiminin oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle Ming döneminden itibaren Çin tarzı medrese eğitimi başlamıştır. Bu yeni eğitim sistemi Çin İslam âlimlerinin almış oldukları iki farklı eğitim temeli üzerine oluşmuştur. Bunlardan birinci grup, önce İslam eğitimi alan daha sonra Çin geleneksel eğitimi alan gruptur.¹⁸⁴ İkinci grup ise ilk önce Çin geleneksel eğitimi alan daha sonra İslam eğitimi alan gruptur.¹⁸⁵ Bu iki grubun aldığı eğitim sıralamasını bir örneklendirme ile açacak olursak; birinci

¹⁸⁴ Birinci gruba Wang Daiyu örnek gösterilebilir.

¹⁸⁵ İkinci gruba Liu Zhi örnek gösterilebilir.

grubunun kültürel beslenme şekli öncelikle anne sütü diyebileceğimiz İslam düşüncesi, ek gıdası ise Çin geleneksel düşüncesidir. İkinci grubun kültürel beslenmesinde ise anne sütü Çin geleneksel düşüncesi ek gıdası ise İslam düşüncesidir. Bu beslenme şekli Çinli Müslüman âlimlerin¹⁸⁶ öncülük ettiği Çin İslam anlayışının oluşmasına kültürel birikim ve zenginlik kazandırmıştır.

Çin İslam ekolünün oluşmasında Çin geleneksel inanç sistemlerinden Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm inançlarına ait kavram ve tanımlamalar İslamiyet'in Çince olarak anlatılmasında bazen bire bir, bazen ise dolaylı olarak kullanılmıştır. Bu kullanımlar yapılırken Çin geleneksel düşüncesine ait kavramların İslamiyet'in dokusunu bozmadan kullanılması konusunda özen gösterilmiştir. Bundan dolayı bazı

¹⁸⁶ Örneğin bu çalışmaların en somut örneklerinden biri “*Allah*” kavramı yerine “*Gök*” kavramının kullanılmasıdır. Bu kullanım Tang döneminden (618-907) başlayarak yaklaşık 1600'lü yıllara kadar kullanılmaya devam etmiştir. 1500'lü yıllara gelindiğinde Gök kavramının yanı sıra “*her şeyin sahibi*” anlamında “*Zhu (主)*” imi kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle “*zhu*” imi İslam eserlerinde görülmeye başlanmıştır. Bu ikili kullanım şekli 1600'lü yıllara kadar devam etmiştir. 1600'lü yıllardan sonra ise Zhu ve Zhenzhu (真主) kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu kullanım aslında bir ekolün öncülüğünde olmuştur. Yukarıda bahsettiğimiz Çinli Müslüman entelektüel dünyası Çin İslam eserlerini öncelikle Çinceye doğru çevirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Daha sonra yapmış oldukları çalışmalar kendilerinin eser vermesine ve Çinli Müslüman âlimlerin kalemlerinden çıkan Çin İslam eserlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. (Bkz. Yang, Xiaochun, **Yuan Ming Shiqi Hanwen Yisilan Jiao Wenxian Yanjiu**, Zhonghua Shuju Chuban She, Beijing 2012, ss.236-237.)

kavramları kullanmaktan çekinilmezken, bazı kavramların kullanımları uygun bulunmamıştır. Yapılan bu çalışma için İslamiyet’i Konfüçyüs düşüncesine ait kavram ve tanımlamaları ile anlatmak anlamında “*Yiru Hui Tong (伊儒会通)*” veya “*Huiru Hui Tong (回儒会通)*” denilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise İslamiyet ile Konfüçyüslük arasındaki etkileşim manasında “*Huiru (回儒)*” kullanılmıştır. Bu etkileşimin çerçevesi kültürel alanda etkisini göstermiştir.¹⁸⁷

Daha önce bahsettiğimiz gibi Huiru kavramını ilk ortaya atan isim Kuwata Rokuro adlı Japon bilim insanıdır. Ancak bu çalışma ortaya atıldığı yıllarda yeteri ilgiyi görememiştir. 1990’lı yıllardan sonra Müslüman Çinliler üzerine yapılan çalışmalarda Huiru akımı çalışmalarını incelemeyen çalışmaların ayağının akademik bir zemine oturmayacağı anlaşılmıştır. Dolayısıyla Ming Hanedanlığı’nın son dönemlerinde başlayan bu akım daha sonra Çinli Müslümanların İslam anlayışında çok etkili olmuştur. Çin sınırları dışında Huiru alanında en önemli çalışmayı yine bir Japon bilim insanı olan Sachiko Murata yapmıştır. Sachiko Murata Çin İslam tarihinde önemli yer tutan, “*Chinese Gleams of Sufi Light*” ve “*The Tao of Islam*” eserleri ile bizlere Huiru hakkında eşsiz bilgiler sunmakta olup birçok akademik çalışmanın temelinde yer almıştır. Sachiko Murata “*Chinese Gleams of Sufi Light*” adlı eserinde bizlere İslamiyet’e ait kavramların Çin Konfüçyüs düşüncesine yakın entegrasyonunu ve sentezini gösteren Çinli Müslüman âlimlerinin eserlerini sunmaktadır. Eserinde iki önemli Çinli Müslüman âlim üzerinde durmaktadır. Bunlar; Wang Daiyu (1590–1658)

¹⁸⁷ Kültürel etkileşim karşılıklı referans gösterme, eleştiri ve soru-cevap yoluyla olabilmektedir. Bu aşamalar doğal sürecinde ilerler ve artı ve eksileri ile birlikte değerlendirilir. Sonuçta iki kültür arasında ortak olan veya olmayan değerler bulunur.

ve Liu Zhi (Liu (1662-1730)'dır. ¹⁸⁸ Günümüzde Huiru çalışmaların öncülüğünü modern Neo-Konfüçyüs düşüncesinin temsilcilerinden olan bilim insanı Du Weiming (杜维明) yapmaktadır. Weiming, İslamiyet hakkında şöyle demiştir: “*Dini gelenekleri uzun süredir devam eden ve aynı zamanda dünyanın en hızlı büyüyen dini İslam'dır. Özellikle Batılaşmanın etkisiyle Modern Batıda en yanlış anlaşılana dindir. Batı, Müslümanları bir elinde Kuran, bir elinde kılıç zannıyla barbar olarak tanımlamaktadır.*” ¹⁸⁹ Weiming özellikle Çin tarihinin derinliklerinden gelen çok kültürlülük ve bu kültürler arasında yaşanan etkileşimi açıklarken Çin'in ünlü sosyologu Fei Xiaotong'un (费孝通) “*Herkesin kendi kültürü kendi içinde güzel olandır, herkes birbirinin kültürüne saygı duyar ve bunu bilir ona göre davranırsa, yeryüzü bir bütün olur.*”¹⁹⁰ sözü ile her kültürün kendi içinde özel olduğunu, gerçek birlik ve beraberliğin ancak karşılıklı saygı içerisinde kazanılacağını savunmaktadır.

Huiru (回儒) kavramı bazı İngilizce ve Türkçe çalışmalarda ^{191 192 193} “Konfüçyanist Müslüman” olarak çevrilmiştir. Ancak bu çevirinin çok doğru olmadığı

¹⁸⁸ Zhou Xijuan, “Review Article Islamic Theology in Chinese Culture”, Translation and Transmission”, *Edebiyat*, Vol. 13 No. 2, 2003, s.245.

¹⁸⁹ Du Weiming'in bu sözü Yang Huaizhong'un “Ruxue Yu Yisilan Wenming Jiehe De Xiandai Yiyi” adlı makalesinden alınmıştır. (Bkz. Yang Huaizhong, a.g.m., ss. 6-7.)

¹⁹⁰ Fei Xiaotong'un bu sözü Yang Huaizhong'un “Ruxue Yu Yisilan Wenming Jiehe De Xiandai Yiyi” adlı makalesinden alınmıştır. (Bkz. Yang Huaizhong, a.g.m., s.7.)

¹⁹¹ Elvida Ünal, “Çin Tarzı İslam: Konfüçyanist Müslümanlık (Hui-Ru)”, *TYB Akademi*, , 20. Sayı. 2017.

kanaatindeyiz. Çünkü Huiru kavramında Hui (回) imi İslamiyet anlamına gelmektedir. Aynı şekilde Ru (儒) imi Konfüçyüs ekolünü belirtmektedir. Burada Hui imine Müslüman anlamı; Ru imine ise Konfüçyanist anlamı yüklemek mümkündür. Ancak bu tarz kavramlar kişiselleştirmeden daha çok düşünceleri ön plana çıkarmaktadır. Örneğin; Huiru gibi Xiru (西儒) kavramı da vardır. Burada Batı ve Konfüçyüs düşünceleri ön plana çıkarılmakta ve bu iki düşünce arasındaki etkileşim konusu işlenmektedir. Bundan dolayı Huiru kavramı ile de İslamiyet ve Konfüçyüs düşünce ekolünün birbiri ile olan etkileşimi konu alınmıştır. Özetle; hem anlam hem de mana açısından Konfüçyanist Müslüman demek çok doğru değildir. Eğer illa ki düşünceden çok bu etkileşimi veya ekolü takip eden kişiler üzerinden kişiselleştirme yapılacaksa en güzel tanımlama “Çinli Müslüman” veya “Konfüçyanist Söylemlili Müslüman” olabilir.. Biz çalışmamızda Huiru için “Çin İslam Hareketi” çevirisinin daha doğru ve anlaşılır olacağı düşüncesindeyiz.

Konfüçyüs düşüncesinin kavram ve tanımlamalarının doğrudan veya dolaylı yoldan kullanılarak İslamiyet’in anlatılmasına “Konfüçyüsçülükle İslam’ı Açıklama (以

¹⁹² Esra Çiftçi, “İslam ve Konfüçyanizm Bağlamında Konfüçyanist Müslümanlığın Doğuşu ve Gelişimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)”, Marmara Üniversitesi, 2015.

¹⁹³ Wu Maerjiang, Nuh Arslantaş, “Klasik İslâm Eserlerinin Çince’ye Tercüme Faaliyetlerinin Çin’de İslamiyet’in Gelişimine Katkısı”, *Edebali İslamiyat Dergisi*, C.2, S. 4, 2018, ss.53-81.; Wu Maerjiang, *Çin Kaynaklarına Göre Mançu (Çing) Hanedanı Döneminde (1644-1911), Çin’de İslâmîyet (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Marmara Üniversitesi, 2018.

儒詮经)” denilmiştir. Diğer bir deyişle; İslamiyet’i anlatmak için Müslümanlar Konfüçyüs, Daoist ve Budist dil imgelerini kullanarak İslam literatürünü anlatmak istemişlerdir.¹⁹⁴ Bu tarz anlatımlar asırlardır Çin’de yaşayan ve Arapça, Farsça dillerini çok az bilen veya hiç bilmeyen Çinli Müslümanlara İslamiyet’i anlatma çabası içindedir. Ming ve Qing dönemlerinde İslamiyet’in farklı bir aydın sınıfı oluşmuştur. Böyle bir aydın sınıfı daha önceki hanedanlık dönemlerinde görülmemiştir. Çünkü bu aydın sınıfı bu model ile akademik eserler vermiştir. Akademik dünya daha sonra bu yapılan çalışmaları “Çince çeviri hareketi (汉文译著运动)” veya “Konfüçyüsçülükle İslam’ı açıklama hareketi (以儒詮经运动)” olarak adlandırmıştır. Çin İslam anlayışının oluşmasını sağlayan Çinli Müslüman âlimler Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları ödünç alarak İslamiyet’i anlatmanın yanında özellikle insan, evren, eşya, öz ve yaratılış konuları üzerine ciddi bir entelektüel etkileşim içerisinde bulunarak Çin İslam felsefesinin temelini atmışlardır. Bundan dolayı Sun Zhiwei ve Xu Zhangju’nün bu konu üzerine yapmış olduğu ortak çalışmada “*Huiru hareketini benimseyenler hem Allah’ın bir olduğunu bilir, hem de Çin geleneksel düşüncesinin taşıyıcılarıdır.*”¹⁹⁵ vurgusu yapılmıştır. Örneğin; Hem Wang Daiyu hem de Liu Zhi’nın eserlerinde, Neo-Konfüçyüs etkisinin güçlü olduğu görülmektedir. Her ikisi de İslami öğretileri yorumlamak için Konfüçyüsçülük terimlerini ve kavramlarını ödünç alarak kullanmışlardır. Konfüçyüs düşüncesinden yoğun bir şekilde faydalanılırken, Daoist ve

¹⁹⁴ Kristian Petersen, **The Heart of Wang Daiyu’s Philosophy: The Seven Subtleties of Islamic Spiritual Physiology**, Journal of Sufi Studies 2, 2013, s.177.

¹⁹⁵ Sun Zhiwei, Xu Zhangju, “**Huiru:Zhongguo Musilin Xuezhe De Renge Tezheng**”, *Xibei Di Er Minzu Xueyuan Bao*, Vol.3, C.67, 2005, s.27

Budist düşüncelerinden daha az faydalanılmıştır. İslam düşüncesinin ve Çin geleneksel düşüncesinin bu tür sentezi Çin İslam tarzını oluşturmuştur.¹⁹⁶

Huiru hareketi çatısı altında yapılan akademik çalışmalar ile birlikte Çin'deki Müslüman kimliği hem yerelleşme hem de milletleşme açısından farklı bir evreye girmiştir. Yaşanan bu durumu biraz açacak olursak; Müslümanlar Tang Hanedanlığı döneminde misafir, Song Hanedanlığı döneminde küçük Müslüman gruplar, Yuan Hanedanlığı döneminde Batı Bölgeleri'nden gelen ve Çin'in dört bir yerine yayılan farklı ırklardan oluşan Müslüman gruplar, Ming Hanedanlığı dönemine gelindiğinde ise Müslüman kimliğinin yanında Çinli kimliğinin de yavaş yavaş kazanıldığı Müslüman gruplar haline gelmişlerdir. Müslümanlar, Ming Hanedanlığı'nın son zamanlarından itibaren Çinli Müslüman kimliğini benimsemeye başlamışlardır. Geline bu nokta Li Chaoran'ın "*Ming Dai Musilin De Hanwen Zhushu Yu Rujia Sixiang*" çalışmasında: "*Ming döneminde Müslüman ve Çinlilerin evlenmesi ile birlikte birkaç nesil sonra Müslümanların çoğu Çince isim almışlardır. Ayrıca Müslümanlar Çinceyi çok akıcı bir şekilde konuşabilmekte olup dışardan bakıldığında Çinlilerden ayırt edilmesi hiç de kolay olmamıştır.*"¹⁹⁷ şeklinde vurgulamıştır.

Sun Zhiwei ise çalışmasında bu Müslüman kimliği ile ilgili şunları söylemiştir:

"Müslümanların yaşadıkları bu değişim, Müslümanlıktan hakiki Müslümanlığa, oradan

¹⁹⁶ Zhou Xijuan, a.g.m., s.245.

¹⁹⁷ Li Chaoran, "**Ming Dai Musilin De Hanwen Zhushu Yu Rujia Sixiang**, *Huizu Yanjiu*, Vol.2 No. 62, 2006, s. 7.

da Huiru Müslümanlığına bir geçiştir. Müslümanlıktan hakiki Müslümanlığa geçiş zor olsa da en zoru hakiki Müslümanlıktan Huiru Müslümanlığına geçiştir. Çünkü Müslümanlık ile hakiki Müslümanlık kendi içinde oluşan derinlemesine bir yönelimdir. Ancak Huiru olmak ise farklı bir kültürde kendin olabilmektir.”¹⁹⁸ Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Müslüman olmak dini bir kimliktir. Hakiki Müslüman olmak ise kişinin iç dünyasına ait başka bir kimliktir. Çinli Müslüman olmak ise bir dış kimliktir. Bu kimlik arayışının Ming Hanedanlığı’nda ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden biri Ming Hanedanlığı’nı dönemini anlatırken de üzerinde durduğumuz azınlık ulusların Çinlileştirilmesi diyebileceğimiz kanunlardır. Ming dönemi oldukça ilginç bir dönemdir. Çünkü bu dönemde sadece Çin geleneksel düşüncesini kullanıp İslamiyet’i anlatma çabası yoktur, aynı zamanda Çin geleneksel düşüncesini kullanıp batı medeniyetini ve diğer dinleri anlatma gayreti ve çabası vardır. Bundan dolayı Ming dönemi Çinlileşme politikasının zirve yaptığı dönemlerden biri olmuştur. Bu nedenle Ming döneminin entegrasyon döneminden daha çok asimilasyonun yaşandığı bir dönem olduğunu söyleyebiliriz.

Ma Mingliang, “*Yisilanjiao De Zhongguo Hua Yu “Yi Ru Quan Jing”* adlı çalışmasında Çin İslam anlayışının çok doğal olduğunu vurgulamak için “*tohum*” benzetmesi üzerinden şu örneği vermiştir:

“Nasıl ki bir tohumun farklı ülkelerde ve iklim koşullarında verdiği meyve farklılık arz etmekte ve o bölgenin toprağının özlerini alarak rengini, kokusunu ve tadını

¹⁹⁸ Sun Zhiwei, a.g.m., s.28.

veriyorsa, İslamiyet de aynen bunun gibi dünyanın dört bir yanına yayıldıktan sonra bulunduğu ülkenin İslam anlayışı ile o ülkelerde yaşamaya devam etmiştir. Örneğin, İran'ın, Türkiye'nin, Pakistan'ın, Endonezya'nın vb. ülkelerin kendilerine has İslam anlayışları vardır. Özü itibariyle aynı olan ancak yorum farklarının olduğu bir anlayış diyebiliriz. Çin İslam tarzının oluşması iki yönlü olmuştur. Birincisi; Çinli Müslümanların zaman içerisinde doğal bir şekilde kendilerini yansıtan bir tarz oluşturması, ikincisi ise; Çinli Müslüman âlimlerin bu genel gidişatın akademik alt yapısını yapmasıdır. Çin'e dışarıdan gelen dinlerin hepsi bir şekilde Çin tarzı ile şekillenmiştir. Diğer bir deyişle yerelleşmiştir. Örneğin; Budizm Çin'e M.Ö. 6. yüzyılda girmiştir. Menşei Hindistan olan Budizm geçen süre zarfında Çin düşüncesinden etkilenerek adeta yeni bir Budizm dini oluşturmuş ve Çin'in en çok inanılan dinleri arasına girmeyi başarmıştır. Böylelikle Budizm ve Çin birbirini tamamlayan iki parça haline gelmiştir. Hristiyanlık ve Çin geleneksel düşüncesi arasında büyük farklar olmasına rağmen Hristiyanlık dahi Çin tarzını oluşturmuştur".¹⁹⁹

Yukarıdaki tohum örneğinde olduğu gibi İslamiyet Tang Hanedanlığı'nda "misafir" olarak adlandırılan Müslümanlar Ming dönemine geldiğinde Huizu olarak adlandırılmıştır. Bu dönemden sonra Müslümanların Çin'de misafir olmaktan çıkmış ve Çin'de evi olan ev sahibi konumuna geçmişlerdir. İslamiyet'in Çinlileşmesi, yerelleşmesi veya Çin tarzı İslam'ın oluşması tanımlamalarının hangisini kullanırsak kullanalım İslamiyet Çin sınırları içerisinde geçirmiş olduğu zaman dilimi içerisinde Çin'in düşünce, kültür, edebiyat, felsefe vb. birçok alanında Çin'in renginden,

¹⁹⁹ Ma Mingliang, ag.m., ss.53-54.

kokusundan, deseninden ve dokusundan etkilenmiştir. Bu etkilenmenin zirve yaptığı dönem ise Ming Hanedanlığı'nın sonu ile Qing Hanedanlığı'nın başıdır.

Özetlersek; Huiru alanında yapılan bu çalışmalar ile Çin İslam anlayışı gelişmiş ve belli bir eksen üzerine oturmuştur. Bu yapılan çalışmalara olumlu bir açıdan bakmak oldukça kolaydır. Ancak bu çalışmaların olumsuz yönlerinin olmadığı veya sağlam bir temel üzerine oturduğunu söylemek çok iddialı olmaktadır. Özellikle Çin'de yapılan Huiru çalışmalarına olumlu bakmakta ve desteklemektedirler.²⁰⁰ Ancak Müslümanların sadece inançlarına bakarak etnik bir ulus oluşturulması Müslümanlar içerisinde bulunan birçok etnik grubu kendi içerisinde eritmiştir. Yapılan birçok çalışmada bu hareketin dinin özüne dokunmadığı, sadece İslamiyet'i anlatırken Çin geleneksel kültürüne ait kavramların kullanıldığı vurgulanmıştır. Ancak bu iddia genelde Sinoloji alanında yapılan çalışmalarda mevcuttur. Biz ise çalışmamızda Çince kaynakların yanında Çin sınırları dışında yapılan çalışmaları inceleyerek bir sonuca ulaşmaya çalıştık. Yapılan bu çalışmaya göre; Ming dönemine gelindiğinde, Müslümanların az bildiği Arapça ve Farsça neredeyse unutulmuştur. Böylece Müslüman âlimlerin dışında Arapça ve Farsça bilen Müslüman sayısı azalmış ve Çince İslamiyet'i öğretmek bir seçim değil zorunluluk haline gelmiştir. İslamiyet'in Çince anlatılması zorunluluğunun ortaya çıkması ile birlikte teoloji alanında soyut kavram ve tanımlamaları anlatmak için Çin geleneksel düşüncesinin kavram ve tanımlamaları kullanılmıştır. Doğası itibariyle

²⁰⁰ Bkz. Jin Yijiu, **Wang Daiyu Sixiang Yanjiu**, Minzu Chuban She, Beijing, 2008; Hua Taowen, “**Wenming Duihua: Zhongguo Musilin Yu Fei Musilin De Duihua**”, *Huizu Yanjiu*, No.4, 2002, ss.38-43; Bai Jianling, “**Lun Yisilanjiao De Zhongguo Hua Yu Huizu Hua**”, *Huizu Yanjiu*, Vol. 1, No.89, 2013, ss.68-73.

İslamiyet’i anlatmak için kullanılan kavramlar İslam terminolojisini bire bir anlatmak yerine daha çok açıklama kısımlarında kullanılmıştır.

Yukarıdaki anlatımlarımızda Huiru için Konfüçyüs kavram ve tanımlamaları ile İslamiyet’i anlatma gayreti ve İslamiyet ile Konfüçyüsçülük arasındaki etkileşim üzerinde durduk. Ancak şunu iyi biliyoruz ki Çin felsefe tarihinde Konfüçyüsçülük ilk günkü anlam ve muhtevası ile günümüze ulaşmamıştır. Dünya üzerinde birçok düşünce ekollerinde olduğu gibi değişime uğramıştır. Qin Hanedanlığı sonrası Konfüçyüs düşüncesi ile Song Hanedanlığı Konfüçyüs düşüncesi birbirinden farklıdır. Konumuz açısından atıf yaptığımız Konfüçyüs düşüncesi Song ve Ming dönemlerine aittir.

3.3.1. Medrese Eğitimi (经堂教育)

İslam tarihinde suffe mektebi²⁰¹ ile başlayan eğitim modeli tarihte önemli bir yere sahiptir. Daha sonraki dönemlerde dünyanın dört bir yanında belli bir sistem

²⁰¹ Sözlükte “*gölgelik*” anlamına gelen suffe, Mescid-i Nebevî’nin giriş kısmında Medine’de evleri ve kalabilecek yakınları olmayan sahâbîlerin barınması için yapılan mekânın adı olmuştur. Burada kalan ve çoğunluğu muhacirlerden oluşan topluluğa “ashâbü’s-Suffe / ashâb-ı Suffe” veya “ehlü’s-Suffe / ehl-i Suffe” denilmiştir. Suffe, ashâb-ı Suffe’nin vakitlerini Resûlullah’ı dinleyip ondan İslâm’ın esaslarını öğrenerek geçirmeleri dolayısıyla kısa zamanda bir eğitim kurumu haline geldi. Zaman zaman Kur’an’ın nüzûlüne şahit olan Suffe ehli, Hz. Peygamber’e sorular sorarak birçok

içerisinde gelişerek devam eden bu eğitim geleneği yüzyıllar boyunca İslamiyet'in öğretildiği eğitim alanları olmuştur. Ming Hanedanlığı döneminde toplumsal ve ekonomik refahın artmasıyla birlikte Müslüman nüfus ve cami sayısı artmıştır. Bundan dolayı müderris ve imam ihtiyacı artmıştır. 16.yüzyıla gelindiğinde İslami eğitimin verildiği medreselerin kurulması bir zorunluluk olmuştur.²⁰² Bu zorunluluğu şöyle tarif edebiliriz: Ming dönemine gelindiğinde, Çin sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlar Kuran-ı Kerim'i anlamıyorlardı. Diğer bir deyişle; anlam ve mana Müslümanlığı yoktu, bunun yerine lafızlarda kalan bir Müslümanlık yaşıyordu. Bu durumu en güzel anlatan tablo 1536 yılında Quanzhou'da bir eve asılmış olan "*Müslümanlar artık Kuran'ı anlamıyorlar, daha kötüsü anlamak için istekli de değillerdi.*" yazısıdır.²⁰³ Aynı şekilde Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde 1522-1597 tarihleri arasında

meselenin aydınlanmasına vesile olurdu (Buhârî, "Şalât", 84). Ashâb-ı Suffe'nin eğitim ve öğretim işleriyle bizzat ilgilenen Resûl-i Ekrem Suffe'de dersler veriyordu. Ayrıca onlara yazı yazmayı ve Kur'an okumayı öğretmek üzere Ubâde b. Sâmit gibi hocalar tayin etmişti. Ebû Hüreyre, diğer sahâbîlerin neden kendisi kadar hadis rivayet etmediklerini soranlara muhacirler çarşıda ticaretle, ensar da malları ve mülkleriyle meşgulken ehl-i Suffe'den biri olarak Resûlullah'ın yanından ayrılmadığını, diğer sahâbîlerin bulunmadığı meclislere katılıp onların duymadığı hadisleri duyup ezberlediğini söylemiştir (Buhârî, "Büyü", 1). (Bkz. "Suffe" Maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/suffe> Son Okunma Tarihi: 29.09.2019 Saat: 15.46.)

²⁰² Gao Zhanfu, Li Zhijian, a.g.e., s. 22.

²⁰³ Gao Zhanfu, a.g.e., ss.27-28.

yaşamış olan Hu Dengzhou (胡登洲)²⁰⁴²⁰⁵ tarafından kurulan medrese Müslümanlar için İslamiyet’i öğrendikleri yerler olmasının yanı sıra, imamların ve âlimlerin yetiştiği bir eğitim yuvası halini almıştır. Bu medreseler caminin içerisinde bulunan ve belli bir eğitim programı olan bir kurum olarak görev yapmıştır. Burada eğitim genel olarak ilkokul ve üniversite diyebileceğimiz iki farklı sınıfa ayrılmaktadır. Bunlardan ilkokul dediğimiz sınıf 6-7 yaşlarında olan çocuklara genel İslam bilgisinin öğretildiği; üniversite olarak tabir ettiğimiz sınıf ise Kur’an, hadis, kelim, mantık, ahlak, Arapça dil bilgisi vb. 13 eserin okutulduğu akademik bir bölümdür.²⁰⁶ Medresede eğitim dili Arapça, Farsça ve Çince’dir. Ancak bunların yanında farklı bir dil oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu dilin oluşmasındaki nedenler birçok Müslümanın Arapça ve Farsçayı bilmemesi ya da biliyorum diyenlerin tam anlamıyla bu iki dile vakıf olmamasından kaynaklanmaktadır. Bunun sonucunda da “*xiaojing (小经)*” veya “*xiao’er jing (小儿经)*” adı verilen medrese dili oluşmuştur. Bu dil sayesinde Çince imleri kullanarak

²⁰⁴ Hu Dengzhou (胡登洲), hem geleneksel Çin eğitimi hem de İslam eğitimi almış Çinli Müslüman âlimdir. Xianyang’ın Wei (咸阳渭城) şehrinde doğmuştur. Çin’in dışına çıkarak İslam eğitim modellerini araştırdığı rivayet edilmektedir. Yapmış olduğu bu seyahatte Orta Asya’ya uğradığı ve oradan da Mekke’ye kadar gittiği söylenmektedir. Çin’e tekrar dönüşü ile birlikte İslamiyet’in Çince anlatılması gayreti ve çabası içerisinde olmuştur. Bu gayret ve çabanın en somut sonucu ise Çin tarzı İslam medreseleri kurmasıdır. (Bkz. Gansu Sheng Minzu Yanjiu, **Xibei Yisilan Jiao Yanjiu**, Gansu Minzu Chuban She, 1985, ss.230-233.)

²⁰⁵ Hu Dengzhou (胡登洲) erken yaşlarda Çin geleneksel eğitimi almış, daha sonra ise İslami ilimler eğitimi almıştır. Bu yönüyle tam bir Çinli Müslüman eğitimcidir. (Bkz. Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, 2012.s.171.)

²⁰⁶ Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, a.g.e., .s.184.

Arap harflerinin seslendirilmesi sağlanmıştır.²⁰⁷²⁰⁸ Zaman içerisinde bu tarz medreseler Müslümanların yaşadıkları diğer bölgelerde de açılmıştır. Medreseler, Müslümanlar açısından oldukça önemli eğitim kurumları olmakla birlikte, gelecekte oluşacak Çin İslam akademisinin alt yapısının oluşturulmasına büyük katkı sağlamıştır. Ancak medreselerin tarihine baktığımızda olumlu yönlerinin yanında eksik noktalarını da görmekteyiz. Örneğin, medreseler kendilerini yenileme noktasında oldukça yavaş kalmışlardır. Aynı şekilde verilen eğitim günün şartlarından çok uzak ve soyut kalmıştır.²⁰⁹

Çin İslam anlayışında Ming Hanedanlığı'nda başlayan köklü değişiklikler ve Çinli Müslüman âlimlerin kendi değerlerini de kullanarak İslamiyet'i anlatmaya başlaması ile Çince çeviri hareketi başlamıştır. Bu hareket, Hu Dengzhou'un öncülüğünü yaptığı Çin tarzı medrese eğitimi ve Wang Daiyu'nün öncülüğünü yaptığı Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları ve tanımlamaları kullanarak İslamiyet'i anlatmasıyla başlamıştır. Bu hareket “Çin İslam Rönesans'ı” olarak da adlandırılmıştır.²¹⁰ Çin tarzı medrese eğitimi aynı zamanda Çin'de İslam eğitimi

²⁰⁷ Chen Dongmei, **Huizu Guji Wenxian Yanjiu**, Ningxia Renmin Chuban She, Yinchuan, 2015, s.81.

²⁰⁸ Xiaojing (小经) veya xiao'er jing (小儿锦) kullanımını örneklerle açıklamak faydalı olacaktır. Örneğin; imam (yimamu 伊玛目), iblis (yibulisi 衣不里斯), tabut (tabuti 塔布提) vb. (Bkz. Qiu Shulin, a.g.e., s.263.)

²⁰⁹ Qiu Shulin, a.g.e., s.357.

²¹⁰ Bai Jianling, “Lun Yisilanjiao De Zhongguo Hua Yu Huizu Hua”, *Huizu Yanjiu*, Vol. 1, No.89, 2013, s.70.

alanında bir birliktelik oluşturmasına katkı sağlamıştır. Çünkü Çin sınırları içerisinde Shanxi ekolü (陝西), Lanzhou ekolü (兰州), Dongnan (东南) ekolü vb. ekoller bulunmaktadır. Bu ekollere bir çatı olarak Çin tarzı medrese eğitiminin kazandırılması ile birlik sağlanmaya çalışılmıştır.²¹¹ Çin’de Çin tarzı İslamiyet’in oluşmasında Shanxi (陝西) ekolü ve Jinling (金陵) ekollerinin katkısı oldukça büyüktür. Çin İslam tarzı anlayışını etkileyen diğer bir faktör ise Sufizm²¹²²¹³ olmuştur.²¹⁴²¹⁵ Birçok inanç sistemi

²¹¹ Çin tarzı medrese Çin İslam anlayışının üzerinde oldukça etkili olmuştur. 1901 yılında Çin İslam Ekolü, Gansu eyaletinin Lintan bölgesinde Ma Qixi (马启西) tarafından kurulan Xi Dao Tang (西道堂) Medresesi tarihten aldığı birikimle yeni bir eğitim sistemi ile birlikte yeni Müslüman modeli ortaya koymayı hedeflemiştir. (Bkz. Gao Zhanfu, “**Zhongguo Yisilanjiao Xidaotang Yanjiu De Huigu Yu Pingshu**”, *Shije Zongjiao Yanjiu*, No.4, 2002, s. 137.) alışma konumuzun dnemsal sınırlarını geçmemek için bu konu hakkında çok fazla detaya girilmemiştir.

²¹² Sufizm ile ilgili çok çeşitli tarifler yapılmıştır. Bunların önemli bir kısmı tarifi yapanın o anki mânevî halini ya da muhatabının içinde bulunduğu mânevî durum çerçevesinde ona vermek istediği mesajın özelliklerini yansıtılmaktadır. (Bkz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sufi> Son Okunma Tarihi: 23.09.2019 Saat: 15.14.)

²¹³ “Sufilik, ya da sufizm, Ortaçağ Müslüman toplumunda kök salmış ve yayılmış çeşitli sosyopolitik, dini-felsefi akımları birleştiren bir kavramdır. Bu söz altında başka başka akımlar yaşamış ve faaliyet göstermiştir. İşte bu yüzden tasavvuf deyince düşüncemizde tek bir büyük, bir biçimli kavram değil, başka başka biçimli, çok yönlü bir kavram oluşur. Buradan da şu sonuca varılır ki, sufizm bir ereve veya dairede değil, çeşitli koşullarda, çeşitli zaman ve mekân içerisinde her türlü insan, sınıf ve tabakalarının sosyal ortamdanda oluşan arzu ve isteğinin peşinde, yalnız kendisinden önceki dini ve felsefi düşünce ve hareketlere değil, hatta kendisinin dnnden (geçmişinden), yeni

kendi sınırları içerisinde bir mistizm barındırmaktadır. Çin’de Song Hanedanlığının son dönemlerinde mistizm oldukça revaçta olmuştur.²¹⁶ Çin İslam tarihi açısından İslam mistisizmin kabul görmesinde Çin kültür köklerinde var olan mistizmin de etkili olduğu söylenilebilir. Diğer bir deyişle Çin coğrafyası mistizme yabancı değildir.

Sufizm akademik olarak Çin tarzı medrese sistemlerinin kurulmasıyla birlikte Çin İslam tarzının oluşmasında önemli bir unsur olmuştur. Özellikle sufizm sonrası yazılan İslam eserlerinde metafizik bölümünün önemli bir yeri vardır.²¹⁷²¹⁸ Çin’de

anlam vermeye çalışmıştır.” (Bkz. Ömer Yılmaz, “**Tasavvuf Kültüründe İnsan–Dünya İlişkisi**”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl. 8, Sayı. 18, 2007, s.191.)

²¹⁴ On yedinci yüzyıldan itibaren Çin’e Sufi tarikatlar girmeye başlamıştır. Özellikle Kadirlik ve Nakşibendilik Çin’de yaygın olan sufi tarikatlarıdır. (Bkz. Alexander Wain, a.g.m., s.29.)

²¹⁵ 17. yüzyılın sonlarında genellikle Orta Asya hattından Çin’e giriş yapan sufizm hızlı bir şekilde Çinli Müslümanlara nüfuz etmiştir. Özellikle Nakşibendî ve Kâdirî tarikatı Çin İslam tarihinde oldukça etkili olmuştur. (Bkz. Dru C. Gladney, “**Islam in China: Accommodation or Separatism?**”, *The China Quarterly*, Vol:174, 2003, s. 454.)

²¹⁶ Hodgson Marshal G. S. , **İslam’ın Serüveni (3 Cilt)**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2. Cilt,s.220.

²¹⁷ Zhou Xiefan, “**Sufi Orders and Chinese Sufism**”, *International Congress On “China and The Muslim World: Cultural Encounters*, İstanbul, 2014, s.153.

başlayan İslam eserlerinin Çinceye aktarılması, diğer bir deyişle Çince çeviri hareketi İslamiyet'in bir anlamda yerelleşmesini sağlamıştır. Bu harekette dikkat edilen en önemli unsur ise itikadi ve imanı şartlardan ödün vermeden İslamiyet'i Çin geleneksel kültürünün yüzlerce yıllık birikimi ile anlatma çabasıdır.²¹⁹ Raphael Israeli “Çin’deki Müslümanlar Bir Kültürel Çatışma Araştırması” adlı eserinin giriş bölümünde şöyle yazmıştır:

“Hristiyanlık ve İslam asırlardır birbirlerinin boğazına sarılmışlardır. Her halükarda, her iki din de aynı tanrıya inanıyordu, aralarında anlaşmazlık olan şey, Tanrının kimin yanında olduğuydu. Çin’de ise durum hiç de böyle değildi. Çinliler ne Tanrı ne peygamber ve ne de Kuran biliyorlardı. Çinli Müslüman âlimler İslam’ın ne olduğunu Çinlilere, dinlemek istedikleri ölçüde, anlatabilmek için Konfüçyanist mecazlar ve terminoloji kullanmak zorundaydılar”²²⁰

Aynı eserde Çinli Müslümanların kimliklerini tanımlama için ise şu ifadelere yer verilmiştir:

²¹⁸ Medrese eğitimde okutulan 13 klasik eserlerin içerisinde sufizmi konu alan ve açıklayan eserler de mevcuttur. Bundan dolayı diyebiliriz ki Sufizm’in de Çin İslam anlayışına olan etkisi azımsanmayacak kadar büyüktür.

²¹⁹Jin Yijiu, a.g.e., s.2.

²²⁰ Raphael Israeli, a.g.e., s.17.

“Çinli Müslümanlar dışsal olarak Çinli gibi davranır, Çince konuşur, birbirlerini Çince isimlerle çağırır ve Çinli giysisi giyerler. Ancak içsel olarak Müslüman gibi davranır, ibadet için özel giysilerini giyerler, birbirleriyle Arapça selamlaşırlar, birbirlerine Arapça isimleriyle hitap eder, ibadet için Mekke’ye yönelir ve yüksek derecede bir kültürel kaynaşma sergilerler. Kısacası; dışarıda Çinli, içerde Müslüman olma girişimleri nedeniyle, davranışları önemli bir uyumsal önem kazanır. Çinli Müslümanlar, asimilasyon faktörünün baskısı altında Çin maddi kültürüne genellikle olumlu yanıt vermişler, ancak manevi ya da ideolojik kirlenmeye hayır demişlerdir.”²²¹²²²

Çin İslam tarzının oluşmasında iki önemli başlık vardır. Bunlardan biri Çin tarzı medrese eğitimidir. Diğeri ise asırlar boyunca belli bir birikim ile yazılan Çince eserlerdir. Bu iki başlık geçmişten günümüze oluşan Çin İslam tarzının iki ana direğidir. Yukarıda Çin tarzı medrese sisteminden bahsettik. Şimdi ise Çince eserler üzerinden konumuza devam edeceğiz.

²²¹ Raphael Israeli, a.g.e., s.19.

²²²Raphael Israeli eserinde şöyle bir anekdot aktarmıştır: “Tayvanda Müslüman bir lidere açıkça, kendisini önce Çinli olarak mı, yoksa Müslüman olarak mı gördüğünü sordum tedirginleşti, tereddüt etti, sonra bana doğru eğilerek bir fısıltı halinde mırıldandı: “Çocuklarımın herhangi bir yabancı ülkeden Müslümanla evlenmelerine izin verebilirim, ama asla Çinli bir gayrimüslimle evlenmesi söz konusu olamaz.” (Bkz. Raphael Israeli, 2003, s.43.)

Çince eserler iki sınıfa ayrılmaktadır. Birincisi; İslam âlimlerinin İslam dünyasına ait olan eserlerinin çevirisinin yapılarak oluşturulduğu eserler, ikincisi ise; İslam âlimlerinin Çince olarak kendilerinin bizzat yazmış oldukları eserlerdir. Aşağıdaki tabloda yazar, eser ve yayın bilgileri yer almaktadır:

Yazar Adı:	Eser Adı
Wang Daiyu (王岱舆)	Zhengjiao Zhenquan (正教真诠), 1642
	Qingzhen Daxue (清真大学), ?
	Xizheng Zhenda (希正真答), 1658
Zhang Zhong (张 中)	Guizhen Zong Yi (归真总义), 1661
	Si Pian Yao dao (四篇要道), 1653
Ma Minglong (马明龙)	Ren Ji Xingwu (认己醒悟), 1661
Ma Boliang (马伯良)	Jiao Kuan Jie Yao (教款捷要), 1678
Ma Junshi (马君实)	Wei Zhen Yaolue (卫真要略), 1661
Wu Zixian (伍子先)	Xiuzhen Ming Yin (修真蒙引), 1672
	Guizhen Yao Dao (归真要道), 1678
Sun Ke'an (孙可庵)	Qingzhen Jiao Kao (清真教考), 1720
Ma Zhu (马注)	Qingzhen Zhinan (清真指南), 1683
Liu Zhi (刘智)	Tianfang Xing Li (天方性理), 1704
	Tianfang Dianli Ze Yao Jie(天方典礼择要解), 1708
	Tianfang Zhi Sheng Shilu (天方至圣实录), 1721
	Wu Gong Shiyi (五功释义), 1710
	Tianfang Zimu Jie Yi (天方字母解义), 1710
	Tianfang Sanzijing (天方三字经), ?
Jin Tianzhu (金天柱)	Qingzhen Shiyi (清真释疑), 1783
Ma Fuchu (马复初)	Si Dian Yao Hui (四典要会), 1859
	Bao Ming Zhen Jing Zhi Jie (宝命真经直解), ? ²²³

²²³ Li Chaoran, 2006, ss.3-4.

Yukarıda tablo olarak verilen bu eserler İslamiyet’i Çince olarak anlatmak isteğinin sonucu olarak ortaya konulmuş eserlerdir. Çince İslam eserleri denildiğinde akla gelen ilk üç isim Wang Daiyu, Ma Zhu²²⁴ ve Liu Zhi’dır.²²⁵ Bu üç isim Çin İslam tarihi açısından oldukça önemli kişilerdir.

Huiru akımı öncüleri İslamiyet’i din ve fitrat ilişkisi²²⁶ çerçevesinde ele alırken aynı zamanda Çin geleneksel düşüncesi ile birlikte harmanlayarak Çin İslam çerçevesini oluşturmuş ve çok kültürlü bir İslam formatı ortaya çıkmıştır.²²⁷

²²⁴ Ma Zhu (马注): 1640-1711 yılları arasında yaşamış Çinli Müslüman âlimdir. Soyunun seyit olduğu iddia edilmektedir. Çin İslam tarzının oluşmasında büyük katkısı vardır. Hem Çin geleneksel eğitimi hem de İslami ilimler eğitimi almıştır. Eserleri tıpkı Wang Daiyu ve Liu Zhi gibi halen değer görmektedir. (Bkz. Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, a.g.e., ,s. 277.)

²²⁵ Liu Zhi (刘智): 1665-1745 yılları arasında yaşamış Çinli Müslüman âlimdir. Daoizm, Budizm ve Konfüçyanizm olmak üzere üç dinde de uzmandır. Bundan dolayı hem Çin geleneksel kültürüne hem de İslam kültürüne oldukça hâkimdir. Çin İslam anlayışı inceleneceği zaman eserlerine ilk başvurulacak kişiler arasındadır. Bundan dolayı eserleri birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. (Bkz. Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, a.g.e, s.281.)

²²⁶ Rûm Suresi’nde fitrat üzerine şu sözler geçmektedir: “ O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fitrat üzere yaratmışsa ona yönel Allah’ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.” (Bkz. Rûm Suresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim

Wang Daiyu, Ma Zhu ve Liu Zhi gibi önemli isimler özü itibariyle İslamiyet'in merkezinde durup öğretileri Çin geleneksel kültürü dediğimiz Konfüçyüs düşüncesi ile birlikte harmanlayarak yeni bir yol açmışlardır. Böylelikle İslam ve Çin medeniyeti arasında bir etkileşim kurulmasını sağlamışlardır.²²⁸ Bu etkileşimin ana paydası akıl ve hakikattir.

Çin İslam ekolünün öncü isimlerini Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlar ile tanımlayacak olursak; bu iki kavram “*xiusheng* (修身)” ve “*hongdao* (弘道)” kavramlarıdır. “*Xiusheng* (修身)”, bedeni ve zihnini geliştirmek anlamlarına gelen bu kavram, İslamiyet'te nefsin ve dünyevi arzularını yenerek kâmil insan mertebesine çıkmaktır. “*Hongdao* (弘道)” ise doğru yolda olmaktır.²²⁹ Böylelikle İslam düşüncesi ile Çin geleneksel düşüncesini aynı doğrunun iki farklı yüzü olarak betimlemeye çalışmışlardır. Yalnızca İslami eserleri okuyan ve Çin geleneksel düşüncesine ait eserleri ihmal eden de, tersini yapan da muhtemel gerçeği kavrayamayacaktır. Kişi mutlaka her iki tarafı da bilmelidir.²³⁰

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/R%C3%BBm-suresi/3439/30-32-ayet-tefsiri>,

Son

Okunma Tarihi: 16.03.2019, Saat: 19.11)

²²⁷ Alexander Wain, a.g.m., s. 25.

²²⁸ Yang Huaizhong, a.g.m., , s.7.

²²⁹ Sun Zhiwei, a.g.m., s. 27.

²³⁰ Raphael Israeli, a.g.e., s.49.

Raphael İsraili “Established Islam and Marginal Islam in China from Eclecticism to Syncretism” adlı makalesinde bir camide bulunan anıttaki İslam ve Konfüçyüsçülük teorisinin kökeni hakkında şunları yazmaktadır:

“Bilgelerin tek bir akıl ve aynı hakikatleri vardır, bu yüzden birbirlerini şüpheye yer bırakmadan ikna ederler. Dünyanın her yerinde, bu anlayışa sahip bilgeler ortaya çıkmıştır. Peygamber Hz. Muhammed Konfüçyüs’den çok sonra Arabistan’da yaşadı. Yaşadığı dönem ve topraklar farklı olsa da aynı akıl ve hakikatlere sahiptir.”²³¹

Yukarıdaki cümleleler ile İslam düşüncesi ve Çin geleneksel düşüncesi farklı coğrafyalarda neşet etmiş olsalar bile akıl ve hakikat noktasında aynı kaynağın ürünleri olduğu vurgulanmıştır.

Burada bir noktanın altını çizmekte fayda vardır. Çince tabiri ile “yiru quanjing (以儒詮经)”, Konfüçyüs öğretilerinde var olan kavramlarla İslamiyet’e ait kavramları ve tanımlamaları anlatma hareketidir. Bu zaviyeden bakıldığında; bu hareket kadim bir kültürün değerlerini kullanarak Arapça ve Farsça dillerini bilmeyen Müslümanlara İslamiyet’i Çince anlatmaktır. Bir örnek ile konuyu açacak olursak, kendi düşüncenizi muhatabınıza anlatmanız için karşınızdaki muhatabınızın genel kültürünü, eğitimini, kelime dağarcığını, sosyal hayatını, doğru ve yanlış olarak değerlendirdiği kaideleri

²³¹ Raphael Israeli, “**Established Islam and Marginal Islam in China from Eclecticism to Syncretism**”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 21, No. 1, 1978, s.100.

bilerek ve bu durumu dikkate alarak duygu ve düşüncelerinizi anlatmak en doğru ve ideal yol olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle; bir bilgiyi bir bireye bir topluma anlatmak için karşınızdaki muhatabınızın seviyesini gözetmeniz gerekmektedir. Ancak bu şekilde öğrenme gerçekleşebilir. Dönemin Çinli Müslüman âlimlerinin yapmak istediklerinin İslamiyet’i coğrafya, sosyal yapı, diğer inanç ve düşünceleri dikkate alarak anlatma çabası olduğu düşüncesini taşımaktayız.

Huiru konusu sınırları bakımından oldukça geniştir. Çünkü bu hareketi benimseyen ve bu doğrultuda çalışan çok sayıda Çinli Müslüman âlim vardır. Bununla birlikte Çin İslam tarihinde bu konu oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Huiru çalışmalarıyla sadece İslam düşüncesi değil, aynı zamanda Çin geleneksel düşüncesi ve dünya üzerindeki İslam çalışmaları da farklı açılardan ele alınarak irdelenmiştir.²³²

Huiru hareketi, Çin İslam tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı mümkün olsa bu hareketin öncülerinin her birini tek tek ele alıp çalışmak oldukça faydalı olacaktır. Ancak biz çalışmamızın çerçevesi itibariyle genel bilgileri verdikten sonra Wang Daiyu ve eserleri üzerinden Wang Daiyu’nün Çin İslam anlayışındaki yeri ve önemini inceleyeceğiz.

²³² Hua Taowen, “Wenming Duihua: Zhongguo Musilin Yu Fei Musilin De Duihua”, *Hui Zu Yanjiu*, 2002, No.4, s.38.

4.BÖLÜM

WANG DAIYU VE ESERLERİ

Çinli Müslüman âlim olan Wang Daiyu, Ming Hanedanlığı'nın son dönemlerinde yaşamıştır. “Yaşlı Müslüman Bilge (真回老人)” ismi ile de anılan Wang Daiyu hakkında elimizde çok fazla bilgi yoktur. Kendisi hakkındaki bilgileri, yazılan çok az sayıdaki biyografiden ve kendi eseri olan “*Hak Dinin Açıklaması (正教真詮)*” adlı eserde yer alan otobiyografisinden öğreniyoruz. Biyografilerde ve otobiyografisinde Wang Daiyu'nün doğum ve ölüm tarihleri hakkında net bir bilgi yoktur. Kendisi hakkında yazılan birçok kitap ve makalede verilen doğum ve ölüm tarihleri ise belli çıkarımlar sonucu tahmini tarihlerdir. Bu çıkarımlar arasında doğum ve ölüm tarihleri olarak genel kabul görmüş 1584-1670 yılları arasındır.²³³ Wang Daiyu'nün

²³³ Wang Daiyu'nün doğum ve ölüm tarihleri hakkında ayrıntılı bir çalışma Jin Yijiu'nun “*Wang Daiyu Sixiang*” adlı eserinde verilmiştir. Burada öne sürülen tarihler tek tek ele alınmış ve bu tarihlerin doğru olup olmadığı ortaya konulmuştur. Örneğin; Wang Daiyu'nün doğum ve ölüm tarihleri birçok eserde 1570-1660 yılları arası olarak verilmiştir. Ancak verilen bu bilginin doğru olmadığı düşüncesi oldukça yüksektir. Çünkü Wang Daiyu'nün 90 yaşına kadar yaşadığı hakkında bir iz yoktur. Çin'in en büyük tarihçilerinden Bai Shouyi (白寿彝) “*Wang Daiyu 50-60'lı yaşların üstüne kadar yaşamıştır.*” iddiasında bulunmuştur. Bu iddiasını ise Wang Daiyu'nün otobiyografisine dayandırmıştır. Bazı hesaplamalar sonucu doğum tarihi 1592 -1593 veya 1607-1608 yılları olarak kabul edilmiştir. Ölüm yılı ise 1657- 1660 yılları olarak kabul edilmektedir. (Bkz. Jin Yijiu, 2008, ss.63-68.)

“*Hak Dinin Açıklaması*” adlı eserindeki otobiyografisinde aile kökeni hakkında şöyle yazmaktadır:

“Atalarım Ming Hanedanlığı'nın İmparatoru olan Zhu Yuanzhang (朱元璋)²³⁴ döneminde Arap Yarımadası'ndan diplomat olarak Çin'e gelmişlerdir. Çin takvimindeki hesaplama hatasını bularak düzeltmeleri sonucunda İmparator, atalarımın Çin'de kalmasına izin vermiştir. Bunun üzerine atalarım Çin'e yerleşmiştir ve Wang soyadı ile yaklaşık 300 yıllık bir geçmişimiz vardır.”²³⁵

Wang Daiyu'nün çocukluğu ve gençliği Nanjing'de (南京)²³⁶ geçmiştir. Daha sonraki yıllarda kendisi Beijing'e (北京) taşınmıştır. Nanjing'den Beijing'e taşınması

²³⁴ Zhu Yuanzhang (朱元璋): 1368 yılında Yuan Hanedanlığı'nın başkentini ve Yuan topraklarının büyük bir kısmını ele geçiren Zhu Yuanzhang, başkenti Nanjing olan Ming Hanedanlığı'nı kurmuştur. Hanedanlık takvimine yıl adı olarak Hongwu (洪武) yazılmış ve İmparator Hongwu Ming Taizu (明太祖) olarak hüküm sürmeye başlamıştır. (Bkz. Li Boqin, Li Zhaoxiang, **Zhongguo Tongshi, Juan Qi, Ming (Juan Qi)**, s. 25.)

²³⁵ Wang Daiyu, **Zhengjiao Zhenquan - Qingzhen Daxue - Xizhen Zhengda**, Ningxia Renmin Chubanshe, Yinchuan, 1999, s.34.

²³⁶ Bazı kaynaklarda çocukluğu ve gençliğinin Yangzhou'da (扬州) geçtiği hakkında bilgiler vardır. Bu konuda Wang Daiyu'nün doğum ve ölüm yılları kadar tartışma konusu olmuştur. Wang Daiyu hakkında kesin bilinen bir gerçek ömrünü Beijing'de (北京) tamamlamış olmasıdır. (Bkz. Jin Yijiu, 2008, s.70.)

hakkında çeşitli görüşler vardır. Ancak bu görüşler hakkında kesin bir yorum yapılamadığından dolayı varsayımdan öteye geçmemektedir. Wang Daiyu'nün hayatı hakkında en net bildiğimiz bilgi ömrünü Beijing'de tamamladığı ve Fuchengmen (阜成门) dışında bulunan Sanlihe (三里河) bölgesine defnedildiğidir.²³⁷

Ataları yaklaşık 300 yıllık bir geçmişe sahip olmasına rağmen, Wang Daiyu çocukluğunda Çin geleneksel eğitimi almamıştır. Çin dilini ise gündelik yaşamında kullanacak kadar yazabilmekte ve konuşabilmektedir. Çin geleneksel eğitimini 20'li yaşlarda kendisinin merakı üzerine öğrendiğini belirtmiştir.²³⁸ Bu öğrenme sürecinde Çin geleneksel düşünce sisteminin üç önemli inanç ve düşünce sistemi sayabileceğimiz Konfüçyüs, Daoizm ve Budizm'e ait eserleri okumuştur. Bu eserler hakkında çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Bu okumalar, Wang Daiyu'nün çocukluğunda ve gençliğinde almış olduğu İslam eğitimi üzerine şekillenmiştir. Daha sonraki yıllarda arkadaşlarından Liang Yijun (梁以浚) "*Hak Dinin Açıklaması*" adlı eserin ön sözünde Wang Daiyu'nün bu çok yönlü düşünsel beslenmesi sonucunda Wang Daiyu için "*dört dinin uzmanı (四教博通)*"²³⁹ tanımlamasını yapmıştır. Bu sözden de anlaşıldığı üzere Wang Daiyu Çin geleneksel düşüncesi üzerine yapmış olduğu okumaları ciddiyet ile yapmış ve kendi düşünce dünyası ile harmanlamayı başarmış Çinli Müslüman âlimdir. Wang Daiyu, Çin İslam anlayışının oluşmasında öncü isimlerden biridir. Kendisinden sonraki gelen âlimleri düşünceleri ile etkilemiştir. Bundan dolayı 2002 yılının Ağustos

²³⁷ Jin Yijiu, a.g.e, ss.70-74.

²³⁸ Wang Daiyu, a.g.e., s. 34.

²³⁹ Wang Daiyu, a.g.e., s.4.

ayında Nanjing’de düzenlen “İslamiyet ve Konfüçyanizm’in Diyalogu” adlı kongrede bir Konfüçyanist bilim insanı Wang Daiyu ve Liu Zhi hakkında; “*Wang Daiyu’nün Konfüçyüs düşüncesini anlamının yanında eserlerinde daha derin izlenimleri olduğunu gördüm ve bu beni hayrete düşürdü. Bundan dolayı Wang Daiyu ve Liu Zhi gibi isimler araştırılmaya fazlasıyla değer isimlerdir.*” demiştir.²⁴⁰

Yukarıda da belirtildiği üzere Wang Daiyu’nün hayatı hakkında bilgi kendi eseri “*Hak Dinin Açıklaması*” adlı eserdeki otobiyografisinden ibarettir dersek yanlış olmayacaktır. Bundan dolayı Wang Daiyu’nün hayatı otobiyografisinden öteye geçmeyecektir. Wang Daiyu’nün öncülük yaptığı Çin İslam anlayışını eserleri “*Hak Dinin Açıklaması (正教真詮), İslam Hikmeti (清真大学), Hakikatin Doğru Cevapları (希真正答)*” üzerinden öğrenmeye çalışacağız.

4.1.Wang Daiyu’nün Eserleri

Wang Daiyu’nün Çin İslam düşüncesini tam anlamıyla anlamak için bakmamız gereken ana kaynaklar Çin İslam anlayışına kazandırmış olduğu eserlerdir. Bu eserlerin her biri Wang Daiyu’nün düşüncesini günümüze taşımaktadır. Eserler hakkında yapılan çalışmaları incelediğimizde hangi eserin ne zaman yazıldığı hakkında net bir kronolojik sıralamanın olmadığı görülmektedir. Eserlerin kronolojik sıralaması hakkında verebileceğimiz en net cevap “*Hakikatin Doğru Cevapları*” adlı eserin son eser

²⁴⁰ Yang Huaizhong, a.g.m., ss.7-8.

olduğudur. Diğer iki eser olan “*Hak Dinin Açıklaması*” ve “*İslam Hikmeti*” adlı eserlerden hangisinin önce yazıldığı hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. 1985 yılında yapılan bir çalışma ile Ningxia Renmin Yayınevi tarafından bu üç eser bir araya getirilerek basılmıştır. Bu yapılan çalışmadaki sıralama Hak Dinin Açıklaması, İslam Hikmeti ve Hakikatin Doğru Cevapları sıralamasıyla verilmiştir.

Wang Daiyu'nün eserleri içerik olarak iki temel öğretiye dayanmaktadır. Bunlar İslamiyet'e ait öğretiler ve Çin geleneksel düşüncesine ait öğretilerdir. Wang Daiyu, bu iki öğretinin yanında eserlerinde sufizme ait öğretilere de yer vermiştir. Wang Daiyu eserlerinde sufizmin öncü isimlerinden bahsetmiştir. Hatta bunlar arasında ilk kadın sufi olan Rabia'tül Adeviyye ismiyle de bilinen Hz. Rabia, Hasan-ı Basri, Bayezid-i Bistami ve İbrahim bin Edhem gibi isimler vardır. Bu isimlerin yaşadıkları olaylar ve gösterdikleri kerametler nakil yoluyla bizlere iletilmiştir.²⁴¹ Wang Daiyu'nün eserinde vurguladığı “*Kamil İnsan (完人)*” kavramı ise yine sufizmin etkisini göstermektedir.²⁴² Bunun yanı sıra, Wang Daiyu'nün sufi yönünü destekleyen diğer bir nokta ise “*İslam Hikmeti*” adlı eserinde geçen tasavvuf dünyasında çok tekrar edilen “*kulumu sevince gören gözü, duyan kulağı, tutan eli olurum. Artık o benimle duyar, benimle görür,*

²⁴¹ Jin Yijiu (金宜久), a.g.e., s. 152.

²⁴² Eserlerinde wanren (完人) kavramının anlamını veren zhiren (至人), renji (人极) ve zhenren (真人) gibi isimleri de kullanmıştır. Bu isimler, beşerin yücelik mertebelerini gösteren, diğer bir deyişle kâmil insan olma yolundaki geçiş noktalarıdır.

benimle tutar, benimle yürür.”²⁴³ hadis-i kutsisine anlam ve mana yönünden oldukça yakın cümleler kurmuştur.²⁴⁴

Wang Daiyu'nün eserlerine baktığımızda; Çin geleneksel düşüncesine ait Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm'e ait kavramların izlerini görürüz. Ancak bu kavramları eserlerinde geçirmesinden her bir kavram veya ifadeyi bire bir İslam düşüncesiyle örtüştürdüğü anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü bu kavramları bazen İslam düşüncesini daha net anlatmak istediği için, bazen de İslam düşüncesiyle taban tabana zıt olduğunu vurgulamak için kullanmıştır. Örneğin; Budizm'e ait reenkarnasyon inancının İslam inancı içerisinde olmadığını altını çizmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde Wang Daiyu'nün “*Hak Dinin Açıklaması*”, “*İslam Hikmeti*” ve “*Hakikatin Doğru Cevapları*” eserlerini sırasıyla inceleyeceğiz. Bu incelememizin yol haritası olarak “*Hak Dinin Açıklaması*” ve “*İslam Hikmeti*” adlı eserlerin içerik başlıkları tek tek incelenecek ve gerekli görülen bölümlerden çeviriler yapılacaktır. Böylelikle bu iki eser üzerinden Wang Daiyu'nün Çin İslam anlayışını oluştururken nasıl bir yol izlediğini öğrenmeye çalışacağız. “*Hakikatin Doğru Cevapları*” eserinden ise kısaca bahsedeceğiz. Çünkü bu eser; Wang Daiyu'nün sohbetlerinde kendisine sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bu cevaplar ise genellikle “*Hak Dinin Açıklaması*” ve “*İslam Hikmeti*” eserlerinin içeriklerinden

²⁴³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî I-IX**, Dâru Tavku'n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut 1422, c. 8, 6502. Hadis.

²⁴⁴ Wang Daiyu, a.g.e., s. 398.

oluşan cevaplardır. Bundan dolayı ilk iki eser detaylı incelenecek olup üçüncü eserden kısaca bahsedilecektir.

4.1.1. Hak Dinin Açıklaması (正教真詮)

Bu eser hakkında bildiğimiz iki basımının olduğu ve basımlardan birinin Guangzhou Cami Yayınları (广州清真堂刊本) basımı, diğerinin ise 1931 yılında basılan Zhonghua Yayınları'nın (中华书局刊本) basımı olduğudur. Bu eserde; hem evren hakkında hem de insan ahlakı hakkında konu başlıkları ve içerikleri bulunmaktadır. Bu eser hakkında birçok bilgiyi Ningxia Renmin Yayınevi tarafından basılan ve Wang Daiyu'nün üç eserinin birlikte verildiği eserde yazan tanıtım yazılarından elde ediyoruz. Tanıtım yazısında eser için: *“Hak dinin açıklaması adlı eserin dili basit ve anlaşılır düzeyde olup herkes tarafından kolayca anlaşılabilir. Bu eserde Çin geleneksel kültürüne ait birçok kavram vardır.”*²⁴⁵ yazmaktadır. Wang Daiyu bu eserde İslam düşüncesini anlatırken Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlarını bire bir kullanmış veya atıf yapmıştır.

Hak Dinin Açıklaması adlı eser iki bölümden oluşmaktadır. Her bir bölümün altında ise yirmi alt başlık vardır. Eser, alt başlıklarla birlikte toplamda kırk alt başlıktan oluşmaktadır. Biz burada her bir başlığı kısaca tek tek ele alarak eser hakkında genel bir bilgi vermeye çalışacağız.

²⁴⁵ Wang Daiyu, a.g.e., s. 11.

4.1.1.1. Birinci Bölüm

1. Gerçek Bir (真一)

“Gerçek bir” olarak çevirebileceğimiz bu kavram, İslamiyet’te Allah bir anlamına karşılık gelen kullanımdır. Burada kullanılan “bir” sayısı bir sıralama anlamında olmayıp, yaratıcının yani Allah’ın eşi ve benzerinin olmadığı anlamını taşımaktadır. Bu kavram; Wang Daiyu tarafından ortaya atılan ve adeta onunla özdeşleşen “üç-bir (三一)” kavramının ilkidir. Diğerleri ise “sayısal bir (数一)” ve “cismani bir (体一)” kavramlarıdır. Bu üç kavramı “İslam Hikmeti” adlı eserin incelemesini yaptığımızda detaylı bir şekilde ele alacağız.

2. Başlangıç (元始)

Bu kavramın kökü Antik Çin felsefesine kadar uzanmaktadır. Çin’in büyük düşünürlerinden Dong Zhongshu (董仲舒) “başlangıç (元始)” için “her şeyin özü ”²⁴⁶ ifadesini kullanmıştır. “Başlangıç” kavramı Çin geleneksel düşüncesinde yaratılış konusunun en temel kavramlarından biri olmuştur. Wang Daiyu bu kavramı her şeyin yaratıcısı olan Allah’ı anlatmak için kullanmıştır. Bu anlatımında ise sık sık Çin geleneksel düşüncesine atıflarda bulunmuştur.

²⁴⁶ Dong Zhongshu (董仲舒), **Chunqiu Fan Lu (春秋繁露) Zhongzheng (重政) bölümü**(Bkz. <https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E5%85%83%20%E7%8A%B9%E5%8E%9F%E4%B9%9F> , Son Okuma Tarihi: 29.08.2019, Saat: 16.26.)

3. Kader (前定)

İmanın şartlarından olan kader inancını anlatan kavramdır. Her şeyin önceden belirlendiğini ancak insan iradesinin göz ardı edilemeyeceğinin anlatıldığı bölümdür.

4. Rahman (普慈)

Rahman, Allah'ın doksan dokuz güzel isminden biridir. İslam düşüncesinde sık sık “*Rahman ve Rahim olan Allah*” şeklinde kullanılmaktadır. Bismelenin²⁴⁷ içerisinde de bulunan bu iki isimden Rahman yönü dünyaya, Rahim yönü ise ahirete bakmaktadır. Yani Rahman ismi dünya hayatında tüm canlıları ayırt etmeksizin hepsine merhamet ile muamele eden demektir. Rahim (独慈) ismi ise ahirette sadece Müslümanlara merhamet edecektir.

5. İman (真賜)

Bu kavram ilk olarak Wang Daiyu tarafından İslamiyet'te iman kavramı yerine kullanılmıştır.²⁴⁸ Wang Daiyu kelime anlamı olarak “*gerçek hediye*” anlamına gelen bu kavramı doğrudan “*iman*” kavramının yerine kullanmayı tercih etmiştir. Çinli

²⁴⁷ Müslümanların çokça tekrar ettiği besmele üç isim içermektedir: Allah, rahmân, rahîm. Burada rahmân ve rahîm kelimeleri Allah isminin sıfatı olup, besmele ile Fâtiha sûresi hariç, Kur'an'da ve hadislerde rahmân kelimesi başka bir isme sıfat olarak kullanılmamıştır. (Bkz. Rahman, <https://islamansiklopedisi.org.tr/rahman>, Son Okunma Tarihi: 05.09.2019, Saat: 23.13.)

²⁴⁸ Wang Daiyu, a.g.e., s.86.

Müslüman âlimlerin içerisinde bu kavramı ilk kullanan Wang Daiyu'dür. Bu kavramın kökenleri Konfüçyüs'ün erdemli ahlak öğretisine dayanmakta olup “bahşedilen/hediye ” anlamlarına gelmektedir.²⁴⁹

6. Gerçek Aziz (真圣)

Bu kavram, son peygamber Hz. Muhammed'in yer, gök ve eşya yaratılmadan önce yaratıldığını açıklamak için kullanılmıştır. Konumuz açısından en önemli noktası Wang Daiyu'nun bu durumu anlatırken Çin geleneksel düşüncesinde Daoizm'e ait wuji (无极) ve taiji (太极) kavramlarını kullanmasıdır.²⁵⁰²⁵¹ Bu kavramlar evren ve yaratılış sürecini anlatan kavramlardır. Wang Daiyu, bu kavramları yaratılışın başlaması ve sonraki sürecin anlatılması için bire bir değil, dolaylı olarak kullanmıştır.

7. Tefekkür (似真)

²⁴⁹ Lunyu, **Xue Er**, <https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E8%B5%90>, Son Okuma Tarihi: 31.08.2019 Saat:14.35.

²⁵⁰ Wuji (无极) ve taiji (太极) kavramları tıpkı “yin-yang (阴阳)” veya “dao (道)” kavramları gibi Çin geleneksel düşüncesine ait olup birden farklı anlam içermektedir. Bundan dolayı bu kavramları metin içerisinde kullanırken wuji ve taiji olarak kullanmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu kavramların anlamları çalışmamızın ileryelen aşamalarında ayrıntılı olarak verilecektir.

²⁵¹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 92.

Bu kavram, Allah'ı bulmak için kâinatı yaratan ve kontrol eden ilahi kuvveti görmesi ve bunun hakkında düşünmesidir. Bu kavrama, Çin İslam düşüncesinde Çince olarak ilk defa Wang Daiyu'nün eserlerinde rastlanmaktadır. Diğer bir deyişle; kâinat kitabını okuyarak bir insanın Allah'ı bulmasıdır. Örneğin; bunu bir çiçeğin bir tohumdan çiçek olup tekrar ölmesine kadar geçen süreç hakkında düşünüp adım adım yaratıcıyı yani Allah'ı bulmak şeklinde açıklayabiliriz. Tefekkürün çok çeşitli boyutları vardır. Konumuz açısından çok teferruata girmeyeceğiz. Wang Daiyu bu bölümde Antik Çin düşüncesinde var olan “*gök*” kavramının yaratıcı olamayacağını, sadece Allah tarafından yaratılan bir şey olduğunu vurgulamıştır.²⁵² Böylelikle Çin düşüncesinde var olan göğün kutsallığına karşı çıkmıştır.

8. Zındık (易真)

Dinde sapkın öğretiye mensup olan kişilerden bahsedilen bölümdür. Bu kişilerin bakışlarının bulanık olduğu ve siyah ile beyazı dahi birbirinden ayırt edemeyecek kimseler olduğu belirtilmektedir.²⁵³ Bunlar, din için büyük tehlike olarak görülmektedirler.

9. Allah'ın Göz Ardı Edilmesi (昧真)

Yaratan ile yaratıcı arasındaki farkı unutup kendisini kendi yaratıcısı olarak kabul edenleri anlatan bir kavramdır. İslam inancına göre; kendini yaratıcı olarak kabul etmek

²⁵² Wang Daiyu, a.ge., s. 100.

²⁵³ Wang Daiyu, a.g.e., s.107.

bir Müslüman için en tehlikeli durumlardan biridir. Çünkü bu Allah'a şirk koşmak demektir. Wang Daiyu bu kavramı anlatırken sık sık Budizm'e ait metinlere atıf yapmıştır. İnsanın bir yaratıcı olmadığını, Allah tarafından yaratıldığını daima aklında tutması gerektiğinin önemli olduğunun altını çizmiş ve buna dair çeşitli örnekler vermiştir.²⁵⁴

10. Büyük Farklılıklar (迥异)

Bu bölüm, İslamiyet ile Çin geleneksel inançları arasındaki büyük farklılıklardan bahsetmektedir. Bu farklar, İslamiyet'in özüne taban tabana zıt olan kavramlardan oluşmaktadır. Wang Daiyu buna "*yedi büyük fark*" demiştir.²⁵⁵ Bu farklardan en büyüğü; Allah'ın tek yaratıcı olduğu ve eşi benzerinin olmadığıdır. İkinci fark; Allah ezel ve ebedidir. Yani gök ve yeri, bildiğimiz bilmediğimiz her şeyi Allah sonradan yaratmıştır. Üçüncü fark; her şeyin insanın hizmeti için yaratıldığı, bundan dolayı yaratılanlar arasında en üst mertebenin insanın mertebesi olduğudur. Dördüncü fark; Müslümanların ortak bir kiblesinin olmasıdır. Beşinci fark; İslamiyet hariç diğer dinlerin zamanla özünden koptuğu ve çeşitli tahriplere uğradığıdır. İslamiyet'in ise ilk günkü kaide ve kuralları ile aynı kaldığıdır. Altıncı fark; kader inancısıdır. Yedincisi ise; ölüm sonrası hayattır.

²⁵⁴ Wang Daiyu, a.ge., s.115.

²⁵⁵ Wang Daiyu, a.ge., s.128.

Bu bölüm; İslamiyet ile Çin geleneksel inançları arasında temelde bulunan yedi farkın detaylıca incelendiği bölümdür. Bu bölümde aradaki farkların açık ve anlaşılabilir olması için birçok örnek ile açıklama yoluna gidilmiştir.

11. Hayat (性命)

Bu bölümde, insanın kendi hayatını gözlemleyerek Allah'ı bulmasının mümkün olduğu anlatılmaktadır.²⁵⁶ Aynı şekilde evrende etrafında olup bitenleri okuyarak Allah'ın varlığına ve birliğine şahit olmasının anlatıldığı bölümdür.

12. Kalb-i Selim (真心)

Bu bölüm; İslam dünyasına ait eserlerde sıkça geçen kudsî hadis²⁵⁷ “*Ben yere göğe sığmadım, ancak mümin kulunun kalbine sığdım*”²⁵⁸ hadisi ile başlamaktadır. Burada

²⁵⁶ Wang Daiyu, a.g.e., s.138.

²⁵⁷ Kudsî Hadis: Sözlükte “*temiz olmak; bir şeyi mukaddes kılmak, tenzih etmek*” anlamlarına gelen kudsî kelimesi kuds kökünden ism-i mensub olup “*her türlü noksanlıktan uzak yüce bir varlığa ait olan şey*” demektir. Kudsî hadis (hadîs-i kudsî, el-hadîsü'l-kudsî) “*ilâhî hadis, rabbânî hadis*” diye de adlandırılır. Bu tariflerde belirtilen unsurları göz önünde bulundurarak kudsî hadisi “Allah tarafından vahiy, ilham, rüya gibi değişik bilgi edinme yolları ile anlamı Hz. Peygamber’e bildirilen, onun tarafından kendi ifade ve üslûbu ile Allah’a nisbet edilerek rivayet edilen, Kur’an’la herhangi bir ilgisi bulunmadığı gibi i‘câz vasfı da olmayan hadis” şeklinde tanımlamak

önemle vurgulanan nokta bir mü'minin kalbinde Allah'tan başkasına yer olmadığıdır. Hakikate ulaşmış bir kalbin aynasında hep Allah vardır şeklinde yorumlanmaktadır. Wang Daiyu'nün eserlerinin birçok yerinde tasavvuf ehlinin sık sık dillendirdiği hadis, söz ve geçmiş devirlerde yaşamış olan evliyalardan rivayetleri görmek mümkündür. Bundan dolayı Wang Daiyu'nün Çin İslam ekolünü oluştururken sufizme ait olan eserlerden faydalandığını görmekteyiz.

13. Yaşam ve Ölüm (生死)

Evrenin varoluşundan itibaren üzerinde en çok tartışılan konulardan biri olan doğum ve ölüm hem İslamiyet'in hem de Çin geleneksel düşüncesinin en temel konularından olmuştur. Bu bölümde Wang Daiyu var olmak ve ölümün çok net anlaşılır bir konu olmadığını belirtmiş ve var olmayı üçe ayırmıştır. Birincisi; başlangıcı ve sonu olmayan yani Allah, ikincisi; başlangıcı var ama sonu olmayan yani melek, cin ve insanlar, üçüncüsü ise; başı ve sonu olan havadaki, karadaki, denizdeki canlı cansız her türlü varlıklardır.²⁵⁹

14. Karakter (人品)

mümkündür. (Bkz.Kudsî Hadis, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudsi-hadis> Son Okunma Tarihi: 29.08.2019, 16.32.)

²⁵⁸ Bazı kaynaklarda bu söz için hadis-i kudsi denilmektedir. Ancak bazı kaynaklar bu tarz ifadelerin tasavvuf dünyasına ait olduğunu ve hadis olmadığını söylemektedir.

²⁵⁹ Wang Daiyu, a.g.e., s.155.

İslamiyet'te insan yeryüzünde kâinatın bir halifesi ve fihristi olarak görülmektedir. Bu bölümde, insanın yaratılışı itibariyle en üst mertebeye çıkabileceği gibi aynı şekilde hayvandan daha da aşağıda olabileceği vurgulanmıştır. İslamiyet'te bir Müslümanın asıl hedefi kâmil insan olmaktır. Wang Daiyu de eserlerinde buna değinmiştir. Her şeyi ile tastamam anlamında “wan ren (完人)” kavramını kullanmıştır.

Wang Daiyu insanın yaratılanlar arasında en üst mertebeye sahip olduğunu vurgulamış ve bu bölümde insanı şöyle tanımlamıştır:

“İnsan, gök ve yeryüzünde bir ağaç gibidir. İnsan, yaratılanlar arasında manevi boyutu olandır. İnsanın vücudu ise bu ağacın bir meyvesidir. Biz bu ağaca yaprağıyla, dalı ve meyvesiyle birlikte “insan” diyoruz. İnsan, sevgidir. İnsan yaratılıştaki tekti, sonra kadın ve erkek olarak iki oldu. Tek iken “insan”, iki iken “insan sevgisi” oldu.”²⁶⁰

15. Karı-Koca (夫妇)

İnsanlığın neslinin devamı için kadın ve erkek kavramları tüm düşünce ve inanç sistemlerinde önemli iki kavramdır. Dünyaya gelen her bir kız ve erkek çocuğu insanoğlunun geleceği açısından en büyük hazinelerdendir. Kadın ve erkek ile başlayan bu yolculuk, aile ile sürmekte, sonra da toplumun ve milletlerin oluşmasıyla devam etmektedir. Bundan dolayı İslamiyet karı-koca ilişkileri üzerinde önemle durmuştur.

²⁶⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 162.

Aynı şekilde karı-koca ilişkisinin Çin geleneksel kültüründe de önemli yeri vardır. Konfüçyüs düşüncesinde, karı-koca ilişkisinin sağlıklı olmasının sonucunda toplumun sağlıklı olacağı üzerinde durulmuştur.

Wang Daiyu, erkek ve kadının yaratılış sürecini ve sonraki süreci wuji ile özdeşleştirmiştir. Bu konuda “*Wuji gerçekten büyük bir şeydir. O, Allah kadını ve erkeği yarattıktan sonra başladı ve böylece eşyanın kaynağı oldu.*”²⁶¹ şeklinde söylemekte ve daha sonra wuji ile başlayan yaratılış sürecine işaret etmektedir.

16. Ölümsüzler ve Ruhlar (仙神)

Bu bölüm, melekler ve ruhlar üzerinedir. Melek ve ruhların tasviri ve özelliklerini içermektedir. Buradaki tanımlamalarda Çin geleneksel kültüründen faydalanılmıştır. Wang Daiyu başlıkta geçen ölümsüzlerin melekler olduğu, ruhların cinler ve şeytan olduğu, insanın ise bu kategorilerden farklı bir sınıfta olduğunu belirtmiştir.²⁶² Devamında ise meleklerin, cinlerin ve şeytanın özellikleri hakkında bilgi vermiştir.

17. Hak Din (正教)

Dinin özü samimiyet ve sadakattir. Bundan dolayı İslamiyet için Çince de gerçek temizlik, saflık anlamına gelen Qingzhen (清真) kullanılmıştır. Bu bölümde, hak dinin

²⁶¹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 168.

²⁶² Wang Daiyu, a.g.e., s. 174.

İslam olduğu ve insanın hak dini bulmak ile huzur bulabileceği üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra, Çin geleneksel düşünce ve inanç sitemlerine de atıfta bulunulmuştur. Wang Daiyu'nün eserinin başlığı da “*Hak Dinin Açıklaması*” şeklindedir. Bu eser ismini Şûrâ suresinin 13. ayetinden almaktadır.²⁶³²⁶⁴

18. İlim (正学)

Müslümanların dinlerini tam anlamıyla öğrenmeleri ve kavramaları için başta kuran ve hadis eğitimi olmak üzere eğitim almaları önemsenmiştir. Çünkü iyi bir Müslüman olmanın yolu Allah'ı ve emirlerini bilmekten geçmektedir. Burada özellikle şunu vurgulamak gerekir ki İslamiyet'te bilginin hayata geçirilmesi önemlidir. Aksi takdirde kuru bilginin hiçbir anlamı yoktur. Wang Daiyu öğrenmenin içselleştirilmesinin gerekliliğinin yanında hiçbir zaman ben öğrendim bitti şeklinde söylenmemesi gerektiğini de vurgulamıştır. Ayrıca bir konu hakkında ilim sahibi olunduktan sonra doğru ile yanlış ayrılamıyorsa ve niçin öğrendiğinin farkında olunmamışsa bu durumun bir zaman israfı olduğunu vurgulamıştır.²⁶⁵

²⁶³ Wang Daiyu, a.g.e., s.1.

²⁶⁴ Şûrâ suresi 13.ayet: “O, Nûh'a buyurduklarımı, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve İsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğın bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir.” (Bkz. Şûrâ Suresi,

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim,
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C5%9E%C3%BBr%C3%A2-suresi/4285/13-ayet-tefsiri> Son Okunma Tarihi 29.08.2018, Saat:16.38)

²⁶⁵ Wang Daiyu, a.g.e., s.190.

19. Müslüman (回回)

Huihui kavramına tezimizin giriş kısmında değinmiştik. Wang Daiyu bu bölümde gerçek bir Müslümanın Huihui etnik grubuna dâhil olan bir kişi olarak İslamiyet'in aynası olduğuna değinmiştir. Bundan dolayı bir Müslümanın yaşadığı toplum içerisindeki hal ve tutumları oldukça önem arz etmektedir. Wang Daiyu bu durumu şöyle açıklamıştır: *“İki tür hui vardır. Bunlardan biri bedeni ile hui olan, diğeri ise; kalbi ile hui olandır.”*²⁶⁶ Konunun devamında gerçek bir Müslümanın nasıl olması gerektiği hakkında daha detaylı bilgiler vermiştir.

20. Şehadet Getirmek (作证)

Şehadet getirmek, Allah'ın varlığının ve birliğinin farkında olmak ve tanıklık etmektir. Bundan dolayı Müslümanlığı kabul eden bir kişinin ilk yapacağı şey şehadet getirmektir. Diğer bir deyişle; şehadet İslamiyet kapısının anahtarıdır. O anahtar ile İslamiyet'in kapısı açılır ve Müslümanlığa ilk adım atılmış olur. Wang Daiyu burada şehadeti şöyle açıklamıştır:

“Allah'ı bilmenin yolu kendini bilmeden geçer, ancak kendini bildiğin zaman Allah'ı bilirsin. Çünkü Allah'ı bilmek vücudun ve doğal hayatın bir fihristi niteliğinde

²⁶⁶ Wang Daiyu, a.g.e., s.197.

olup Allah'ın yaratma kudretini gizlemektedir. Bu duruma ne kadar yakın olursan Allah'ı o ölçüde tanımış olursun."²⁶⁷

4.1.1.2. İkinci Bölüm

1. Beş Şart (五常)

İslam'ın beş şartını anlatan bölümdür. Wuchang kavramı, Konfüçyüs ekolüne ait bir kavramdır. Wang Daiyu'nün Çin geleneksel kültüründen ne kadar etkilendiğini en bariz şekilde bizlere gösteren bölümdür diyebiliriz.²⁶⁸ Çünkü burada görüldüğü gibi Konfüçyüs ekolüne ait bir kavramı başlık olarak kullanmıştır. Wuchang için bir bireyin erdemli insan olması için sahip olması gereken şartlardır diye biliriz. Bu beş şart insan sevgisi (仁), adalet (义), ritüeller (礼), bilgi (智), güven (信) kavramlarıdır.²⁶⁹ Bu kavramlar, insanın benliğini bulması ve kendini gerçekleştirme açısından oldukça önemli kavramlardır. Wang Daiyu beş şart bölümünde İslamiyet'in beş şartından bahsetmiştir. Böylelikle beş şart ile İslamiyet'in beş şartı arasında bağlantılar kurmuştur.²⁷⁰

²⁶⁷ Wang Daiyu, a.g.e., s. 202.

²⁶⁸ Wang Daiyu, a.g.e., s. 207.

²⁶⁹ Wuchang, <https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E4%BA%94%E5%B8%B8>,

Son Okunma Tarihi: 06.09.2019, Saat: 00.06.

²⁷⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 207.

2. Gerçek Sadakat (真忠)

Sadakat kavramı Çin geleneksel düşüncesinin temel kavramları arasındadır. Konfüçyanizm’de geçen “zhong (忠)” kavramını dilimize “sadakat” veya “bağlılık” olarak çevirebiliriz. Wang Daiyu ise gerçek sadakatin kime karşı olması gerektiğini şu cümlelerle belirtmiştir: “İslamiyet’te putlara tapmak yoktur. Sadece ikincisi olamayan tek olan Allah’a inanılır ve gerçek sadakat sadece eşi ve benzeri olmayan Allah’a olmalıdır. İslamiyet’te Allah’a bağlılık gerçek anlamda bir Müslüman olmanın ön koşullarından biridir.”²⁷¹

3. Hayırlı Evlat (至孝)

İslamiyet’te anne ve babaya saygı konusu en önemli konuların başında gelmektedir. Hem hadislerde hem de ayetlerde anne ve babaya saygı üzerinde durulmuştur. Kur’an-ı Kerim’de İsrâ suresinin 23.ayetinde: “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle.”²⁷² ayeti ile hayırlı bir evladın anne ve babaya “öf!” bile dememesi gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Aynı şekilde Çin geleneksel düşüncesinde de “hayırlı evlat” kavramı

²⁷¹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 221.

²⁷² (Bkz. İsrâ Suresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim, <https://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2052/23-24-ayet-tefsiri>

önemli yer tutmaktadır. Wang Daiyu hayırlı evlat konusunun hem Çin geleneksel kültüründe hem de İslamiyet’te bir değeri olduğu üzerinde durmuştur.²⁷³

4. Emirlere Uymak (听命)

İslamiyet’te Allah’ın emir ve yasaklarına uymaktır. İnsan ancak bu şekilde kendini bulabilir ve gerçekleştirebilir. Tasavvufta var olan fenâ²⁷⁴ ve beka²⁷⁵ kavramları ise bu durumu açıklayan en önemli kavramlardır. Wang Daiyu’de bu bölümde bir Müslümanın kendini bulmasının yolunun emir ve yasaklara uymaktan geçtiğini çeşitli örneklerle açıkladıktan sonra şöyle devam etmiştir:

²⁷³ Wang Daiyu, a.g.e., s. 229.

²⁷⁴ Fenâ: Sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek” gibi mânalara gelen Arapça fenâ kelimesi, genellikle “var olmak, sürekli olmak” anlamındaki bekâ kelimesiyle birlikte kullanılagelmiştir. Müridin kötü huy ve vasıflarını yok edip onların yerine iyi hasletler kazanması” anlamında kullanılan fenâ terimi özellikle ilk dönemlerde cehaletin yerine ilmin, gafletin yerine zikrin, zulmün yerine adaletin, nankörlüğün yerine şükrün, mâsiyet ve günahın yerine taat ve ibadetin geçmesi şeklinde anlaşılmıştır. Sûfilerin yaşadıkları tasavvufî hallerle ilgili görüş ve tesbitleri zenginleştikçe fenâ ve bekâ kavramları da değişik ve zengin boyutlar kazanmıştır. (Bkz. “Fenâ” Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fena> Son Okunma Tarihi 29.08.2019, Saat: 16.52.)

²⁷⁵ Kötü huy ve vasıflarından arınan sâlikin iyi huy ve vasıflar edinmesi, kendisinden fâni olup Hak ile beraber olması anlamına gelen bir tasavvuf terimi. (Bkz. Beka Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beka>, Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 16.56.)

“Eğer bir insan Allah’ın emirlerini yerine getirmezse, nasıl olur da kendi benliğinden sıyrılabilir ki? Kendi benliğinden sıyrılamayan tam anlamıyla bir Müslüman olabilir mi ki? Allah’ın emirlerine uymak doğanın kanunlarına uymaktır ve her şeyin rayına oturması demektir. Böylece doğa ve insan arasındaki uyum gerçekleşir ve her şey kaynağını bulur.”²⁷⁶

Buradan Allah’ın emir ve yasaklarına uymanın bir bütünlüğü ve dengeyi getireceği anlaşılabilir.

5. Önderlik (首领)

İslamiyet’te mesuliyet duygusu önemli yer tutmaktadır. Wang Daiyu bu bölümün hemen başına bir hadis ile başlamaktadır. Peygamber buyurdu ki: “*Hepiniz bir sürünün çobanı gibisiniz. Çobanın sürüsünü koruduğu gibi siz de evlerinizdekileri ve emriniz altındakileri cehennemden korumalısınız! Onlara Müslümanlığı öğretmelisiniz. Öğretmezseniz mesul olacaksınız.*”²⁷⁷ Burada kişinin sorumluluğunun önce kendinden, sonra aile fertlerinden devam ettiği.

6. Dostluk Yolu (友道)

²⁷⁶ Wang Daiyu, a.g.e., s. 235.

²⁷⁷ Wang Daiyu, a.g.e., s. 242.

İslamiyet'te Müslümanların birbirini sevmesi ve aralarında dostluk tesis etmeleri konusunda özenle durulmuştur. Wang Daiyu bu konuya başlarken bir hadis ile başlamıştır. Peygamber bir hadisinde buyurdu ki: *“Sizden biriniz, kendisi için arzu edip istediği şeyi, din kardeşi için de arzu edip istemedikçe, gerçek anlamda iman etmiş olmaz.”*²⁷⁸ İslamiyet'te; *“Müslüman Müslümanın kardeşidir”* sözü ile Müslümanların birbirleri arasındaki muhabbetinin ve dostluğunun önemi üzerinde durulmuştur. Toplumda barışın ve huzurun olabilmesi için insanlar arasındaki hak ve hukukun en üst düzeyde yaşanması gerekmektedir.

7. Seçim Yapmak (取舍)

Allah'tan başka her şeyi terk etmek ve Allah'ı bulma durumudur. Wang Daiyu bu bölüme Kur'an-Kerim'in Kasas Suresi'nin 88. ayeti ile başlamıştır. Kasas Suresi 88. ayette *“Allah ile birlikte başka bir tanrıya yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. O'nun kendinden başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz.”* sözü yer almaktadır.²⁷⁹ Wang Daiyu aynı bölümün devamında her şeyin çürüyeceği ve yok olacağını, bundan dolayı dünyayı terk edenin kendi benliğini kazanabileceğini vurgulamıştır. Böylelikle insanoğlu dünyada bir misafir olduğunu, gelip geçici bir hayattan gerçek hayata uyandığında bir rüyada olduğunu anlayacaktır.²⁸⁰

²⁷⁸ Wang Daiyu, 1999, s.250.

²⁷⁹ Bkz. Kasas Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim**, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kasas-suresi/3338/86-88-ayet-tefsiri>, Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 17.03.

²⁸⁰ Wang Daiyu, 1999, s.259.

8. Hazırlık (预备)

İslamiyet'e göre hazırlığın gerçekte tek bir anlamı vardır, o da ahirete hazırlıktır. Eserin bu bölümü şu hadis-i şerifle başlar: “Ölmeden önce ölünüz.” Wang Daiyu bu durumu bir insanın kışa hazırlıklı olunması örneği ile açıklamıştır. Nasıl ki bahar ekim ayı, yaz hasat ayı ise ve bunları iyi değerlendiren birinin sonbahar ve kış aylarında rızık sıkıntısı yaşamayacağı aşikârsa, ahirete ölüm gelmeden önce hazırlanmanın önemi büyüktür.²⁸¹

9. Gözlem (察时)

İnsan; görme, duyma, dinleme ve konuşma yetilerine sahiptir. Bu yetilerin doğru kullanılması ise kalbin temiz olmasına bağlıdır. Diğer bir deyişle; kalp nasıl ise bu yetilerde o yönde kullanılmaktadır.²⁸² Bundan dolayı İslamiyet kalbi merkeze koymuştur. Bu konuda peygamber buyurdu ki : “*Şunu iyi bilin ki, insan vücudunda küçük bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün vücut iyi olur; bozulursa, bütün vücut bozulur. İşte bu et parçası kalptir.*”²⁸³

²⁸¹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 264.

²⁸² Wang Daiyu, a.g.e., s. 274.

²⁸³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî I-IX**, Dâru Tavku'n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut 1422, c. 1, 52. Hadis.

Wang Daiyu eserinde İslamiyet'te sıkça kullanılan “kalp gözü” kavramı ile gerçeğin ancak ve ancak kalp gözü ile anlaşılacağı, gözümüzün gördüğü şeyin, kulağımızın duyduğu ve dilimizin söylediği sözün, burnumuzun aldığı kokunun, kısacası biyolojik olan duyu organlarımızın, bizi aldatabileceği üzerinde durulmuştur.²⁸⁴

10. İdrak Etmek (参悟)

Bu bölümde Kuran-ı Kerim'de sık sık geçen “*düşünmez misiniz/akıl etmez misiniz?*”²⁸⁵ ifadesine vurgu yapmaktadır. Wang Daiyu bu bölümde insanın kendisini gözlemlemesinden başlayarak etrafındaki olan biteni dikkatlice gözlemlemesini ve bunun sonucunda Allah'ın varlığını bulabileceğini vurgulamıştır. Diğer bir deyişle, bir insan Allah'ı kendi kendine bulabilir mi? sorusunun cevabı niteliğindedir.

11. Servet ve Şöhret (利名)

²⁸⁴ Wang Daiyu, a.g.e., s.274.

²⁸⁵ Bkz. Hûd Suresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/H%C3%BBd-suresi/1523/50-51-ayet-tefsiri>, Son Okunma Tarihi 31.08.2019, Saat:15.26.; Kamer Suresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kamer-suresi/4855/9-17-ayet-tefsiri>, Okunma Tarihi 31.08.2019, Saat:15.32.

Wang Daiyu, servet ve şöhretin insani değerleri alıp götürdüğünü ve bunun düzelmesinin insanın kendi öz benliğini araması ve bulmasıyla mümkün olduğunu belirtmiştir.²⁸⁶

12. Takva (较量)

Takva kelime anlamına olarak korunma ve sakınma anlamına gelmektedir. Bir Müslüman yaptığı her işte Hak'ın rızasını gözetmesi ve onu koruyup gözlemesi hususunda özenli davranmak zorundadır. Ancak böylece Allah'a yakınlık kazanılır. Allah katında sizin kim olduğunuz, hangi ırktan geldiğiniz, boyunuz, kilonuz veya saç renginiz gibi özelliklerin bir önemi yoktur. Allah katında tek geçerli sermaye takvanızdır. Takva, İslam düşüncesinin en önemli kavramlarından biridir. Bu konu Kuran'da şöyle geçmektedir: *“Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır.”*²⁸⁷ Aynı şekilde Wang Daiyu, insanın Allah katındaki değerini görmesi için öncelikle takvasına bakması gerektiğini vurgulamıştır.²⁸⁸

13. Kurban (宰牲)

²⁸⁶ Wang Daiyu, a.g.e., s. 285.

²⁸⁷ Bkz. Hucurât Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim**, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri>, Son Okunma Tarihi 29.08.2019, Saat. 17.13.

²⁸⁸ Wang Daiyu, a.g.e., s.290.

Kurban Bayramı, Müslümanların iki dini bayramından biridir. Bu günlerde Müslümanlar Allah'a karşı olan ibadetlerini yerini getirmek için belli hayvanları Allah yolunda keserek kurban etmektedirler. Wang Daiyu de eserinin bu bölümünde kurbanın önemi üzerinde durmuştur. Aynı zamanda Çin geleneksel kültüründe de var olan kurbanı değinmiştir. Burada Konfüçyüs'ün öğrencisine dediği bir cümleye atıf yapmıştır. Üstadın “*Zi Gong, sen koyuna kıyamıyorsun, bense ritüellere kıyamıyorum.*”²⁸⁹ dediğini belirtmiş ve Çin geleneksel düşüncesi ile kurbanın önemini açıklamıştır.

14. Et ve Sebze (荤素)

Bir Müslüman Allah'a sadece davranışlarıyla değil, aynı zamanda yediği ve içtiği her şey ile de sorumludur. Müslümanların yiyebileceği ve içebileceği her şey bellidir. Bunlara helal yiyecek ve içecekler denir. Bunların dışında kalanlar ise mekruh veya haram yiyecek ve içecekler olarak belirlenmiştir. Wang Daiyu bu bölümde insan ne yerse odur düşüncesini benimsemiştir. Helal yani güzel şeyler yiyen ve içen kişiler saf ve temizdir. Burada yiyeceğin veya içeceğin helal olmasından daha önemli bir konu ise bu ürünlerin elde edilmesinin helal yol ile olmasıdır.²⁹⁰

15. Kumar ve İçki (博饮)

²⁸⁹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 301.

²⁹⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 308.

İslamiyet'e göre bireyin hayatını olumsuz yönde etkileyen iki kötü alışkanlıktır. Wang Daiyu, şeytanın insanları tuzağa düşürmek için en büyük aracının kumar olduğunu belirtmiştir. Kumarı; aklın daima kazanma ve kaybetme ikileminin eline verildiği ve sağlıklı düşünmenin elinden alındığı bir psikoloji olarak tanımlamıştır. Ona göre kumar, bireyin sosyal ve iktisadi hayatını bozan kötü alışkanlıkların başında gelmektedir.²⁹¹

İçki ise aynı şekilde aklı ve iradeyi ele geçiren, şuursuz tutum ve davranışların gösterilmesine neden olan kötü bir alışkanlıktır. Bundan dolayı İslamiyet'in gelişinden belli bir süre sonra yasaklanmıştır. Wang Daiyu içkinin ne denli kötülüklere neden olacağını vurgulamak için eserinde "*içki bütün kötülüklerin anasıdır.*"²⁹² hadisini anlatımına eklemiştir.

16. Faiz ve Karaborsacılık (利谷)

İslamiyet'te faiz ve karaborsacılık haramdır. Bu iki eylem, sosyal ve iktisadi hayatı bozan unsurlar olarak adlandırılmıştır. Wang Daiyu eserinde bu iki haramı yapanların Allah'ın hoşnutluğunu kazanamayacaklarını vurgulamıştır. İslam ahlakına göre bir Müslümanın kardeşine zarar vermemesi gerektiğini, bu iki haramı işleyen kişinin

²⁹¹ Wang Daiyu, a.g.e., ss. 314-315.

²⁹² Wang Daiyu, a.g.e., s. 317.

kendisi kazanırken kardeşini zarara uğrattığını vurgulamış, bunun ise kabul edilemeyeceğinin altını çizmiştir.²⁹³

17. Rüzgar ve Su (风水)

İnsanların şanslı olması için iyi yerler seçmesi ve ölülerinden hayır beklmeleri cehalettir.²⁹⁴ Neyin iyi veya kötü olduğunu bilmediğin bu dünyada her şeyin esası yin-yang'dır. Bu düzen ve uyumun adı da feng-shui'dir. Wang Daiyu bu bölümde insanların batıl inançlarına değinerek bunların yanlışlıklarından bahsetmiştir.

18. Gerçek Emir (正命)

İnsan hayatının en gerçek kaidesi ölümdür. Bu emir ise sonsuza değin değişmeyecek bir gerçektir. Bundan dolayı Wang Daiyu bu bölümde ölüm ve yaşam döngüsünden bahsetmiştir.²⁹⁵ Ölümü değişmeyen tek hakikat olarak nitelendirmiştir.

19. Dünya (今世)

Dünya hayatı insanlar için bir oyun sahnesidir. Bu oyun sahnesinde insanın kulluğunu yerine getirmesinin önünde çeşitli düşmanlar vardır. İnsan kulluğunun önündeki bu düşmanları geçtiği takdirde ahirete hazır olabilir. Wang Daiyu, bu

²⁹³ Wang Daiyu, a.g.e., s. 320.

²⁹⁴ Wang Daiyu, a.g.e., s. 331.

²⁹⁵ Wang Daiyu, a.g.e., s. 337.

düşmanlar arasındaki en büyük düşmanın kişinin kendi nefsi olarak tanımlamıştır. Çünkü nefis her an insan ile bir aradadır ve nefsin türlü türlü oyunları vardır. Bu durumun tek çıkar yolu ise kişinin kendi nefsinin terbiye etmesidir. Ancak bu şekilde kişi kurtuluşa ermektedir.²⁹⁶

20. Ahiret (后世)

İmanın şartları arasında bulunan ahirete iman, bu dünya hayatından sonra gerçek ve ebedi olan hayatın adıdır. Eserde, bu dünya hayatı bir tarla olarak betimlenirken, ahiret ise bu dünya hayatında yaptıklarının karşılığının alınacağı hasat yeri olarak görülmektedir. Wang Daiyu dünya hayatı ve ahiret hayatını anlatırken Budizm’de yer alan reenkarnasyon olayına şiddetle karşı çıkmaktadır.²⁹⁷ İslam inancına göre insan öldükten sonra ahirete göçer ve bu dünya hayatı ile irtibatı ilelebet biter.

“*Hak Dinin Açıklaması*” adlı eser hakkında çok detaya girmeden Wang Daiyu’nün düşüncelerine yer verilmeye çalışılmıştır. Böylelikle bu bilgiler ışığında hem eserin içeriği hem de Wang Daiyu’nün Çin İslam anlayışını oluştururken izlediği yol hakkında genel bir düşüncenin oluşması sağlanmaya çalışılmıştır. Kısaca özetleyecek olursak; Wang Daiyu bu eserinde İslamiyet’e ait kaideleri ve düşünceleri Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları kullanarak anlatmıştır. Tabi bu kavramları kullanırken İslamiyet’in özüne zıt olan kavramları kullanmamıştır. Hatta bazı kavramlar hakkında “*İslamiyet’te öyle bir şey yoktur.*” diyerek İslam inancına zarar getirebileceğini düşündüğü kavramlar hakkında yer yer açıklama yapmıştır.

²⁹⁶ Wang Daiyu, a.g.e., ss. 347-348.

²⁹⁷ Wang Daiyu, a.g.e., s. 360.

Çin'in ünlü tarihçilerinden Bai Shouyi (白寿彝) "*Wang Daiyu'nün Biyografisi*" adlı çalışmasında "*Hak Dinin Açıklaması*" adlı eser için; "*Hak Dinin Açıklaması adlı eser toplamda kırk başlık içeren iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; din felsefesini, ikinci bölüm ise dinin kaidelerini anlatmaktadır.*"²⁹⁸ diyerek eserin içeriğini özetlemiştir.

Hak Dinin Açıklaması adlı eser, Çin İslam ekolünün oluşmasında öncü eserlerden biridir. Daha sonraki yılları da derinden etkilemiş olan bu eser için kendisinden sonra gelen birçok Çinli Müslüman âlimin eserlerini oluştururken bir pusula görevi yapmıştır diyebiliriz.

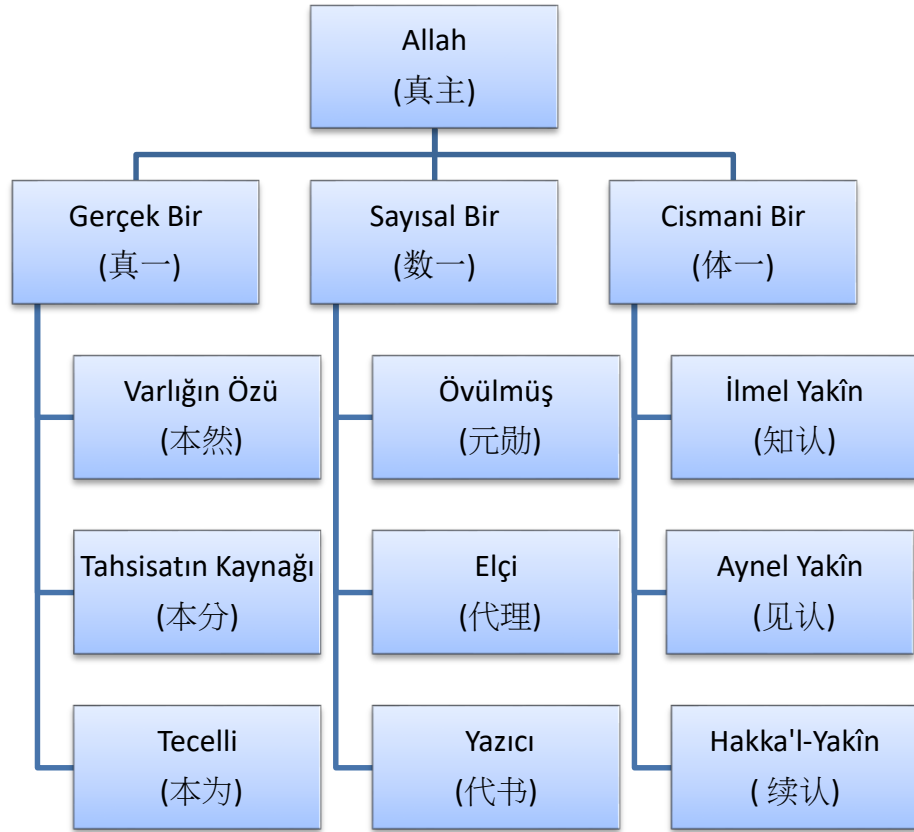
4.1.2. İslam Hikmeti (清真大学)

Wang Daiyu'nün diğer bir önemli eseri ise "*İslam Hikmeti*" adlı eseridir. Bu eserin adında yer alan "*büyük bilgi/hikmet (大学)*" kelimesi Konfüçyüs düşünce ekolünün klasikleri arasında yer alan "*Büyük Bilgi (大学)*" adlı eserin başlığı ile aynıdır. Wang Daiyu'nün 20'li yaşlarda almış olduğu Çin geleneksel eğitiminin izlerini bu eserin başlığında dahi görmek mümkündür.

Wang Daiyu'nün bu eseri, toplam 12.000 imden oluşan ve içerik açısından oldukça zengin bir eserdir. Bu eserin içeriği için genel anlamda bir din felsefesi

²⁹⁸ Bai Shouyi, "**Wang Daiyu Zhuan**", *Zhongguo Musilin*, No: 1, 1982, s. 12.

barındırdığını söyleyebiliriz. Çünkü bu eserde geçen “gerçek bir (真一)”, “sayısal bir (数一)” ve “cismani bir (体一)” olmak üzere üç ana başlığın içeriğinde de din felsefesine ait içerikler vardır. Bu üç kavramın iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için aşağıdaki tablo hazırlanmış bulunmaktadır.

Yukarıda “üç-bir (三一)” kavramları ile ulaşılmak istenen nokta, mutlak varlık olan Allah’tır. Tüm her şeyin yolunun “bir” olan Allah’a döneceğinin Çin İslam düşüncesi ile anlatımıdır. Şimdi sırasıyla bu kavramları ve alt başlıklarını detaylı bir şekilde incelemeye çalışacağız.

4.1.2.1. Gerçek Bir (真一)

“Kâmil bir insan olmak istiyor ve iyiliğin kökenini arıyorsanız, öncelikle tek bir olan Allah’ı anlamanız gerekiyor. Çünkü O’nun eşyalar ile direk bir bağlantısı yoktur. Ancak eşyalar üzerinde O’nun varlığının olduğunun kanıtı üç yolla gösterilebilir. Bunlar “varlığın özü (本然)”, “tahsisatın kaynağı (本分)” ve “tecelli (本为)”dir. Bunlar üzerine kapsamlı bir anlayış olamaz veya küçük bir hata yapılması durumunda tam anlamıyla bir Müslüman olunamaz. Halis bir kalp ile Allah’ı bilme, tanıma ve bu yolu genişletmek ancak doğru bir İslam anlayışıyla olur. Daha sonra bu konularda ehil bir insanın rehberliği ile yol alınır. Niçin? Çünkü doğru bir öğretinin ehil olmayan kişilerce öğretilmesi güneş ışınlarının kör birinin gözlerinin üzerine düşmesine benzer. Bu durumda siyah beyazdan nasıl ayırt edilebilir ki? Ehil bir öğretici var ama doğru bir öğreti yoksa bu da karanlıkta yürümek gibidir. Yanlış yolda yürümediğini kim garanti edebilir? Korkarım ki bazı insanlar yanlış ile doğruyu ayırt edemiyor. Bundan dolayı başkalarının görüşlerini alıp kendi görüşleri yapıyorlar. Aslında öğreticinin söz ve davranışları, fırça ve mürekkebi kullanmaya benzer. Yeni bir öğrenci tıpkı beyaz bir kağıt gibidir. Öğrenci, hocasının öğrettikleri ile şekil alır. Bu da mürekkebe batırılmış fırça darbelerinin beyaz kağıdın üzerinde bıraktığı izler gibidir. Beyaz kağıt tamamen yazı ile dolduğunda içerikte bir hata varsa, bu hatayı düzeltmek için nasıl yazılı kağıdı eski beyaz kağıt haline getirebiliriz ki? Bundan dolayı öğrenme arayışı içerisinde olan bir kişi için iyi bir öğretici oldukça önemlidir. Bu konuda hassas olunmalı ve asla keyfi hareket edilmemelidir.”²⁹⁹

²⁹⁹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 379.

Wang Daiyu bu bölümde kâmil bir insan olmanın yolunun Allah'ı bulma ve onun yolundan gitme ile olabileceğini vurgulamıştır. Allah'ı bulmanın yolunun ise eşya ve hadiseleri gözlemleyerek mümkün olduğunun altını çizmiştir. Bu yolda yürürken “varlığın özü (本然)”, “tahsisatın kaynağı (本分)” ve “tecelli (本为)” gibi konuların tam anlamıyla eksiksiz ve hatasız öğrenmenin önemini vurgulamıştır.

1) Varlığın Özü (本然)

“Varlığın özü şöyle tanımlanır; başlangıcı olmayan olup yin-yang'a ait değildir. Özünde hiçbir zıtlığı barındırmaz. Eşsiz ve benzersizdir. En yücedir. Onun için zaman ve mekân, şekil ve şemal, kirlenme ve engellenme, yakın ve uzak (kavramları) diye bir şey yoktur. Kendisinin bir yardımcısı veya benzeri yoktur. O yaratan ve yok edendir. Onun dilemesi dışında hiçbir şey olmaz. Onun gücüne eş bir güç yoktur. İşte bu Allah'ın varlığının özüdür.”³⁰⁰

Varlığın özü kavramı, Çin İslam düşüncesinde ilk defa Wang Daiyu tarafından Allah'ı tanımlamak için kullanılmıştır. Bu kavramı kullanırken özellikle Allah'ın zıddının olmadığı altını çizmiş ve hemen arkasından Çin düşüncesinin temel kavramlarından biri olan yin-yang düşüncesine ters olduğunu belirtmiştir. Wang Daiyu varlığın özünü açıklarken esasında Allah'ın zâti sıfatlarını saymıştır.³⁰¹ Bu bölümde

³⁰⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 381.

³⁰¹ Allah'ın zâti sıfatları Allah'ın kendisine özgü olan sıfatlarıdır. Bu sıfatlar; *vücûd, kidem, beka, muhâlefetün li'l-havâdis, vahdâniyyet, kıyâm bi-nefsihîdir*. (Bkz. TDV

amaç gözle görülemeyen, dokunulmayan veya deney yoluyla bulunamayan Allah'ın varlığının nasıl bir özelliğe sahip olduğunu açıklamaktır. Burada İslam terminolojisine ait kavramlar Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlar ile anlatılırken o kavramın İslam inancı açısından bir sıkıntı oluşturup oluşturmadığına özen gösterilmiştir. Örneğin, metnin hemen girişinde “özünde hiçbir zıtlığı barındırmaz” ifadesinin hemen sonrasında yin-yang düşüncesinin bu bölümde kullanılmayacağı vurgulanmıştır. Ancak aynı ifade başka metinlerde “her şey zıddı ile bilir” manasında eşya ve hadiseleri yorumlamak için kullanılmıştır.

2) Tahsisatın Kaynağı (本分)

“Tahsisatın kaynağı, Allah'ın varlığının özünün hareket veya mucizesidir. Bu mucizeler sonsuza kadar korunan ve değişmeyen olsa da özü farklı şekillerde tezahür eder. Bu gerçeğin sayısal olan ile aynı olmadığı anlamında eşsiz, benzersiz ve tektir. Gerçek varlık ezel ve ebedidir. Hiçbir yaşam yokken, O vardır. O her şeyi bilen, göze ihtiyaç olmadan gören ve kulağa ihtiyaç olmadan duyardır. Allah dile ihtiyaç olmadan söyleyendir. Bundan dolayı Allah'ı bizim duyularımıza göre tanımlayamayız. Bu konu üzerinde düşünmeye gerek yoktur. Bu tanımlamaların hepsi Allah'ın ezel ve ebedi oluşunun sonucudur. İşte bunların hepsi tahsisatın kaynağı hareket veya mucizesidir. Bu hareket veya mucize arasında yaşanan durumun ortasında Allah'ın kudreti vardır. Hareketin içinde mucizenin izleri vardır. Yer ve gök yaratılmadan önce Allah kendi kudretini göstermek istediği için mahlûkatı yarattı. Böylece Allah kusursuz ve eksiksiz olarak kâinatı yarattı. Dolayısıyla kâinatta hiçbir şey O'nun bilgisi ve gücü dışında

İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat:18.13.)

*değildir. Hiçbir şey O'nun planlaması ve isteği dışına çıkamaz. İslam eserlerinde şöyle denilmektedir: "Allah vardı ve O'nun ile birlikte hiçbir şey yoktu." Allah kendi iradesiyle kâinatı yarattı. Bu hareket ve mucize Allah'ın önceden belirlemiş olduğu kaderdir."*³⁰²

Çin felsefesine ait olan "tahsisatın kaynağı" kavramı, Wang Daiyu tarafından Çin İslam düşüncesinde de kullanılmıştır. Bu kavram içerisinde Allah'ın diri olduğu, her şeye gücü yettiği ve irade sahibi olduğu anlamlarını barındırmaktadır. Ayrıca Wang Daiyu her şeyin Allah'ın "ol" demesiyle mucizevi bir hal alarak yaratıldığını belirtmektedir.³⁰³ Bu bölümde Allah'ın subûti sıfatlarının özellikleri açıklanmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, Allah için kullanılan bu sıfatların zıddının kullanılamayacağıdır. Allah için kullanılacak sıfatlar hayat³⁰⁴, ilim³⁰⁵, semi³⁰⁶, basar³⁰⁷, irade³⁰⁸, kudret³⁰⁹, kelam³¹⁰ ve tekvin³¹¹'dir.

³⁰² Wang Daiyu, a.g.e., s.382.

³⁰³ Wang Daiyu, a.g.e., s.382.

³⁰⁴ Hayat: Sözlükte "yaşamak, diri ve canlı olmak" anlamına gelen hayât (hayevân) kökünden sıfat olup "diri olan, ya şayan" demektir. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³⁰⁵ İlim: Sözlükte ilim, "bir şeyin hakikat ve mahiyetini kavrayıp idrak etmek" demektir. İlâhî bir sıfat olarak "Allah'ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi" diye tanımlanabilir. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³⁰⁶ Semi: Sözlükte “işitmek, duymak; birinin arzu ve dileğini kabul etmek, anlamak; duyurmak” mânalarına gelen semi, terim olarak “Allah’ın işitilmeye konu teşkil eden her şeyi tam bir yetkinlikle işitmesi” diye tanımlanır. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³⁰⁷ Basar: “Görmek, bilmek, sezme; görme duyusu ve göz” mânalarına gelen basar, Cenâb-ı Hakk’ın görmeye konu olan şeyleri tam olarak idrak ettiğini ifade eden bir kemal sıfatıdır. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³⁰⁸ İrade: Sözlükte “istemek” anlamındaki revd kökünden türeyen irâde “Allah’ın emirleri, hükümleri ve fiillerinde hür olduğunu bildiren sıfat” diye tanımlanır. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³⁰⁹ Kudret: Sözlükte “gücü yetmek; bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; bir şeyin niteliğini, niceliğini ve şeklini belirlemek; rızkını daraltmak” mânalarındaki kudret (kadr) kelimesi Allah’a nisbet edildiğinde “dilediğini eksiği ve fazlası olmaksızın hikmet çerçevesinde yapmak” anlamına gelir. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³¹⁰ Kelam: Sözlükte “maddî ve mânevî açıdan etkilemek, yaralamak” anlamındaki kelm kökünden masdar ismi olan kelâm “konuşma, söz söyleme, sözlü etkiyi algılama” mânasına gelir. (Bkz. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³¹¹ Tekvin: Sözlükte “olmak, meydana gelmek” anlamındaki kevn (kiyân) kökünden türeyen tekvîn “oluşturmak, meydana getirmek, yaratmak” demektir. (Bkz. **Türkiye**

3) Tecelli (本为)

“Tecelli, eşi ve benzeri olmayan Allah’ın ışığının bir yansımasıdır. Görünmez olup bilinebilir. Peki, nasıl anlarız? Mesela yazı yazmak için kullandığımız hokka³¹² gibidir. Evrenin tüm özü ve yer gök arasındaki her şeyin muhteşem uyumu bu hokkaya dayanmaktadır. Daha sonra Allah’ın temsilcisi olan “büyük kalem” ile yazı yazmaya başladı.³¹³ Böylelikle saklı olan gizli prensipleri ortaya çıktı. Kalem ortaya çıkmadan önce Allah ile vücûd ne yakın ne de uzaktır. Ayırmak istersin ayıramazsın, birleştirmek istersin birleştiremezsin, yani ne ayındır ne de ayrılabilir. İçinde kâinatın yaratılışının surlarını saklar. Böylelikle Allah’ın istediği amaç ortaya çıkmıştır. İşte bu tam olarak Allah’ın tecellisidir.

Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 19.20.)

³¹² Hokka: metal, cam veya topraktan yapılmış, içine mürekkep vb. şeyler konulan küçük kap.

(Bkz.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c6bebd8f32423.69759961, Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 21.27.)

³¹³ Mürekkep, Kur’an-ı Kerim’de Kehf süresinde 109.ayetinde şöyle geçmektedir: “De ki: "Rabbimin sözleri için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar mürekkep ilâve etseydik dahi rabbimin sözleri bitmeden önce mutlaka deniz tükenirdi.”” Allah’ın sözlerinden maksat O’nun ilim ve hikmetidir. Yüce Allah’ın ilim ve hikmeti sonsuz ve sınırsızdır; denizler ise büyüklüğüne rağmen sonlu ve sınırlıdır. Şu halde Allah’ın ilmini ve hikmetini yazmak için denizlerin tamamı mürekkep olarak kullanılsa, bir o kadar da ilâve edilse yine de Allah’ın ilmini yazmaya yeterli olmaz. (Bkz. <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kehf-suresi/2249/109-ayet-tefsiri>, Son Okunma Tarihi: 29.08.2019 Saat: 21.27.)

Sorulur ki, Allah eksiksiz ve mükemmeldir. Nasıl olur da O'nun bir fazlalığı vardır diyebiliriz? Eğer gerçekten bir fazlalık varsa, bu O'nun eksikliğini göstermez mi?

Cevap: Allah tektir ve eşi benzeri yoktur. Onunla hiçbir şey kıyaslanamaz. O'nun gibi gerçek varlığı olan yoktur. O merhametini ve şefkati göstermek için kâinatı ve eşyayı yarattı. Ancak bu O'nun hükmü ve emri ile olmuştur. İşte o an vücûd ve işlev ilk kez bölünür. Çünkü bu yaratılışın özünde Allah'ın gerçek varlığı vardır. Bu durum; Allah'ın varlığının bir yansıması olarak adlandırılabilir. Vücûd ve yaratılış ayrılmadığına göre nasıl bir sıkıntı olduğu düşünülebilir? Allah'ın eşi ve benzeri yoktur. Bu durum "tektir" kavramını ortaya çıkarmıştır. Allah daima vardı ve eşyaları O yarattı. Allah'ın varlığı var etti, Allah'ın hayatı hayat verdi, Allah'ın bilgisi bilgi verdi, Allah'ın gücü güç verdi, Allah'ın bakışı bakış verdi, Allah'ın duyusu duyuş verdi, Allah'ın konuşması konuşma verdi. Bundan dolayı var olan Allah ile yaratılan var arasında kaideler ortaya çıktı. Bunlar; Allah'ın varlığının ezel ve ebedi, yaratılan varlığının ise başlangıcı ve sonu olandır. İşte Allah'ın yansıması böyledir."

Burada anlatılmak istenen Allah'ın eşi ve benzeri olmadığı, yarattıklarını ise belli bir tasarımla yarattığıdır. Bu muazzam tasarımın da eşi ve benzeri yoktur. Bu tasarım, yaratan ile yaratılan arasında kaidelerle düzenlenmiştir. Eksiksiz ve mükemmeldir. Dünya üzerindeki her şey esasında yoktu. Ancak Allah'ın "ol" demesiyle yaratıldılar ve var oldular."³¹⁴

³¹⁴ Wang Daiyu, a.g.e., s.384.

Bu bölümde Allah'ın görünmez olduğu ancak onun kâinat ve eşya üzerinde var olan tecellisi ile görülebileceği vurgulanmıştır. Daha sonra ise Allah'ın varlığına en büyük delillerden biri olan tecelli şeklinde yansımalarının bir fazlalık olmadığı ve bu durumun Allah'ın bir eksikliği veya fazlalığı olmadığı vurgulanmıştır. Burada “*tecelli*” kavramına bakış açısının oldukça önemli olduğu belirtilmiştir. Bunun Sufizmde sıkça vurgulanan Allah'ın nuru kavramı ile benzerliği vardır. Hatta birçok noktaysıyla tecelli nura denktir denilebilir.³¹⁵

Yukarıda “*gerçek bir*” başlığı altında anlatılan varlığın özü, tahsisatın kaynağı ve tecelli kavramları iç içe geçmiş ve birçok ortak kesişim noktası olan kavramlardır. Çin geleneksel kültüründe bulunan “*tiyong (体用)*” kavramı ile bu üç kavram açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kavram, Çin'in klasik eserlerinin birçoğunda kullanılmıştır. Örneğin; Çin'in ünlü düşünürlerinden Xunzi'nin Fuguo (富国) adlı eserinde kullandığı “*tiyong (体用)*”³¹⁶ kavramını “*ti (体)*” bölümü bir şeyin şeklini ve varlığını, “*yong (用)*” bölümü ise o şeyin işlevini gösteren kısımdır şeklinde açıklamıştır. Konfüçyüs düşünce ekolünün eserlerinden olan Xi Ci Xia Zhuan (系辞下传) adlı eserin birinci ve ikinci bölümlerinde ise “*tiyong (体用)*” birleşik olarak değil, ayrı ayrı geçmiştir. “*ti (体)*”

³¹⁵ Jin Yijiu, a.g.e., s.279.

³¹⁶ Bkz. **Rujia, Xunzi, Fuguo,**
<https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E4%B8%87%E7%89%A9%E5%90%8C%E5%AE%87%E8%80%8C%E5%BC%82%E4%BD%93%EF%BC%8C%E6%97%A0%E5%AE%9C%E8%80%8C%E6%9C%89%E7%94%A8>, Son Okunma Tarihi:

29.06.2019, Saat: 14.20.

eserin ikinci bölümünde geçmektedir.³¹⁷“Yong (用)”³¹⁸ ise eserin birinci bölümünde geçmektedir. Burada “ti (体)” varlık, “yong (用)” ise mahiyet anlamına gelmektedir. Daha sonraki yıllarda Çin felsefinde ikisinin birleşimi ile “tiyong (体用)” kavramı oluşmuştur. Özetle; bu kavram varlık ve işlevinin uygun bir şekilde bir arada olması durumudur. Bu kavramın kullanımıyla Allah’ın varlığı ile onun tecellisi arasında bir bağ kurulmaya çalışılmıştır. Bu durumu bir tablo ile özetleyeceğiz:

³¹⁷ **Xi** **Ci** **Xia** **Zhuan,** <https://ctext.org/post-han/zhs?searchu=%E9%98%B4%E9%98%B3%E5%90%88%E5%BE%B7%EF%BC%8C%E8%80%8C%E5%88%9A%E6%9F%94%E6%9C%89%E4%BD%93>, Son Okunma Tarihi 23.06.2019, Saat: 16.54.

³¹⁸ **Xi** **Ci** **Xia** **Zhuan** , <https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E5%8F%AF%E4%B8%8E%E6%9D%83%E3%80%82%E2%80%9D%E6%98%AF%E6%95%85%E5%9C%A3%E4%BA%BA%E2%80%9C%E6%98%BE%E8%AF%B8%E4%BB%81%EF%BC%8C%E8%97%8F%E8%AF%B8%E7%94%A8%E3%80%82%E2%80%9D>, Son Okunma Tarihi: 23.06.2019, Saat: 17.05.

Gerçek Bir (真一)

Varlığın Özü	Tahsisatın Kaynağı	Tecelli
Ti (体) Varlık	Tiyong (体用) Varlık ve tecellisi	Yong (用) Tecellisi
Ti (体) Varlık	Yong (用) Tecellisi	Wei (为) Hareket

“Gerçek bir” başlığı altında anlatılan “varlığın özü”, “tahsisatın kaynağı” ve “tecelli” alt başlıklarıyla esasında Allah’ın varlığı gösterilmek istenmiştir. Diğer bir deyişle, bu alt başlıklarla Allah’ın varlığının ilk baştan başlamak üzere adım adım son nokta olan tecelli noktasına kadar anlatımı sağlanmıştır.

4.1.2.2. Sayısal Bir (数一)

“Sayısal bir kavramını tanımlayacak olursak, bir olan kaynaktan her şeyin varoluşu, diğer bir deyişle Allah’ın tecellisidir. Sayısal bir aynı zamanda farklı isimlerle de adlandırılır. Bunlar, büyük (kutsal) ruh, elçi, vekil, temsilci, kalem, büyük başlangıç, büyük bilgi, üstün insan, aziz, nur vb.dir. Sayısal bire ait adlandırılmalar farklı olsa da içerik ve mana aynıdır. Allah’tan aldığı emirle sayısal bir elçi sıfatıyla her şeyin yaratılışın kökenindedir. Allah, her şeyi planlayan ve belli kurallar koyarak var edendir. Bu durum ise Allah’ın gerçek hâkimiyet sahibi olduğunu göstermektedir. Böyle bir

kaynağın sonu yoktur. Buna wuji'nin kökü denir.³¹⁹ Bu durumun izleri olan üç seviye vardır: övülmüş (元勋), elçi (代理) ve yazıcı (代书).”³²⁰

Sayısal bir, evrenin yaratılışı olup her şeyin özünde vardır. Birden çoğa giden yine birde buluşan bir kavramdır. Allah sanatı göstermek için insanı ve kâinatı yaratmıştır. Bu durum, Mevlana'ya göre şu şekildedir:

“Yüce Tanrı, kendi sanat ve sıfatını göstermek isteyince dünyayı yarattı. Kendi zatını göstermek isteyince de Âdem'i yarattı. Hiç şüphe yoktur ki; Âdemoğlu, aşağıının aşağısının aşağısı bir bedenle, yücenin yücesinin yücesi bir candan meydana gelmiştir. Yüce Hak, en üstün kudretiyle bu iki zıddı birleştirmiştir. O yüce candan yüzlerce, yüz binlerce hikmet meydana gelir. Bu yoğun bedenden de yüz binlerce karanlık pusu yeri meydana gelir. Bundan dolayı da Yüce Tanrı: “Gerçekten Ben, topraktan insanı yarattım, sonra da onun yaratılışını tamamlayıp kemale getirince ruhumdan ruh üfürdüm ona; meleklerle de hemen secdeye kapanın ona karşı ”buyurmuştur”.”³²¹

³¹⁹ Wuji (无极) ve taiji (太极) kavramları tıpkı “yin-yang” veya “dao” kavramları gibi farklı anlam ve mana içermektedir. Bundan dolayı bu kavramları metin içerisinde kullanırken wuji ve taiji olarak kullanmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Bu kavramlar çalışmamızın ileryelen sayfalarında ayrıntılı olarak verilecektir.

³²⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 387.

³²¹ İbrahim Arslanoğlu, **Mevlana'nın Aşk ve İnsan Felsefesi**, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı: 16, 2000, ss. 8-9.

Allah'ın “*ruhundan ruh üfürdüm ona*” ifadesi çıkış noktası alınarak insanın yeryüzünde Allah'ın bir tecellisi olduğu görüşü oldukça yaygındır. Hak ile insanın birleşimi olan yaratılış iki zıddın bir araya gelerek zıtların biri olmuştur. İnsanın Allah'ı bularak onda kaybolması, esasında özüne dönüştür. Wang Daiyu de insanın yaratılışına dikkat çekerek Allah'tan gelen bir elçinin onun varlığı ve birliğine şahit olduğunu vurgulamıştır. Burada wuji ile başlayan yolculuk, bir süreci takip ederek her şeyin yaratılmasıyla devam etmiştir. Diğer bir deyişle, yaratılış ile başlayan yolculukta her şey görünmez bağlarla birbirine bağlıdır. Bu durumu Wang Daiyu eserlerinin birçok noktasında dile getirmiştir.

“*Sayısal bir*” kavramına bir hadis ışığında baktığımızda bu kavramı daha iyi değerlendirmemiz mümkün olacaktır. Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir hadisi kudsîde şöyle buyurmuştur: “*Allah : 'Seni kendi nurumdan, diğer şeyleri de senin nurundan yarattım.'* buyurdu.”³²²

Bu bağlamda sayısal bir, kavramlar dünyası ile şekiller dünyası arasında, mana ile madde arasında ve melekût âlemi ile mana âlemi arasında geçişin olduğu bir noktadır diyebiliriz.

1) Övülmüş (元勳)

³²² Aclûnî İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l-Hafa ve Müzîli'l-İlbas I-II**, Müssetü'r-Risâle, Beyrut 2016, C. 2, s. 214.

“Övülmüş, peygamber Hz. Muhammed için sıklıkla kullanılan isimlerdendir. Aynı zamanda hayatın ve ilhamın kaynağıdır. Okyanusun tüm nehirleri içine alması gibi, asla taşmıyorlar ve bitmiyorlar. Peygamber Hz. Muhammed’i bu uyum ve bütünlükten ayrı tutamazsın. Böylece peygamber Hz. Muhammed kâinatın çekirdeği/nüvesi hükmünü alıyor. Şöyle denilmektedir: “her gizemin/sırrın kapısı” yerin ve göğün başlangıcı işaret eden peygamberdir. İşte bu peygamberin, Allah’ın elçisi olduğu ve yeryüzünde halifesi olduğunu gösterir.”³²³

Övülmüşün hayatın kökenini oluşturduğu görüşü oldukça yaygın bir inanıştır. Eğer övülmüş yaratılmamış olsaydı kâinatın var olmayacağı düşünülmüştür. Bu düşünce “*Sen olmasaydın, ey Habîbim, felekleri (kâinatı) yaratmazdım*”³²⁴ kudsî hadisine dayandırılmaktadır. Wang Daiyu de bu bölümde övülmüş olan peygamberin ismi olarak Hz. Muhammed’i vermiş ve onu kâinatın çekirdeği/nüvesi olarak görmüştür. Bu noktada İbnü'l-Arabi' nin de kullandığı “*Muhammed’in nuru*” veya “*Muhammed’in ruhu*” olmasaydı hiçbir şey olmazdı kabulü “*sayısal bir*” tanımının tam anlamıyla içinin doldurulmasında önemlidir.³²⁵

2) Elçi (代理)

“*Elçi, her şeyin açıklaması ve içeriğidir. Her şeyin kökeni olup berrak ve temizdir. Doğası itibariyle yaşam enerjisi saf ve temizdir. Şeklinin ve renginin dünya ile*

³²³ Wang Daiyu, a.g.e., s.388.

³²⁴ Aclûnî İsmail b. Muhammed, a.g.e., s. 214.

³²⁵ Jin Yijiu, a.g.e., s. 225.

alakası yoktur. İnsanlığın, meleklerin, ruhların, cinlerin yaşamları ve yer-gök arasında her şeyin oluşumu Allah'ın emri ile şekil almış ve vücut bulmuştur. O'nun emri dışında hiçbir şey olmamıştır. Her şey açık ve nettir. Bu durum hareket ve sessizliği temsil eder. Bu durum elçi için Allah'ın hareketi ve hareketsizliğini gösteren bir durumdur. Örneğin; insanların var olması ve yok olması, yaşam ve ölüm döngüsü, zenginlik ve fakirlik, emniyet ve tehlike, kazanç ve zarar vb. kaideler üzerindeki etkisidir.

Şu bilinmeli ki, Allah ezeli ve ebedidir. Eşi ve benzeri olmayan Allah'ın yaratılanlarla hiçbir benzerliği yoktur. Allah kendisinin bilinmesini istediği için yarattı böylece sanatı eseri üzerinde görüldü. Bunun çeşit çeşit kanıtları vardır. Her yaratılan bir nizam ve intizam ile yaratılmıştır. Elbette bu Allah'ın yaratma hikmetinin bir sonucudur.”³²⁶

Peygamber Allah'ın elçisi olarak yaratılmıştır. Wang Daiyu'nün de belirttiği gibi peygamber en saf ve temiz olanıdır. O, Allah'ın yarattıkları içinde en yüce olandır. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın peygamberi bir elçi olarak yarattığı birçok ayette geçmektedir.³²⁷ Bu bölümde özellikle Allah'ın her şeyi bir nizam ve intizam ile yarattığı vurgulanmıştır.

³²⁶ Wang Daiyu, a.g.e., s.389.

³²⁷ Nisa süresi 79.ayet: “Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter.” (Bkz.

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/571/78-79-ayet-tefsiri>,

Son

Okunma Tarihi: 23.08.2019, Saat: 14.23.)

3) Yazıcı (代书)

“Yazıcıyı tanımlayacak olursak yansımının özü olup doğal olarak dışa yansımasıdır. Tek bir ismi yoktur. Farklı isimlerle de adlandırılmaktadır. Sayısal birin işlevi, her şeyin bağlantı noktası, gök ve yeryüzünün temeli, her şeyin anası, Allah'ın yazıcısı, hakikatin okyanusu özetle taiji. Bu anda varoluş çok güçlü kalırken hakikatler hala zayıf kalmaktadır. Bundan dolayı yazıcı için “her şeyin anası” tanımlaması kullanılmıştır. Taiji, her şeyin kökeni yin ve yang'dan türemiştir. Genel olarak söyleyecek olursak; yer ve gök buradan oluşmuştur. Açacak olursak, güneş, ay, yıldızlar, toprak, su, ateş ve hava oluşmuştur. Yin ve yang'ın birleşiminden her şey oluşmuştur. Fakat her şey yin ve yang'a eşit değildir. Niçin? Yer ve gök bir ağaç gibidir. Gök ve yeryüzünün çevresinin dışında olması yin-yang er qi'nin (阴阳二气) köküdür. Bu kökün doğası değişmeyecektir. Ağacın çevresinin sınırları ise çiçek ve yapraklarıdır. Çiçek ve yapraklar doğal olarak dökülür. Yin-yang erqi'nin birleşmesi sayısız canlıyı doğurur. Bu canlılara ayrı ayrı bakıldığında hepsinin kendine has özellikleri olduğu görülür. Örneğin; suda yüzen, karada koşan, havada uçan hayvanlar, yaşayan bitkiler ve yeraltı madenleri altın yeşim taşı gibi. Bu tarz bir değişim sadece insanda yoktur. Melekler, ruhlar ve cinlerin hepsi insandan sonra gelmektedir. Niçin? Çünkü insan yin-yang erqi'nin temelini oluşturur. Biçimden ve evrendeki tüm varlıklardan önce onlar gelir. Tüm varlıkların başlangıcını ve sonunu kucaklar. Bundan dolayı tüm varlıkların meyyesidir. Meyve nesilden nesile üremeye devam edecektir. Bir başlangıçları vardı ancak bir sonları yoktur. Uzun süre yaşarlar ve çürümezler. Bir kere çürürlerse arkasından hemen yeni meyve çıkar. Bu aynısının bir tekrarı değildir ve öncekini tanımaz. Burada en önemli nokta doğru ile yanlış arasındaki farkı kavramaktır. Genellikle ağacın olgunlaşması meyvesi ile olur. Gök ve yerin güzelliği (değeri) insanın yeteneklerinin ortaya çıkmasıyla olur. Bu dünyanın en mükemmel insanı olan Hz.

Muhammed Allah tarafından dünyaya nizam ve intizam vermesi için elçi olarak gönderildi. Böylelikle önemli bir görev tamamlanmış oldu. Bu yaratılış ile her şey anlam ve mana buluyor ve her şey onun varlığını takip ediyor. Bu yüzden biz ona “elçi ” diyoruz. Allah’ın halifesi olarak insanların ve ruhların her şeyin temsilcidir. O, insanlar arasında en üstünü, o, İslamiyet’in beş şartı arasında en önemlilerindendir. İslam eserlerinde “Nûn. Kalem ve (yazanların) onunla yazdıklarına and olsun ki sen - rabbinin lütfu sayesinde- asla deli değilsin.”³²⁸ Bu mükemmel uyum Allah’ın yaratış hikmetini göstermektedir.”³²⁹

Yukarıda yazıcı bölümünde bildiğimiz ve bilmediğimiz her şeyin kendi dili ile bir yazısı olduğudur. Bu yazıların tamamı ise Allah’ın tecellisi olduğunun vurgulandığı bölümdür. Burada Çin geleneksel düşüncesinde önemli bir yer tutan taiji ve yin-yang erqi arasındaki uyumun tamamının Allah’ın büyüklüğünü ve hikmetini gösterdiği vurgulanmıştır. Wuji ile başlayan ve yaratılış ile sonuçlanan bu süreç adeta evrenin bir formülü niteliğindedir diyebiliriz. Wang Daiyu bu bölümlerde birbirleri ile çok uzak görünen şeyler arasında dahi birbirine çok yakın bağların var olduğunun üzerinde durmuştur. İnsan ancak bütüncül bir yaklaşım ile olaylara bakabildiği zaman doğruyu bulabilmektedir. Bu açıdan baktığımızda “sayısal bir” için herşeyin “bir’i” veya çokluğun “bir’i” diyebiliriz.

³²⁸ Bkz, Kalem süresi, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/68-kalem-suresi>, Okunma Tarihi: 26.08.2019, Saat: 16.33.

³²⁹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 390.

4.1.2.3. Cismani Bir (体一)

“Cismani bir, insanın kendi bedeninden (yaratılışından), her şeyi yaratan Allah’ı bulmasıdır. İnsanın karakterini göstermekte olup farklı isimlerle de adlandırılmaktadır. Örneğin; ruhların kalbi, her şeyin meyvesi, simya fırını, yaşam ve ölüm, hazine aynası, büyük mucize gibi isimlerdir. Aynı zamanda bu isim Allah’ın gizemli sırnın saklı olduğu antik bir kitaptır. Çünkü insanın hem maddi hem de manevi yönü eş zamanlı olarak yüksek olan gökten en alçakta olan yeryüzüne gelmiştir. Kapsamadığı ve taşımadığı hiçbir şey yoktur. Tüm canlılar içinde en mükemmel olanıdır. İnsan öncesinde ruh idi, daha sonrasında Allah’ın sırnını aldı böylelikle hayat buldu. Hayat bulan ruh ve beden canlılık mekanizmasını oluşturdu. Bu ise yin qi (阴气) ve yang qi’nin (阳气) oluşturduğu kompozisyon ile tamamlandı. İnsanın görmesi, duyması, koku alması, konuşması ve fiziki hareketleri kendiliğinden olan sıradan şeyler değildirler. Bundan dolayı insan kendi vücudunu inceleyerek tek ve eşi benzeri olmayan Allah’ı bulabilir. Adım adım ve belli bir düzen içerisinde devam eden bu arayış sonucunda hemen hemen hiç hata olmadan tamamlanacaktır. Bir şiirde şöyle denilmiştir:

“Bir mürekkep kabında iki mürekkep hokkası ve bir fırça vardır.

Bu fırça iki mürekkep hokkası arasında gidip gelse de sonuçta bir mürekkep kabından çıkan yazıları yazar.

Yer ve gök arasındaki kadın ve erkekte aynı mantıktadır.

Ayak izleri farklı olsa da gelecek neslin kaynağı aynıdır.”

İslam eserinde “Eğer bir insan kendini net bir şekilde tanır ve peygambere iman ederse Allah’ın eşi benzeri olmadığına iman eder.” Bu tanımın ve şahadet etme durumunun üç seviyesi vardır. Bunlar ilmel yakîn, aynel yakîn ve hakka'l-yakîn olmak üzere üç tür tanımadır. İlmel yakîn Allah’ı anlama ve kavrama; aynel yakîn Allah’a yakın hissetmek; hakka'l-yakîn ise her an Allah ile birlikte olma şeklindedir.”³³⁰

Cismani bir, melekût âleminde dünyaya geçişin adıdır. Cismani bir bilme, sezinleme, kavrama, anlama, farkında olma, deneyimleme ve tecrübe gibi kavramlarla anlaşılabilir. İnsanın hem somut hem de soyut yönleri mevcuttur. Bundan dolayı bir bütün olarak ele alınan “*cismani bir*”e “*insan*” denilmiştir. İnsanın ahlaki değerlere sahip olması, koruması ve bunları geliştirmesi ile birlikte “*kâmil insan*” noktasına ulaşması ona verilen hayatın gayesi ve amacıdır.

Cismani bir, insanı merkeze koyarak birden fazla betimleme ile anlatılmıştır. Bunun için “*insan kalbi Allah’ın aynasıdır.*”, “*Allah’ın antik kitabı*”, “*kâinatın fihristi*” vb. tanımlamalar yapılmıştır.³³¹ Cismani bir içerisinde tevhidi, itikadı ve vahdeti barındırmaktadır. Wang Daiyu, cismani bir kavramını üç alt başlık altında incelemiştir.

1) İlmel Yakîn (知认)

³³⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s.393.

³³¹ Jin Yijiu, a.g.e., ss. 320-323.

“İlmel yakîn, Allah’ı kapsamlı bir şekilde bilmek ve anlamaktır. Bu ise âlimlerin yaptıklarını taklit etmekten ve ayrıntılı olarak İslam eserlerini okumaktan geçer. Örneğin, bir eşya gördüğümüzde hemen bizdeki duygular harekete geçer. Böylece çeşit çeşit eşyaları gördükten sonra Allah’ın tek ve eşsiz olduğunu ve O’nun merhametini görürüz. Örnek olarak; göğün yüksekliği, yeryüzünün zenginliği, suyun soğukluğu, ateşin sıcaklığı, rüzgârın esmesi, toprağın sakinliği, güneş ve ayın doğuşu ile batışı, yıldızların dönüşü, mevsimlerin devamlı yer değiştirmesi, gece ve gündüzün yer değiştirmesi, madenlerin değişimi, çiçek ve ağaçların koku ve renklerin çeşit çeşit olması, balıkların ve kabuklu deniz canlılarının çeşitleri, karada ve havada olan canlıların çeşitliği gösterilebilir. Bu canlıların hepsinin türleri ve güçleri birbirinden farklıdır. Enerjisine ve küçük büyük oluşuna bakılmaksızın dünyamızda hepsi mevcut. Dünyada her şey vardır, ne eksik ne fazladır. Geçmişten günümüze kadar değişerek gelen muntazam bir nizam vardır. Diğer bir deyişle şimdinin farklılıkları vardır. Doğa bunu bu şekilde ayarlayamaz. Böyle büyük ve muhteşem bir düzeni sağlayan Allah’tan başka kim olabilir? Bu Allah’ı bilme sürecinde sayısız kanıttan sadece biridir. Bu sayısız kanıttan hangisini görsen Allah’ın tek ve eşsiz olduğu bilirsin. Örneğin, ağaçta açan çiçeklere baktığımızda hemen hemen ağacın hiçbir yerinde boşluk bulamayız. Buna tevhid diyoruz. Bu noktaya geldiğinde her yerde Allah’ın izini görürsün ve her şeyi kavrarsın. Öğrendikten sonra bilgi olur, bilgi olduktan sonra imanınız oturur, imanınız oturduktan sonra söz ve eylemlerinizde samimi olursunuz, söz ve eylemlerinizde samimi olursanız Allah’a karşı sadık olursunuz. Allah’a karşı sadık olununca Allah’tan başkasına hakiki sadakatli olunmaz. Öyle ki hiçbir şey görüldüğü gibi olmasa bile zerre kadar şüpheye düşmemelisin. Allah’ın tek ve eşsiz olduğunu bildikten sonra bu gerçek bilgiyi bulduğunun ve hiçbir şekilde şaşırmayacağını kanıtıdır.”³³²

³³² Wang Daiyu, a.g.e., s.396.

İlmel yakîn sözlükte “bir şeyi gerçek haliyle idrak etmek” anlamına gelen ilim ile “gerçeğe uygun kesin hüküm, inanç veya bilgi” mânasındaki yakîn kelimelerinden meydana gelen terkip, “kesin olan aklî ve naklî delillerin ifade ettiği bilgi” diye tanımlanabilir.³³³ İslamiyet’e göre insanın dünyaya gelişin tek bir gayesi ve amacı vardır o da Allah’ı bilmek ve onun istediği gibi bir kul olmaktır. Bundan dolayı insan yaşamında tüm eşya ve hadiseleri tek bir adres olan Allah’a çıkararak ve O’na şirk koşmadan tevhid³³⁴ inancı ile iman etmelidir.

2) Aynel Yakîn (见认)

“Aynel Yakîn, tüm sebepleri aşarak kişinin bizzat kendi vücudunu gözlemleyerek ve anlayarak tek ve eşsiz olan Allah’ı tanınmasıdır. Esasen insanlığın atası kadın ve erkek olduğu için kendi vücudunu taiji yin-yang erqi yansıtmaktadır. Gökyüzü ve yeryüzünü kapsayıcı bir şekilde kucaklar, varlığı ve var olmamanın inceliklerini kavrar. Her biri doğanın, bilginin, duyarlılığın ve canlılığının göstergesidir. Görmek, işitmek, duymak, konuşmak yetilerinin her biri üst düzey yetilerdir. Evren ise mükemmel yaratılışın en üst noktasıdır. Kudret sahibi olan Allah’tan başka kimin buna gücü yetebilir ki? Zengin ve itibarlı olsan da, kazansan ve kaybetsen de yaşam ve ölümün

³³³ “İlmel Yakîn” Maddesi, **TDV İslam Ansiklopedisi**

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ilmel-yakin>, Okunma Tarihi: 29.08.2019, Saat: 18.05.

³³⁴ Sözlükte “tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhid “bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir. (Bkz. Tevhid, **TDV İslam Ansiklopedisi** <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevhid> , Son Okunma Tarihi: 29.08.2019, Saat: 18:38.)

karşında kim durabilir ki! Eğer şaşkınlıktan uyanıp gönülden (Allah'a) dönebilirsek ancak bu şekilde yeniden bir doğuş ile var olan irtibatı sağlarız. Ev sahibi ile uşak arasındaki fark kendinden değildir. İşte bu ikiden biri elde etmektir. Yani yin-yang dan biri elde etmektir.

Bu noktaya varıldığında Allah'ın hareketlerini tam kavrarısın. Şunu bilmek gerekir ki hükümdara, ebeveynlerine ve toplum arasındaki geleneklere saygılı, kendinizi görmezden gelip akıp giden şu dünya hayatı için ödüller verin böylelikle Allah size yarattığı ve bahşettiği hayatı verir. Dönüşün Allah'a olduğunu bildikten sonra ve sadakat ile hareket ettikten sonra nasıl olurda ödüllendirilmezsiniz? Böylelikle Allah ile senin aranda bir birlik oluşur ve kendi varlığından vazgeçer, O'nun varlığı ile sarhoş olursun. Bir şiirde söylendiği gibi:

“İnsan sarhoş olduktan sonra hareketlerini ve sözlerini kontrol edemez.

İçkinin gücü onun bedeni ve şuurunu kontrol altına almıştır.

Gündüz, ayı ve yıldızları yok edemez.

Sadece kısa bir süreliğine güneşin gücü onları içine almıştır.”

İşte bu noktaya geldikten sonra bir bitkinin çiçek açmasının zamanı gibi, kendinin varlığı ve yokluğunun en önemli anı gibi, rüzgârın yağmuru getirmesi vb. anlarda çok dikkatli olmalısın. Kalbi korumak çok önemlidir, ancak o zaman önündeki engelleri kaldırabilirsin. İşte o zaman başka bir delile ihtiyaç duymadan Allah'ı tanıyacaksın. Bu noktaya gelince Allah ile senin arandaki her türlü sebep ortadan

kalkacak ve Allah'ın tek ve eşsiz olduğuna şahadet edeceksin. Bu ise insan ile Allah arasında kesintisiz samimi bir bağıdır."³³⁵

“*Müşahade etmek*” mânasındaki ayn ile “*gerçeğe uygun bilgi*” anlamındaki yakın kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen aynel yakîn Kur'an'da “*andolsun ki onu ayne'l-yakîn ile göreceksiniz*” (et-Tekâsür 102/7) meâlindeki âyette geçen ayne'l-yakîn, gözlem yoluyla bilmek veya “yakîn”den ibaret olan bir görüşle görmek mânasını ifade eder. Gerek bu ayetten, gerekse Kur'an'da anlatılan bazı olaylardan anlaşıldığına göre ayne'l-yakîn ile elde edilen bilgi kesinlik açısından ilme'l-yakîn ile elde edilen bilgidен üstündür ve zihne gelen her türlü şüpheyi giderici bir özelliğe sahiptir.³³⁶

Bu bölüm anlatılırken Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlardan sıklıkla faydalanılmıştır. Örneğin insan için kendi vücudu Taiji yin yang erqi'yi yansıtmaktadır. Aynı zamanda örnek ve betimlemelerde Çin geleneksel düşüncesinin izleri vardır. Örneğin ev sahibi ve uşak arasındaki sosyal ilişkiden Allah ile kul arasındaki ilişki anlatılmıştır.

3) Hakka'l-Yakîn (续认)

³³⁵ Wang Daiyu, a.g.e., s.398.

³³⁶ Aynel Yakîn, TDV İslam Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/aynel-yakin>, Okunma Tarihi: 17.06.2019 Saat: 09.44.

“Hakka'l-yakîn, kendi benliğini aşır, yüce ahlakın kaynağına ulaşmaktır. Böylelikle kendi düşüncelerinden kurtulup tek ve eşsiz olan Allah'ı tam anlamıyla tanır. Çünkü insan hayatının bir başlangıcı ve sonu vardır. Hem geldikleri bir yer hem de gidecekleri bir yer vardır. Allah'ın ise bir başlangıcı olmadığı için ne sabit bir noktası ne de gideceği bir yön vardır. Eğer başı ve sonu olan insanın davranışı/hali/ahlaki daha derin bir anlam ve mana kazanmak istiyorsa, ezel ve ebedi olan Allah'ı derinlemesine araştırmaktan/bilmekten geçer. Aksini düşünmek ise su ile ateşi, kare ile daireyi zorla bir kalıba koymak gibidir. Bu ise imkânsızdır. İnsanın ne kadar duyma ve görme yetisi ile oluşan bilgisi ve yeteneği olursa olsun kendi duygu ve düşüncelerinden sıyrılmadan Allah'ın varlığını tam olarak kavrayamayacaktır. Ancak kendi benliğinden sıyrılabilsen Allah'ın hareketlerinin inceliklerine varacaktır. Bu noktadan sonra her şey netleşecek ve Allah'ı tam anlamıyla bilecek ve Rabbin gözü ile görecektir, Rabbin dili ile konuşacaktır. İşte bu vahdettir. Böyle yüksek bir mertebeye ulaşan Allah'tan bir an dahi uzakta kalıp kendi düşüncelerine gidemez. Söz ve davranışları Allah'ın emirleri dışına çıkmaz ve tam bir uyum içinde hareket eder. Bunun nedeni dünyanın yaratılışından sonra inancın özünün ortaya çıkışıdır. Rüzgâr sakinleşecek, güneş çıkacak bulutlar dağılacaktır. Bu vakit insanlar arasından yüksek mertebeye ulaşanların bedenleri aramızda olsa bile onlar Allah ile birlikte dirler. Onlar hiçbir zaman şüpheye düşmezler böylelikle ilmel yakîn, aynel yakîn, ve hakka'l-yakîn esasında birdir. Müslüman âlimlerden biri şöyle demiştir: “Eğer Allah tarafından yaratılan her insan bu mertebeye olsa idi, yaratılışın ve varlığın anlamı kalmazdı.” Söylemek istenen tam olarak budur. Bu noktaya geldiğinizde her şey O'na tanıklık eder ve bu durum değişmeyecek ve başka bir delil aramaya gerek kalmayacaktır. Bu mertebeye geldikten sonra doğuştan gelen özün gökten yeryüzüne doğru indiğini bilir ve başka bir delile ihtiyaç duymazsın. Bu bir ağacın tohum içine gizlenmesi ve zamanı geldiğinde ağaç olması gibi kâinatının özünde Hz. Muhammed dünyaya gelmiştir. Ağacın içinde ise tohum saklıdır. Ağacın meyve

vermesi ile birlikte oluşan tohum esas itibariyle öze dönüşür. Bir tohumun filizlenmesi, boy atması ve büyümesi bir süreçtir. Wuji'den taiji'ye, gökyüzünden yeryüzüne her şey ve Allah'ın eşi ve benzeri olmaması arasındaki ilişki kıyaslanamaz. Bunu ancak insanlar hakikati ve eşyanın sırrını bulma sorumluluğu ile gerçek doğruya ulaşabilir. Allah en büyüktür ve her yeredir. Bundan dolayı sıradan bir şey gibi ispat edilemez. Gerçeğin üç sonucu vardır. Bunlar, insanlığın atası Hz. Âdem, sayısız peygamber ve insanlardır. Hz. Muhammed ise sayısız peygamberlerin sonuncusudur. Böyle bir üst seviyeye geldikten sonra ancak Allah'ın varlığını görürüz. Ne yazık ki, insanlığın büyük çoğunluğu bunu göremez.”³³⁷

Hakka'l-yakîn “gerçek varlık, doğru hüküm” anlamındaki hak ile “gerçeğe uygun kesin bilgi” anlamındaki yakîn kelimelerinden oluşan terkip, “iç duyu veya iç tecrübe yoluyla ulaşılan ve kesinlik bakımından en son merhaleyi teşkil eden doğru bilgi” diye tanımlanabilir. Hakka'l-yakîn Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçmektedir. Bunlardan birinde, başta Kur'an olmak üzere İslâmî gerçekleri yalanlayıp haktan sapanların cehenneme atılacağı belirtilirken kullanılmakta ve “meydana gelmesi kesin olan bir hususun fiilen gerçekleşmesi” mânasına gelmektedir (el-Vâkıa 56/95). Diğerinde ise Kur'an'ı yalanlayanların âhirette büyük pişmanlık duyacakları ve dolayısıyla azaba mâruz kalacakları haber verilirken bunun yaşanacak bir gerçek olduğu vurgulanmaktadır. (el-Hâkka 69/51).³³⁸

³³⁷ Wang Daiyu, a.g.e., s.401.

³³⁸ Hakka'l-yakîn, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hakkal-yakin>, Son Okunma Tarihi: 17.06.2019 Saat: 09.55.

Wang Daiyu “*gerçek bir*”, “*sayısal bir*” ve “*cismani bir*” bölümlerinde sırasıyla Allah’ın varlığını, elçisini ve insanı anlatmıştır. Diğer bir deyişle Allah’ın varlığından başlayan, kâinatın ve insanın yaratılış sürecinden, Allah’ın yeryüzünde nasıl tecelli ettiğinden ve insanın Allah’ı bulmasıyla devam eden bir döngüyü anlatmıştır. Bu döngünün tek bir ana kelimesi vardır o da “*bir (一)*” kelimesidir. “*Bir’de*” başlayan uzun bir yolculuğun tekrar “*bir’i*” bulmasıyla sonuçlanan bir süreci anlatmıştır. Wang Daiyu bu yolculuğu anlatırken de hem İslam dünyasına ait hem de Çin düşünce dünyasına ait kavramları kullanmıştır. Özellikle insanın yüce bir tarzda yaratıldığını, diğer canlılardan farklı olduğunu, Allah’ı tanıyıp bilmek özelliği ile de yüceliğini daha üst seviyelere çıkarabileceğini söylemiştir. Bu yüce makamın son noktasının ise Allah’ı hakkıyla bilmek olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Hak’ta hemhal olma durumuna geldiğini ve artık o kişinin Hak’ın gözü ile gördüğünü, dili ile konuştuğunu vurgulamıştır. Wang Daiyu’nün üç eserinin özünde de “*gerçek bir*”, “*sayısal bir*” ve “*cismani bir*” kavramları vardır. Bu kavramlarla Allah’ın tek olduğunu, her şeyin Allah tarafından yaratıldığını ve her şeyin tekrar Allah’a döneceğini anlatmıştır. Böylelikle İslam dininin olmazsa olmazı Allah inancı ve O’nu tanıyıp bilme üzerine çalışmalarda bulunmuştur. Bu eserlerin özünü oluşturan İslam kaynaklarını kullanmış ve İslam düşüncesini Çin geleneksel düşünce dünyasına ait kavram ve tanımlamalarla zenginleştirmiştir. Böylelikle Çin İslam eserlerin oluşmasına öncülük etmiştir.

İslam Hikmeti adlı eser içerik olarak Allah’ın varlığı, birliğini, yaratılışını, tecelliye, bilme, tanıma, anlama, kavrama ve evrene ait bilgileri anlatmaktadır. Bu eserin temelinde “*şehadet*” kelimesi önemli yer tutmaktadır. Şehadet, Allah’ın bir olduğu, peygamberin O’nun kulu ve elçisi olduğu ve insanın kendi yaratılışındaki hikmete de şahit olduğu demektir. Diğer bir deyişle, Wang Daiyu yaratan ile yaratılan arasında var

olan sırlarla dolu yolculuğun resmini çizmiş ve bu yolda nasıl yürünmesi gerektiğini anlatmıştır. Bu konular anlatılırken sık sık örneklendirme ve betimle yapılmıştır. Bu tarz anlatımda Çin geleneksel düşüncesinin zenginliğinden faydalanılmıştır. İslam hikmeti adlı eser için “*bu eser içeriği ile Allah’ın varlığına ve birliğine şehadet etmektedir.*”³³⁹ denilmiştir.

Üç ana başlıktan oluşan bu eserde “*gerçek bir*” ile Allah’a bakan yön, “*sayısal bir*” ile peygambere bakan yön, “*cismani bir*” ile de insana bakan yön anlatılmıştır. Özellikle gerçek bir ve sayısal bir arasında ince bir farkın olduğu ve bunun net bir şekilde anlaşılmasının büyük problemler doğuracağı üzerinde durulmuştur. Örneğin, “*gerçek bir*” ile “*sayısal bir*” arasındaki ilişki yaratıcı ile kul arasındaki ilişkiye benzetilmiştir. Bu anlatım yapılırken “*gerçek bir*”in babaya; “*sayısal bir*”in evlada veya “*gerçek bir*”in hükümdara, yine “*sayısal bir*”in memura benzetilmesinin yanlış olacağını altı çizilmiştir.³⁴⁰

Wang Daiyu “*gerçek bir*”, “*sayısal bir*” ve “*cismani bir*” anlatımı ile Çin İslam anlayışının oluşmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle sonraki dönemlerde “*üç-bir*” olarak da bilinen bu kavramlar üzerine çok ciddi çalışmalar yapılmıştır. Bu konu hakkında Huiru hareketinin önemli isimlerinden biri olan Liu Zhi “*Tian Fang Xing Li*” adlı eserinde şöyle vurgulamaktadır:

³³⁹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 370.

³⁴⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 371.

“Üç-bir” sıradan bir kavram değildir. Bu kavram derin bir felsefi alt yapısı olan ve Çin’de yeni bir din felsefesinin oluşmasına katkı sağlayan kavramdır. Ciddi çalışmalar yapıldığında görülecektir ki burada büyük bir düşünce sistemi ortaya konulmuştur. Bu; yaratıcıdan evrene, oradan insana ve eşyaya kadar olan sürecin anlatıldığı düşünce sistemidir.”³⁴¹

Wang Daiyu’nün eserlerini dikkatlice incelediğimizde, eserlerinde İslam düşüncesi ve Çin geleneksel düşüncesinin yanında sufizm düşüncesinin olduğunu da görmekteyiz. Sufizm dediğimizde de hiç şüphesiz Muhyiddin İbnü'l-Arabî’nin düşünceleri oldukça etkilidir.³⁴² Özellikle Wang Daiyu’nün “İslam Hikmeti” adlı eserinde oldukça detaylı şekilde işlenen “gerçek bir”, “sayısal bir” ve “cismani bir” başlıkları altındaki içeriklerde sufizm kavram ve tanımlamalarını görmekteyiz. Aynı şekilde bu metinler içerisinde Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları da görmekteyiz. Burada bir nokta dikkatimizi çekmektedir. Çin geleneksel düşüncesinde Konfüçyüs düşüncesi varlık hakkında bir noktaya geldikten sonra çok fazla detaya girmemiştir.

³⁴¹ Wang Daiyu, a.g.e., s. 351.

³⁴² Muhyiddin İbnü'l-Arabî (638/1240), tasavvuf ve İslam düşünce tarihine büyük katkı sağlayan sûfî müellifidir. Belirli bir felsefe ya da tasavvufun, İbnü'l-Arabî’nin bütün sisteminin kaynağı olduğunu söylemek fiilen imkânsızdır. Tabir câizse, İbnü'l-Arabî’nin, her tarakta bezi vardı ve malzemesini her kaynaktan elde etmekten çekinmiyordu. Sistemi son derece eklektik (derleyici) idi. Fakat daha önce gelen filozof, sûfî ve kelâmcıların eserlerinde bu sistemin birçok bölümlerinin gelişmesini sağlayan tohumları kolayca bulabiliriz. İslami ya da gayri İslami, sünni ya da gayri sünni olan her türlü kaynaktan fikirler derlemiştir. (Bkz. A. E. Affifi, **Muhyiddîn İbnu’l-Arabî’nin Tasavvuf Felsefesi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 127, 1974, s.153.)

Ancak Dao düşüncesinin kurucusu Laozi ise varlık hakkında çok ciddi düşüncelere girmiş ve çeşitli kavram ve tanımlamalarla birlikte en son “*dao (yol)*” kavramına ulaşmıştır.³⁴³ Bu noktayı çıkış noktası olarak kabul ettiğimizde, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin varlık tanımlaması ile Laozi'nin varlık tanımlaması ve varlığın varoluşu hakkında ortaya koydukları formüller hakkında bir benzerlik söz konusudur. Burada ilginç olan ise aralarında yaklaşık on altı asırlık bir dönemsel fark olan Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Laozi'nin varlık ve oluşumu hakkında belli bir ortak payda da buluşmuş olmasıdır. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Laozi'dan etkilenip etkilenmediğini net olarak bilemiyoruz ancak bildiğimiz bir şey varsa o da insanoğlunun bir soru üzerine belli bir sistem metodoloji ile yoğunlaştığı zaman varış durakları arasında çok uzak mesafeler olmadığıdır.³⁴⁴

³⁴³ Dao'ın ya da mutlak olması bakımından mutlak'ın “*adsız*” olduğunu ifade etmek yâni Dao'ın herhangi bir adla adlandırılmayı reddetmesi, çağdaş terminoloji açısından, O'nun lâf kalıplarına sığan bir anlamı olmanın ötesinde kaldığı anlamındadır. Bu ise Dao'ın hem düşünce hem de hisler aracılığıyla idrâkin ötesinde [aşkın, müteâl] kaldığını söylemeye denktir. Dao öyledir ki O'nu ne akıl idrâk edebilir ve ne de duyu organlarımız algılayabilir. Başka bir deyişle, Dao mutlak sûrette her şeyden münezzehtir. (Bkz. Toshihiko İzutsu, **Tao-culuk'daki Anahtar Kavramlar**, Kaknüs Yayınları, Üsküdar, 2001, s.98-99). Bu yorumu Dao kelimesini çıkararak okuduğumuzda ve son cümle ile vurgulanan her şeyden münezzehtir ifadesini dikkate aldığımızda İslam düşüncesine çok uzak olmayan tanım ve ifadeler bulmak mümkündür.

³⁴⁴ Asıl temel öneme sâhip olan Dao de jing'de mevcûd olan düşüncedir. Uygun bir biçimde tahlil edilip idrâk edildiğinde ise, Dao de jing'deki temel fikrin kendine özgü bir iç-yapıya sâhip olduğu ve bunun Arabî'nin takdîm ettiği tarzdaki “*varlığın birliği*”

Bu konu hakkında kısaca bir değerlendirme yapacak olursak; hem Laozi hem de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin düşüncesinde “*bir*” kavramı oldukça önemlidir. Sufizm terminolojisi ile söylecek olursak bu kavram ahadiyyet kavramıdır. Her iki düşüncede de varlık âlemi, “*birlik*” ile “*çokluk*” arasındaki bir tür varlık formülü olarak kurulmuştur. Bu formülü İbnü'l-Arabî’i Hakk ile sonuçlandırırken; Laozi ise dao (yol) ile sonuçlandırmaktadır. Çokluk Muhyiddin İbnü'l-Arabî için mümkinât (kesret); Laozi için ise wan wu yâni “*onbin nesne (her şey)*”dir.³⁴⁵

(*vahdet-i vücûd*)” felsefesinin fevkalâde ilgi çekici bir Çin kopyasını ortaya koymakta olduğu anlaşılacaktır. (Bkz. Toshihiko İzutsu, a.g.e., s.6.)

³⁴⁵ Sufizm ve dao düşüncesinde varlığın mutlak ve nihaî temeli Sırrü-s Sırr'dır. Bu ise, İbnü'l-Arabî'nin dediği gibi, enkerü-n nekîrat yâni “*belirlenmemişlerin en belirlenmemişi*” dir; yani bu beşerin kavrayabileceği bütün sıfatlardan ve bağıntılardan münezzeh olan bir şey'dir. Ve münezzehliği hasebiyle, bu mertebede “*asla bilinmeyen ve bilinmeyecek-olan*” olarak kalmaktadır. Şu halde bizâtihi varlığı kavramak ve ona yaklaşmak mutlak sûrette mümkün değildir. İbnü'l-Arabî varlığın bu vechesinden amâ' yâni dipsiz karanlık diye söz etmektedir. Dao düşüncesinde ise, varlığın bu mutlak sûrette tenzihî safhasına atıfta bulunan en isâbetli kelimesi ise “*sır*” kelimesidir. (Bkz. Toshihiko İzutsu, a.g.e., s.189.)

Muhyiddin İbnü'l-Arabî = Hakk → Tecelli → Mümkinat (Kesret)³⁴⁶
Laozi = Dao (道) → Sheng (生) → Wanwu (万物)³⁴⁷

Yukarıdaki basitçe ifade edilen formül üzerine sayfalar dolusu eser yazmak pekâlâ mümkündür. Çünkü burada bir'in çokluğa, çokluğun bir'e dönüşünün yolculuğu mevcuttur.³⁴⁸

Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Laozi arasında diğer bir önemli ortak payda ise kişinin asıl erdeminin kendisini bilmesinden geçtiği gerçeğidir. Bu konu üzerine İbnü'l-Arabî bir hadisi çıkış noktası almış ve kişinin ancak kendini bilmesi ile Allah'ı tam anlam ve mana ile bilebileceğinin altını çizmiştir. Bu hadis "*nefsini bilen Rabb'ini bilir*" hadisidir. Laozi ise bu konu üzerine insanın dış dünya ile irtibatını kesmesini ön plana çıkararak "*diğerlerini (yani dünyaya ait nesnelere) bilen zekî bir kimsedir: ama nefsi*

³⁴⁶ İbnü'l-Arabî her şeyin ve bütün eşyanın Allah olduğunu (teşbih yönü, içkin yön) ileri sürmesine rağmen, tersini ileri sürmemeye, yani Allah'ın varlıkların bir toplamı olduğu anlamında, bütün eşya olduğunu söylememeye dikkat eder. Allah çokluğun arkasındaki birlik ve görünüşün arkasındaki Hakikat (aşkın yön, tenzih yönü)'dür. (Bkz. A. E. Affifi, a.g.e., s. 36)

³⁴⁷ Dao "bir"i, "bir" ise "iki"yi, "iki" ise "üç"ü ve "üç" de onbin-nesne'yi üretir. Bu onbin-nesne[nin her biri] sırtında yin'i [karanlığı, celâl'i] taşır, ve yang'ı [nûru, cemâl'i] kollarıyla kucaklar, ve (yin ile yang'ın harmanından [celâl ile cemâl'in birbirine mezc edilmesinden] oluşan) ahengin diri kuvvetiyle uyumlu bir yapıya sahiptir. (Bkz. Toshihiko İzutsu, a.g.e., ss. 110-111.)

³⁴⁸ Toshihiko İzutsu, a.g.e., s. 176.

bilen nûra kavuşmuş bir kimsedir." diyerek gerçek aydınlanmanın yolunu göstermiştir.³⁴⁹ Her iki düşüncede göz, kulak vb. organlarımızın dış dünyaya açılan pencereler olduğunun altı çizilerek bu deliklerin kapanması ile zihnin canlılığını koruyacağı ve gerçeğe ulaşacağı belirtilmiştir. Böylelikle insan özü ile kesintisiz bir temas kurmanın yolunu bulmuş olabilir.

Özetle; hem İbnü'l-Arabî hem de Laozi varlık ve mutlak varlık üzerinde çok derinlemesine düşünmüşler ve bu konu hakkında “*adsız*” veya “*bilinmeyen*” bulmaya ve tanımlamaya çalışmışlardır. Wang Daiyu ise her iki düşüncenin de ortak paydası diyebileceğimiz “*bir*” kavramını çıkış noktası olarak bir anlamda Çin İslam felsefesinin temellerini oluşturmuştur. Bilim ve felsefenin kavramlar üzerine inşa edildiği düşünüldüğünde, Wang Daiyu’nün ne denli büyük işler yaptığını görmek mümkündür.

İslam Hikmeti adlı eser, Çin İslam düşüncesinin oluşmasındaki baş eserlerden biridir. İçerik olarak İslam düşüncesinin yanında Çin geleneksel düşüncesine ait verileri de bulunduran bu eser, yazıldığı tarihten günümüze kadar Çinli Müslümanların başucu kitabı olmuştur. Çünkü bu eser, bir Çinli Müslüman için inandığı dini kendi dilinde var olan kavramlarla anlatan nadir eserlerin başında gelmekte olup Çinli Müslümanların hem inanç hem de düşünce dünyası olarak kendini bulduğu akademik bir eserdir.

4.1.3. Hakikatin Doğru Cevapları (希真正答)

³⁴⁹ Toshihiko İzutsu, a.g.e., ss. 179-180.

Bu eser, soru-cevap tarzında olup Wang Daiyu'nün sorulara verdiği cevapların öğrencileri tarafından yazıya aktarılmasıyla ve öğrencilerinden biri olan Wu Liancheng (伍连城) tarafından derlenip kitap haline getirilmesiyle oluşmuştur.³⁵⁰ Dini sohbetlerde bir konu belirlenip, o konu üzerine çeşitli sorular sorularak soru-cevap metodu ile konu hakkında bilgiler verilmiştir. Soru-cevap tarzı ile bir konu hakkında dini bilgilerin muhataplarına aktarılması birçok Müslüman âlimin benimsediği bir tarzdır. Bu eserin içerisinde yer alan sorular ve cevaplar genel itibariyle Wang Daiyu'nün diğer iki eseri olan “*Hak Dinin Açıklaması*” ve “*İslam Hikmeti*” adlı eserlerinin içeriğinden oluşmaktadır. Bir nevi eserlerinde var olan bilgilerin sözel olarak sohbet ortamında detaylandırılmasıdır.

Eserin içeriğine kısa bir göz atmak için Wang Daiyu'e sohbet esnasında sorulan sorulardan örnekler vereceğiz:

“ *“Yaratılış nasıl olmuştur?”*, “*Allah nerededir?”*, “*Kur'an'ın nüzülü nasıl olmuştur?”*, “*Eşya ve kâinat hakkında bilgi verir misiniz?”*, “*Allah ezeli ve ebedi diyorsunuz, bunu açarmısınız?”*, “*Bir hakkında düşünceniz nedir?”*, “*Yiyecek-içecek ve oruç hakkında düşünceniz?”*, “*Ruh nedir?”*, “*İslam'ın beş şartı üzerine değerlendirme yapar mısınız?”*, “*İdrak nedir?”*, “*Hata nedir?”*, “*İman nedir?”* vb. Bu eserde, soru merkeze alınarak İslam'ın kaidelerine uygun cevaplar verilmiştir. Bu sorular cevaplandırılırken Çin geleneksel düşüncesinden de faydalanılmıştır.

³⁵⁰ Wang Daiyu, a.g.e., s. 425.

Çalışmamızın genel çerçevesi açısından bu esere ait bir soru ve cevapların çevirisini yapmayacağız. Ancak çalışmamızda bu eser titizlikle incelenecek ve Çin geleneksel kültürüne ait kavram ve ifadeler ortaya çıkarılarak çalışmamızda bunlara yer verilecektir.

4.1.4. Wang Daiyu'nün Eserlerinde Kullandığı Çin Geleneksel Düşüncesine Ait Bazı Kavramların İncelenmesi

Çin geleneksel düşüncesi dediğimizde yaklaşık beş bin yıllık bir tarihi sürecin çıktısından bahsetmekteyiz. Uzun bir geçmişe sahip olan Çin geleneksel düşüncesi dünya düşünce tarihinde geçmişiyle bağını koparmadan gelen nadir düşünce sistemlerinden biridir. Özellikle Çin yazısı, Çin kültürünün taşıyıcılığında ve kalıcılığında önemli bir yer tutmaktadır. Bugün sadece Çin yazı tarihinin incelemesinde dahi Çin geleneksel düşüncesinin derinliğini görmek mümkündür.

İslamiyet'in Çin'e girişi ve gelişimiyle birlikte bir sosyal sınıf oluşmuştur. Daha sonra bu sosyal sınıf bir ulus oluşturmuş ve Huizu adı ile anılmıştır. Bu noktadan sonra ise Huizu Çin'de yaşayan Müslümanların çatı kimliği olmuştur. Bu kimliğin oluşmasıyla birlikte dil, kültür, düşünce, yaşam tarzı ve çeşitli alanlarda değişimlerin olması kaçınılmazdır. Özellikle Müslümanların dinlerini öğrenebilmeleri için bir araç olan dil önem kazanmıştır. Müslümanlar arasında zaman içerisinde Arapça ve Farsça öğrenimi ve kullanımı hızlıca azalmıştır. Öyle ki âlim sınıfı dışında Arapça veya Farsça bilen neredeyse yok denilecek kadar azdır. Bu durum ise İslamiyet'i Çince anlatmak ihtiyacını doğurmuştur. Diğer bir deyişle bu durum bir tercih değil zorunluluktur. Wang

Daiyu ise bu zorunlu tercihi ilk gören isimlerden biridir. Bundan dolayı İslamiyet’i Çince anlatmış ve bu alanda Çin İslam tarihinin önemli eserlerinden sayılacak eserler bırakmıştır. Bu eserlerde sık sık Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlardan faydalanmıştır. Bu kavramları kullanırken iki yol izlemiştir. Birincisi, İslamiyet’e ait bir kavramı açıklarken Çin geleneksel düşüncesine ait bir kavrama atıf yapmasıdır. İkincisi ise İslamiyet’e ait kavramı anlatırken Çin geleneksel düşüncesine ait bir kavramın kullanılmayacağını vurgulamasıdır. Birinci yol için İslam düşüncesi ve Çin geleneksel düşüncesinin ortak noktaları diyebiliriz. İkinci yol için ise İslam düşüncesi ve Çin geleneksel düşüncesine ait kavramların farklılıkları diyebiliriz.

1) İslam Düşüncesine Zıt Olmayan Kavramlar

Wang Daiyu Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları kullanırken bire bir alıp kullanmamıştır. Wang Daiyu İslamiyet’e ait bir konuyu anlatırken Çin geleneksel düşüncesine ait kavramlara atıf yaparak konuyu açmaya ve Çinli kültürü ile yetişen Çinli Müslümanların konuyu daha iyi anlamalarını hedeflemiştir. Şimdi örnek kavramlar üzerinden bu konuyu inceleyeceğiz.

- **Bir (Yi 一)**

Sözlükte “bir” anlamına gelen “yi” kavramı Çin geleneksel düşüncesinin en temel kavramlarından biridir ve bu kavram üzerinden birçok yeni kavram türetilmiştir. Örneğin; tongyi (统一), heyi (合一), tian ren heyi (天人合一) vb. Hatta “yi” kavramı evrenin özü anlamında dahi kullanılmıştır. Çin düşünce dünyasında önemli bir yer tutan bu kavram, Çin’in birçok filozofu tarafından

kullanılmıştır. Örneğin; Çin'in en büyük filozoflarından biri olan Laozi birçok yerde “bir” kavramını kullanmıştır.³⁵¹³⁵²

Wang Daiyu de “yi” kavramını eserlerin temel konularından olan “zhen yi”, “shu yi” ve “ti yi” kavramlarını anlatırken kullanmıştır. Wang Daiyu bu kavramlarda kullandığı “yi” ile her şeyin özü, her şeyin başı ve her şeyin vücut bulduğu Allah’ı anlatmak istemiştir. Elbette Wang Daiyu’nün kullandığı “yi” ile Çin düşünce dünyasında ait olan “yi” aynı değildir. Çünkü İslam düşüncesindeki yaratılış ve yaratıcı ile Çin düşüncesindeki varlık ve yaratıcı kavramlarının içeriği ve özü farklıdır. Ancak “yi” ile bir ve tek olan Allah’a vurgu yapılmış ve varlık dediğimiz ne varsa hepsinin Allah tarafından yaratıldığına ve dönüşünün ancak Allah’a yani “bir” olana olacağı vurgulanmıştır.

- **Wuji (无极) ve Taiji (太极)**

Bu iki kavram, Çin geleneksel düşüncesinin en önemli kavramlarından olup hemen hemen her dönemin düşünce eserlerinde yerini almıştır. Wuji kavramı ilk olarak

351

Daode

Jing,

<https://cext.org/daoism/zhs?searchu=%E5%A4%A9%E5%BE%97%E4%B8%80%E4%BB%A5%E6%B8%85%20%E5%9C%B0%E5%BE%97%E4%B8%80%E4%BB%A5%E5%AE%81>, Son Okunma Tarihi: 05.02.2019, Saat: 10. 44.

352

Daode

Jing,

<https://cext.org/daoism/zhs?searchu=%E9%81%93%E7%94%9F%E4%B8%80>, Son: Okunma Tarihi 05.02.2019, Saat:10.57.

Laozi'nin eserinde geçmektedir.³⁵³ Taiji kavramı ise ilk olarak “*Değişimler Kitabı (易经)*”³⁵⁴ adlı eserde geçmektedir.³⁵⁵ Daha sonraki yıllarda birçok düşünür bu kavramların üzerinde çalışmıştır. Bu çalışmaların en önemlilerinden biri ise Kuzey Song Hanedanlığı döneminde yaşayan büyük düşünür Zhou Dunyi (周敦颐)³⁵⁶ tarafından yapılmıştır. Zhou Dunyi “*Evrenin Kökenin Diyagramı (太极图说)*”³⁵⁷ adlı eserinde de

353

Dao

De

Jing,

bkz. <https://ctext.org/daoism/zhs?searchu=%E5%A4%8D%E5%BD%92%E4%BA%8E%E6%97%A0%E6%9E%81>, Son Okunma Tarihi 07.07.2019 Saat:19.40.

³⁵⁴ “Değişimler Kitabı (易经): Zhouyi (周易) olarak da bilinen eser Çin geleneksel düşüncesinin en eski kitaplarından biridir. Jing ve Zhuan olmak üzere iki ana bölümden oluşan eser, Çin klasiklerinin kaynağı olarak bilinmektedir. (Bkz. Zhouyi, <http://guoxue.lishichunqiu.com/jingbu/zhouyi/>, Son Okunma Tarihi: 31.08.2019, Saat:21.53.)

355

Taiji,

bkz.

[https://ctext.org/post-](https://ctext.org/post-han/zhs?searchu=%E6%98%93%E6%9C%89%E5%A4%AA%E6%9E%81)

[han/zhs?searchu=%E6%98%93%E6%9C%89%E5%A4%AA%E6%9E%81](https://ctext.org/post-han/zhs?searchu=%E6%98%93%E6%9C%89%E5%A4%AA%E6%9E%81), Son Okunma Tarihi: 03.07.2019, Saat:14.51.

³⁵⁶ Kuzey Song Hanedanlığı'nın büyük filozoflarından biri olan Zhou Dunyi, 1017-1073 yılları arasında yaşamıştır. “*Nilüferin Dilinden (爱莲说)*”, “*Evrenin Kökeninin Diyagramı (太极图说)*” gibi önemli eserleri vardır. (Bkz. **Zhou Dunyi**, <https://baike.baidu.com/item/%E5%91%A8%E6%95%A6%E9%A2%90/327717?fr=aladdin>, Son Okunma Tarihi: 03.07.2019, Saat:22.22.)

³⁵⁷ “Evrenin Kökeninin Diyagramı (太极图说): Song Hanedanlığı döneminde Zhou Dunyi tarafından yazılmış olan eser toplamda 250 imden oluşmaktadır. Eser siyah ve beyaz renkler olmak üzere diyagramlardan oluşmakta olup evrenin ve varlığın kökeni hakkında bilgiler içermektedir. (Bkz. **Taiji Tushu,**

wuji ve taiji'nin evrenin ve eşyanın oluşmasındaki en önemli kavramlar olduğunu vurgulamıştır.³⁵⁸ Wuji ve taiji birbiri ile bağlantılı kavramlardır. Bu kavramlar, yaratılış ve varlığın oluşmasının Çin düşüncesi tarafından formüle edilmiş şeklidir.

Wuji ve taiji kavramları tıpkı “yin-yang” veya “dao” kavramları gibi farklı anlam ve mana içermektedir. Bundan dolayı bu kavramları metin içerisinde kullanırken wuji ve taiji olarak kullanmanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Wuji kavramı kutupsuz, çıkış noktası olmayan, başı ve sonu olmayan, sınırı olmayan, sonsuz, boşluk vb. anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte tadı, kokusu, rengi, şekli, kalıbı, adı vb. özellikleri olmayandır.³⁵⁹ Taiji kavramı ise varlığın başlangıcı, her şeyin anası, her şeyin kökeni, varlığın sembolü vb. anlamlara gelmektedir.³⁶⁰ Taiji ise wuji'nin aksine görünen ve bilinendir. Bu tanımlamaları yaptıktan sonra wuji'siz taiji olamayacağı tezinden dolayı esas ve öz “wuji” dir diyebiliriz.

<https://baike.baidu.com/item/%E5%A4%AA%E6%9E%81%E5%9B%BE%E8%AF%B>

4, Son Okunma Tarihi: 31.08.2016, Saat: 22.18.)

358

Bkz.

(<https://ctext.org/songming/zhs?searchu=%E6%97%A0%E6%9E%81%E8%80%8C%E5%A4%AA%E6%9E%81%20%E5%A4%AA%E6%9E%81%E5%8A%A8%E8%80%8C%E7%94%9F#n597735>, Son Okuma Tarihi: 05.02.2019, Saat: 14.09.)

³⁵⁹ Yayın Kurulu, **Gudai Hanyu Zidian**, Shangwu Yin Shuguan Beijing, 2014, s.393, 887.

³⁶⁰ Li Xingjian, **Xiandai Hanyu Guifan Cidian**, Waijiao Xue Yu Yanjiu Chuban She, Beijing, 2004, s.1260.

Wuji ile başlayan ve evrenin varoluşunun anlatıldığı bu süreç taiji (太极), liang yi (两仪), yinyang (阴阳), sixiang (四象) şeklinde devam etmektedir. Birbirleri ile iç içe olan bu süreç ise adeta bir düzenin formülü şeklindedir.

- **İki Âlem (两仪):**

Bu kavram özü itibariyle wuji ve taiji ile ilişkilidir. Yaratılışın taiji'den sonraki en önemli bölümü liang yi'dir. Özü itibariyle yer ve gök veya yin-yang birbirini tamamlayan muhteşem bir döngüdür.

Taiji ne birin iki olması, ne de ikiye bölme metodudur. Tam olarak birden ikinin hayat bulmasıdır.³⁶¹ Taiji'nin ikiye bölünmesi mi yoksa taiji'nin ikiye doğurması mı tartışmaları uzun süre devam etmiştir. Bu konu üzerinde yaşanan tartışmaların bir sentezini yapan Yuan Yucheng “*Taiji Sheng Liang Yi*” adlı çalışmasının sonuç bölümünde şu yorumu yapmıştır:

“Yijing adlı eserde geçen yin-yang teorisi üzerine taiji ikiye ayrılır. Bunlar yin ve yang'dır. Taiji yin ve yang'ı doğurmuştur, (burada) bir bölünerek iki olmuştur. Bu iki teori arasında temel farklar olsa da birçok noktada yakın bir ilişki vardır. Birincisinde

³⁶¹ Yuan Yucheng, “**Taiji Sheng Liang Yi Chuyi**”, *Tangshan Shifan Xueyuan Bao*, Vol.34 No. 16, 2012, s.113,

*taiji yin-yang'a bölünmüştür, Bu süreç (aynı zamanda) Taiji'den yin-yang'ın doğuş sürecidir. Bu durum ikisi arasındaki ilişkidir. Sadece bu ilişkiye bakacak olursak aralarında ki farkı anlayamayız. Bu ise yanlıştır.”*³⁶²

Yin-yang, taiji'nin ikiye bölünmesi ile mi yoksa direk olarak taiji'den doğması sonucunda mı oluştuğu konusunda tartışmalar sürmektedir. Ancak her iki görüşte de yin-yang'ın çıkış noktası taijidir. İster bölünerek olsun, isterse doğum şeklinde olsun her iki durumda da yin-yang taiji'nin bir parçasıdır.

- **Karanlık ve Nur (阴阳):**

Yin-yang geçmişten günümüze Çin felsefesinin en önemli kavramlarından biridir. Yin-yang hakkında Çin'in filozoflarının yanı sıra tarih yazıcıları da görüş bildirmiştir. Hatta yin-yang hakkında yapmış oldukları çalışmalar günümüzde akademik çalışmaların konuları olmuştur.³⁶³ Varlığın yaratılışından ve sonraki sürecin her alanında var olduğu kabul edilen kimi zaman zıtlıklar içerisindeki dengeyi, kimi zaman ise erkek ve dişiye temsil etmektedir. Yin-yang zıtlıklarla temsil edilen bir dengenin adıdır. Diğer bir deyişle sıcak- soğuk, karanlık, aydınlık, sert-yumuşak vb. birbirine zıt olan durumların

³⁶² Yuan Yucheng, a.g.e., s.115,

³⁶³ Si Xiang kavramı hakkındaki çeşitli görüşler için bkz. Fang Jianwei, “**Ban Gu Yin-Yang Wu Xing Sixiang Lun Xi**”, *Guangzhou Daxue Xuebao*, Di 17 Juan, Di 2 Qi, 2018; Fang Jianwei, “**Sima Qian, Yin-Yang Wu Xing Sixiang Bianxi**”, *Guji Zhengli Yanjiu Xue Kan*, Di Si Qi, 2018.

birbirini dengelemesi ile oluşan düzen ve dengenin adıdır. Bu görüşe göre evrende her şey zıttı ile bilinir.

- **Dört Şekil (四象):**

Si xiang kavramının neye karşılık geldiği konusunda farklı görüşler vardır. Bunlardan bazıları şöyledir: dört zaman dilimi, altın-ağaç-su-ateş, değişim-iyi kötü-sert yumuşak-pişmanlık, yin-yang-sert-yumuşak vb.³⁶⁴ Varlığın temelinde ne olduğu noktasında görüşlerde farklılıklar olsa da bu durum bize Çin geleneksel düşüncesinin bir kavram üzerindeki zenginliğini göstermektedir.

- **Gök ve İnsan Birlikteliği (天人合一)**

Bu kavram, Çin geleneksel düşüncesinin en köklü kavramlarından biridir. Gök ve insan arasındaki uyumu anlatan bir kavramdır. Bu uyumun bozulmadığı zamanlar düzenin ve istikrarın var olduğu dönemler; uyumun bozulduğu dönemler ise düzensizlik ve kaosun hüküm sürdüğü dönemlerdir. Günümüzde halen doğa ve insan arasındaki uyumun en üst düzeyde yaşanmasıyla problemin çözülebileceği genel kabul almış bir görüştür. Örneğin; Çin filozoflarından Zhuangzi (庄子) doğa ve insan hakkındaki uyum için şunu söylemiştir: “Gök ve insan birlikte doğar, eşya ve insan birdir.”³⁶⁵ Burada

³⁶⁴ Jin Yijiu, a.g.e., s.172.

³⁶⁵

Zhuangzi,

Qi

Wu

Lun, [.https://ctext.org/zhuangzi/zhs?searchu=%E5%A4%A9%E5%9C%B0%E4%B8%8E%E6%88%91%E5%B9%B6%E7%94%9F%EF%BC%8C%E8%80%8C%E4%B8%](https://ctext.org/zhuangzi/zhs?searchu=%E5%A4%A9%E5%9C%B0%E4%B8%8E%E6%88%91%E5%B9%B6%E7%94%9F%EF%BC%8C%E8%80%8C%E4%B8%)

anlatılmak istenen özü itibariyle gök ve insan birliktedir. Ancak bu birlikteliği insanın bozduğudur. Bu anlayış sufizmde var olan “Allah ve kul birlikteliği (主人合一)” anlayışıyla oldukça benzemektedir. Sufizm düşüncesinde Allah ile bir olma anlamında kullanılmaktadır. Wang Daiyu sufizm de var olan Allah ile bir olma durumu anlatırken Çin geleneksel düşüncesine ait olan gök ve insan birlikteliği tanımından faydalanmıştır.

- **Ti Yong (体用)**

Bu kavram, kendi içerisinde birden fazla anlam bulundurmaktadır. Bunlar; vücut, öz (soyut, iç ile irtibatlı), doğal fenomen (somut, dış ile irtibatlı) anlamlarını içermektedir. Burada “ti yong” kavramını im bazında inceleyecek olursak “ti” içe dönük anlamında özü içerir. Diğer bir deyişle, wuji taiji kavramlarından wuji’yi temsil etmektedir. Yong imi ise dışa dönük anlamı içermekte olup wuji taiji kavramlarından taiji’yi temsil etmektedir.³⁶⁶

- **Üç Sınıf Beş İlke (三纲五常)**

Üç sınıf beş ilke düşüncesi, Çin geleneksel düşüncesinin en köklü kavramlarından biridir. Qin Hanedanlığı öncesi Konfüçyüs’e kadar dayanan bu düşünce Han

[87%E7%89%A9%E4%B8%8E%E6%88%91%E4%B8%BA%E4%B8%80,](#)

Son

Okunma Tarihi: 03.07.2019, Saat:15.40.

³⁶⁶ Jin Yijiu, a.g.e., s.173.

Hanedanlığı'nın ünlü filozoflarından Dong Zhongshu (董仲舒)³⁶⁷ tarafından kavramsallaştırılmıştır.³⁶⁸ Çin düşünce tarihinde bir toplumun hem sosyal hem de yönetim olarak üst düzeylere ulaşması ancak üç sınıf beş ilke düşüncesinin korunması ve uygulanması ile mümkün olduğu tezi ortaya konmuştur. Bundan dolayı Çin tarihinde her dönemde bu düşünce ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

Üç sınıf beş ilke düşüncesi, içerisinde hem özü hem de varlığı (varoluşu) barındırmaktadır. Genel olarak üç sınıf kavramı varoluşa ait düşünceleri barındırmaktadır. Beş ilke kavramı ise daha fazla öz ile ilgili kavramları barındırmaktadır.³⁶⁹

Üç sınıf, insanlar arasındaki ilişkiyi sınıflandırmaktadır. Hükümdar-bakan (amir-memur), baba-oğul ve karı-koca arasındaki ilişkiler üzerinde durmaktadır. Bu ilişkiler sağlam olursa, toplumsal ilişkiler sağlam bir temel üzerine oturur mantığı üzerine

³⁶⁷ Dong Zhongshu (董仲舒): MÖ 179-MÖ 104 yılları arasında yaşamış Çin geleneksel düşünce tarihinin önemli filozoflarından. (Bkz. Dong Zhongshu, <https://baike.baidu.com/item/%E8%91%A3%E4%BB%B2%E8%88%92/374982> Son Okunma Tarihi : 31.08.2019, Saat:22.49.)

³⁶⁸ Lu Benxiu, “Sangang Wuchang Sixiang Tanxi”, *China Academic Journal Electronic Publishing House*, Vol. 6, 2018, s.64.

³⁶⁹ Lu Benxiu, a.g.m., s. 69.

kurulmuştur.³⁷⁰ Çünkü toplumun en temel ilişkileri bu üç sınıf arasındaki ilişkilerdir ve bunlar sonsuza denk sürecek ilişkiler arasındadır.

Beş ilke, Çin geleneksel düşüncesine ait bir kavramdır. Bu kavram, Konfüçyüs ekolüne aittir. Bireyi merkeze koyarak beş ilke ile ulaşılması istenen üstün insana giden yol haritası ortaya konulmuştur. Diğer bir deyişle, bu ilkeler için bireyin erdemli bir insan olması için sahip olması gereken ilkeler diyebiliriz. Bunlar; insan sevgisi (仁), adalet (义), ritüeller (礼), bilgi (智), güven (信) ilkeleridir. Bu ilkeler insanın benliğini bulması açısından oldukça önemlidir. Bu ilkeler günümüzde dahi modern dünyanın halen üzerinde durduğu ilkelerdir.

Yukarıdaki beş ilkenin ilk dördü (sevgi, adalet, ritüeller, bilgi) Çin'in büyük düşünürlerinden Mengzi (孟子)³⁷¹ döneminde bir arada toplanmış ve “dört ahlak kuralı (四德)” olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Han döneminde yaşayan büyük düşünürlerden Dong Zhongshu tarafından “güven” ilkesi eklenerek beş olmuştur. Daha

³⁷⁰ Lu Benxiu, a.g.m., s. 68.

³⁷¹ Mengzi (孟子): Yaklaşık olarak MÖ 372-MÖ 289 yılları arası yaşamış olan Çin geleneksel düşüncesinin öncü isimlerindedir. Konfüçyüs ekolünü güçlendirmeye çalışmıştır. İnsan doğası gereği doğuştan iyi olduğuna inanlardandır. (Bkz. Mengzi <https://baike.baidu.com/item/%E5%AD%9F%E5%AD%90/10855864>, Son Okunma Tarihi: 31.08.2019, Saat:22.58.)

sonra bu ilkeler “beş ilke” olarak adlandırılmıştır.³⁷² Sonraki yıllarda ise “üç sınıf beş ilke (三纲五常)” olarak formüle edilmiştir. Bu formül, içerisinde ideal insandan ideal topluma giden kodları barındırmaktadır. Günümüz için dahi geçerli olan bu formülü Wang Daiyu de eserlerinde kullanmıştır. Hatta Wang Daiyu bu kavramları o kadar benimsemiştir ki “*Hak Dinin Açıklaması*” adlı eserinde “beş ilke” başlığı altında bir bölüm açmıştır. Bu başlık altında İslam’ın beş şartını alışıla gelen kullanım olan wu gong (五功) olarak değil de Çin geleneksel düşüncesinde önemli bir yer tutan wu chang (五常)” olarak adlandırmıştır.³⁷³

- **Gerçek Sadakat (真忠) ve Hayırlı Evlat (至孝)**

Çin geleneksel düşüncesi ile İslam düşüncesi arasındaki ortak nokta ise “gerçek sadakat (真忠)” ve “hayırlı evlat (至孝)” kavramlarıdır. Bu kavramlar, büyük iki medeniyetin ve birçok medeniyetin ortak noktasıdır diyebiliriz. Özellikle bu iki kavram Konfüçyüs düşüncesinde çok önemlidir. Sadakat yönü İmparatora ve devlete; hayırlı evlat kavramı ise anne ve babaya bakmaktadır. Elbette hayırlı evlat kavramı içinde sadakat olmazsa olmazdır. Bundan dolayı bu iki kavram birbiri ile oldukça ilişkilidir. İslamiyet de ise sadakat kavramı önce Allah’a sonra peygambere olmak üzere yukarıdan aşağıya doğru kapsayıcı bir kavramdır. Hayırlı evlat kavramının sınırları ise Kuran’ı Kerim’de çok net çizilmiştir. İsrâ süresinin 23. ve 24. ayetlerinde³⁷⁴ anne babaya “öf

³⁷² Luo Chuanfang, “**Daode de Xiandaishi Yu Wuchang**” *Xinjie, Hengshui Xueyuan Xuebao*, Vol.20. No. 15, 2018, s. 20.

³⁷³ Wang Daiyu, a.g.e., s. 207.

³⁷⁴ İsrâ Suresi 23. ayeti: Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile

bile deme!” uyarısıyla kat’i surette Müslümanların anne ve babalarına yapmaması gerekenler belirtilmiştir.

- **Aziz (圣)**

Wang Daiyu’nün Çin geleneksel kültürüne ait kullandığı kavramlardan biri de “*sheng* (圣)” kavramıdır. Bu kavram hikmet sahibi/bilge/aziz gibi anlamlara gelmekte olup Çin kültüründe üstün insan olarak görülen kişilere verilmektedir. Örneğin; bu kavram Konfüçyüs için sık sık kullanılmaktadır. Wang Daiyu bu kavramı eserlerinde peygamber Hz. Muhammed için de kullanmıştır. Bu kullanım ile birlikte “*sheng*” kavramı peygamber yerinde kullanılmış olmakla birlikte farklı yorumları yanında getirmiştir. Çünkü Wang Daiyu’nun eserlerinde “*sheng*” kavramının kullanım karşılığı “*nebi*” kavramının karşılığına denk gelmektedir. Bundan dolayı yapılan bazı yorumlarda Konfüçyüs’ün peygamber olabileceğine vurgu yapmak istediği söylenmiştir.³⁷⁵ Eserlerinde açıktan böyle bir yorum yoktur. Burada açık bir yorumun yapılmaması Wang Daiyu gibi Çinli Müslüman âlim için çok doğaldır. Çünkü İslam inancında bir kişinin peygamber olup olmadığı hakkında kat’i deliller olmadıkça peygamber denmesinin hükmünün olmamasıdır. Genellikle bu durumlarda “*en doğrusunu Allah*

deme! Onlari azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle. İsrâ Suresi 24. ayeti: Onlara merhametle ve alçak gönüllülükle kol kanat ger. "Rabbim! Onlar nasıl küçüklükte beni şefkatle eğitip yetiştirdilerse şimdi sen de onlara merhamet göster" diyerek dua et. (Bkz. İsrâ Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim**, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2052/23-24-ayet-tefsiri>

Son Okuma Tarihi 20.07.2019, Saat:19.42.)

³⁷⁵ Alexander Wain, a.g.m., s.33.

bilir” denilerek cümle noktalanır. Konfüçyüsün peygamber olma ihtimali genellikle Kur’an-ı Kerim’in Fâtır süresinin 24. ayetine dayandırılmaktadır.³⁷⁶

- **Kurban (宰生)**

Çin geleneksel kültüründe ritüeller oldukça önemlidir. Özellikle Konfüçyüs düşüncesinde asla taviz verilmeyecek konuların başında ritüellere uymak konusu gelmektedir. Hatta bir gün Konfüçyüs’ün öğrencisi kurban kesme konusunda öğrencisinin sorusuna şöyle cevap vermiştir: “*Sen koyuna kıyamıyorsun, ben ise ritüellere kıyamıyorum.*”³⁷⁷ Wang Daiyu ise İslam inancında kurbanın önemini anlatırken Konfüçyüs’ün bu sözünden faydalanmıştır. Müslümanların kurban bayramında da uyuması gereken bir dizi kurallar mevcuttur. Bu kurallar dizinin son noktası ise kurbanını Allah rızası için kesmektir. Konfüçyüs düşüncesinde atalara saygı anlamında kesilen kurban, İslamiyet’te Allah’ın rızasını kazanmak için kesilmektedir. Görüldüğü üzere Wang Daiyu, Konfüçyüs düşüncesinden örnek vererek Çinli

³⁷⁶ “Doğrusu biz seni hak ile desteklenmiş bir müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.

Hiçbir ümmet yoktur ki içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun.” (Bkz. Fâtır Suresi,

Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim

<https://kuran.diyamet.gov.tr/tefsir/F%C3%A2t%C4%B1r-suresi/3683/23-26-ayet-tefsiri>

Son Okunma Tarihi: 21.07.2019, Saat:14.56.)

³⁷⁷ Ba Yi, **Lunyu,**

<https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E8%B3%9C%E4%B9%9F%EF%BC%8>

[C%E7%88%BE%E6%84%9B%E5%85%B6%E7%BE%8A%EF%BC%8C%E6%88%](https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E7%88%BE%E6%84%9B%E5%85%B6%E7%BE%8A%EF%BC%8C%E6%88%91%E6%84%9B%E5%85%B6%E7%A6%AE)

[91%E6%84%9B%E5%85%B6%E7%A6%AE](https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E7%88%BE%E6%84%9B%E5%85%B6%E7%A6%AE), Son Okunma Tarihi: 31.08.2019,

Saat:23.05.

Müslümanlara kurbanın niçin kesildiği ve öneminin ne olduğunu anlatmak için dolaylı bir anlatım yolu seçmiştir. Böylelikle onlara aşına oldukları bir olaydan bahsederek İslam'ın beş şartından biri olan kurban ibadetinin önemini anlatmıştır.

2) *İslam Düşüncesine Zıt Olan Kavramlar*

Wang Daiyu “*Hak Dinin Açıklaması*” adlı eserinde İslam düşüncesi ile Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları kullanmaktan hangi noktalarda niçin kaçındığını anlatan “*büyük farklılıklar (迥异)*” başlığı altında bir bölüm yazmıştır. Bu bölüm İslamiyet ile Çin geleneksel inançları arasındaki büyük farklılıklardan bahsetmektedir. Bu farklar, İslamiyet'in özüne taban tabana zıt olan kavramlardan oluşmaktadır. Wang Daiyu bunlara yedi büyük fark demiştir.

Birincisi, Allah'ın tek yaratıcı olduğu ve eşi benzerinin olmadığıdır. Bundan dolayı Allah yerine “*gök (天)*” veya “*gök tanrı (天帝)*” gibi isimlerin kullanılmayacağını belirtmiş ve bu konu hakkında şöyle demiştir:

“Yer-Gök bir saray gibidir. Her şey nizam ve intizam içindedir. Fakat bu sarayı inşa eden bir sahibi vardır. Bunun görülmesini engelleyen kim? Bildiğimiz saray gerçek saraydır. Sahibi gerçek sahibidir. Allah Allah'tır, gök göktür. Günümüz

insanı gök'ü her şeyin sahibi görüyor. Bundan dolayı Gök'e ibadet, Gök'e inanmak, Gök'e adamak anlamlarını alıyorlar."³⁷⁸

İkincisi, Allah ezel ve ebedidir. Yani gök ve yeri, bildiğimiz bilmediğimiz her şeyi Allah sonradan yaratmıştır. Bundan dolayı gök, yer, gaz, vb. isimler yaratıcının yerine kullanılamaz. "*Sayısal bir*" ise her şeyin var oluşunda bir çekirdek hükmündedir. Diğer bir deyişle, kâinatı içerisinde barındıran anlam ve mana bütünlüğüdür. Burada konuyu "*Allah vardı; beraberinde başka bir şey yoktu.*"³⁷⁹ hadisi ile genişletecek olursak ne demek istediğimiz daha net anlaşılacaktır. Eğer bu noktada Allah ve boşluk, hiçlik vb. kavramlar vardı denilseydi onların varlığı kabul edilecek ve Allah'n ezel ve ebedi oluşuna ortak koşulmuş olacaktı. Bu yüzden bu hadis varlık ve öncesi hakkında çok önemli bir yere sahiptir.

Üçüncüsü, var olan her şeyin insanın hizmeti için yaratıldığı bundan dolayı yaratılanlar arasında en üst mertebenin insanın mertebesi olduğudur. Örneğin, gök insandan kutsal değildir. Bu açıdan Çin geleneksel düşüncesinde kutsal kabul görülen ne varsa bunlar İslam inancına göre insanın hizmeti için yaratılmış olanlardır.

³⁷⁸ Yang, Xiaochun, **Yuan Ming Shiqi Hanwen Yisilan Jiao Wenxian Yanjiu**, Zhonghua Shuju Chuban She, Beijing 2012, s. 242.

³⁷⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî I-IX**, Dâru Tavku'n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut, 1422, c.4, 3191. Hadis.

Dördüncüsü, Müslümanların ortak bir kıblesinin olmasıdır. Küçüğü için de büyüğü için de; zengini için de, fakiri için de; genci için de yaşlısı için de; kuzeylisi için de güneylisi için de; beyazı için de, zencisi için de; hükümdarı için de, sıradan bir vatandaş için de ayırım yapılmaksızın tek bir yön ve tek bir kible vardır. Burada en önemli nokta Allah'ın kulu ise yön sadece Allah'ın yönelttiği yönedir.

Beşincisi, İslamiyet hariç diğer dinlerin zamanla özünden koptuğu ve çeşitli tahriplere uğradığıdır. İslamiyet'in ise ilk günkü kaide ve kuralları ile aynı kaldığıdır. Örneğin; Hristiyanlığın, Yahudiliğin zaman içerisinde tahrip edilmesi gibi.

Altıncısı, kader inancıdır. Sadece güzelliklerin ve iyiliklerin değil, hayır ve şer'in Allah'tan gelmesidir. Bundan dolayı Allah her şeyi yaratandır. Bu bölüm, İslamiyet'in önemli konularından biri olan “Kulun iradesi var mı? Yok mu? Eğer var ise çerçevesi, yok ise insanlar kukla olarak mı hayatlarına devam etmektedirler” vb. soruların cevaplarının bulunabileceği bir bölümdür.

Yedincisi, ölüm sonrası hayattır. “Ölüm sonrası hayat var mı? Yok mu?” soruları insanlığın tarihi kadar eskidir diyebiliriz. İslamiyet'te en az yaşadığımız hayat kadar ölüm sonrası hayata dair bilgiler de mevcuttur. Örneğin, İslam inancında yeniden dirilişin tasviri ile Budizm'de yeniden dirilişin tasviri aynı değildir. Bu fark sadece reenkarnasyon ile bile kendini göstermektedir.

Bu bölümde aradaki farkların açık ve anlaşılabilir olması için birçok örnekler ile açıklama yoluna gidilmiştir. Burada kısaca özetleyecek olursak; Wang Daiyu gök inancına, reenkarnasyona, kader inancına, dinlerin tahrip olmasına, eylemsizliğe, yaratan ile yaratıcının bir olamayacağı vb. noktalara değinmiştir.

Wang Daiyu, eserlerinde bu kavramları ya direk ya da atıf tarzında kullanmıştır. Böylelikle İslam düşüncesini Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları kullanarak açıklamaya çalışmıştır. Bu ise Çin İslam anlayışının oluşmasında kavramsal bir alt yapı oluşmasını sağlamıştır. Diğer bir deyişle yapılan bu çalışma Çinli Müslümanların İslam düşüncesini özümsemesinin yolunda önemli bir adım olarak görülebilir. Wang Daiyu Çin geleneksel düşüncesine ait kavramların kullanılmasının yanında Çin geleneksel kültürüne ait bazı kavramların kullanılmasına karşı çıkmıştır. Bunun nedeni ise bazı kavramların İslam öğretileri ile taban tabana zıt oluşudur. Bu iki farklı yaklaşımı ve İslamiyet'e ait kavramları anlatırken bu kavramları kullandığı, hatta kullanmanın yanında kullanım sınırlarını çok iyi çizmiş olduğu için Wang Daiyu'nün Çin geleneksel düşüncesine oldukça vâkıf olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren üzerinde durulması gereken en önemli kelime belki de “*iletişim*” kelimesidir. İnsan birey olarak kendi yaşadığı toplum ile bir iletişim içindeyken yaşadığı toplum başta olmak üzere diğer toplumlarla belli bir iletişim içerisindedir. Tarihte ülkeler kendi medeniyetlerini oluştururken dış medeniyetlerin etkisinden izole olmaları imkânsızdır.

Dünya medeniyetine her milletin belli katkıları olmakla beraber, bazı kadim milletlerin katkıları oldukça derin ve kalıcıdır. Hiç şüphesiz Çin ve İslam medeniyeti dünya medeniyet tarihini derinden etkileyen medeniyetlerin başında gelmektedir. Tarihte bu iki kadim medeniyet, Talas Savaşı'nı saymazsak, ilişkilerini çatışmasızlık eksenine üzerine inşa etmiştir. Hatta bu ilişkiyi bir adım öteye taşıyarak kendi iç karışıklarında dahi birbirlerinden yardım istemişlerdir. Bunun en güzel örneği, 755 yılında yaşanan An Lushan isyanında Tang Hanedanlığı'nın isyanı bastırmak için Arapların yardımını istemesidir. İslamiyet'in Çin'e girişi ile birlikte Çin ve İslam dünyası arasındaki ilişki yüzyıllar içerisinde farklı evreler geçirerek günümüze kadar gelmiştir.

Tang döneminde İslamiyet'in Çin'e girişi ile beraber gelecekte Çin tarihinin etnik kimlik haritasının değişmesine neden olacak önemli bir olay gerçekleşmiştir. Tang döneminde Çin'e ticaret için gelen Müslümanlar zaman içerisinde küçük gruplar oluşturarak Tang Hanedanlığı'na ait liman şehirlerine yerleşmişlerdir. Bu yerleştikleri

bölgelere ibadetlerini yapacakları camiler inşa etmiş ve buralarda Müslüman geleneklerine göre yaşayabilecekleri küçük mahalleler oluşturmuşlardır. Tabii ki bu gelişmelerin Tang döneminde olması Müslümanlar için altın bir fırsat niteliğindedir. Çünkü bu dönem Çin'in dış dünyaya oldukça açık ve yakın olduğu nadir dönemlerden biridir. Yine bu dönemde Halife Hz.Osman döneminde Çin'e elçi gönderilmiş ve İslam dünyası ile Çin'in ilişkileri diplomatik bir kimlik kazanmıştır.

Song döneminde deniz ticaretinin Tang dönemine göre hızla artmasının sonucunda Çin'de yaşayan Müslüman sayısı hızla artmıştır. Bu hızlı artışın neticesinde Çin'de kalıcı olarak yaşamaya başlayan Müslüman sayısında da artış olmuştur. Müslüman nüfusun artışının diğer önemli bir sebebi de Song Hanedanlığı ile Liao Hanedanlığı arasında çıkan savaşta Araplardan yardım istemesinin üzerine savaş sonrası Çin'e yerleşen Müslümanlardır. Yaşanan bu gelişmeler üzerine Çin'de yaşayan Müslüman sayısında, cami sayısında ve Müslüman mahallelerin sayısında artış olmuştur. Song dönemi esasen yavaş yavaş Çin'de Müslüman gerçeğinin gerçekleşmeye başladığı dönemdir.

Yuan Hanedanlığı, Çin tarihi için farklı bir dönemdir. Bu dönem hem hanedanlığı kuranların Çinli olmayıp Moğol olmasından dolayı hem de Çin yönetiminin Çin'den adım adım uzaklaşarak Moğol veya yabancı olarak kabul edilen Arap, Farslı ve Türklere geçtiğinden dolayı ilginç bir dönemdir. Bu dönemin diğer bir özelliği ise Çin'in dünyaya olan sınırlarının siyasi olarak kalktığı ve Çin'e çok sayıda yabancı ulusun giriş yaptığı bir dönem olmasıdır. Müslümanlar ise bu dönemde yoğun bir şekilde Çin'e giriş yapmışlardır. Hatta bu durum Çin Tarih Kayıtları'nda "*her yerde*

Huihui” sloganıyla yer almış ve Müslümanların Çin’e girişinin çok hızlı olduğu vurgulanmıştır. Müslümanlar genellikle Arap, Fars ve Türklerden oluşmaktadır. Bu dönemde Müslümanlar küçük gruplar halinde Çin’in belli bir bölgesinde yaşayan topluluk olmaktan çıkmış, Çin’in her yerine yayılmış ve Çin’in sosyal yapısının bir yapı taşı olmuştur. Bu durum, Çin’de gelecekte oluşacak olan Hui milletinin alt yapısının olduğu dönemdir. Burada ilginç olan bir nokta ise Moğollar Müslüman dünyası için zarar veren bir millet olarak anılırken Çin’de yaşayan Müslümanlar için Müslümanların önünü açan bir millet olarak tanınmasıdır. Yine bu dönemde birçok yeni cami yapılmasının yanında eski ve kullanılmayacak olan camiler ise restore edilerek Müslümanların dinlerini yaşamlarına müsaade edilmiştir. Yuan döneminde yönetimde birçok Müslüman görev alarak Moğol yönetiminde önemli görevlerde bulunmuştur.

Ming dönemi, Moğol yönetiminin ardından Çinlilerin tekrardan Çin yönetimini ele aldıkları bir dönem olmuştur. Ming Hanedanlığı yabancı yönetime karşı bir refleksin sonucunda kurulduğu için Çin’deki yabancı izini silmek için “*Çinlileşme*” politikasının uygulandığı önemli bir dönemdir. Öyle ki ilk yayınlanan birçok kanunun temelinde “*Çinlileşme*” vurgusu vardır. Örneğin, yabancıların Çince konuşması, yabancıların kendileri aralarında evlenmelerin yasaklanması vb. yasaklar ile yabancıların Çinlileşmesi hedeflenmiştir. Bu yüzden de Müslümanlar arasında bir kimlik karmaşası ortaya çıkmıştır. Bu da “*Çinli Müslüman mı? Müslüman Çinli mi?*” sorusunu doğurmuştur. Ming döneminde uygulanan Çinlileştirme politikasının asıl amacı Moğolların ve Orta Asya’dan gelen milletlerin günün birinde tekrar güçlenip hanedanlığın başına sıkıntı çıkarmamalarını sağlamaktır. Ancak tarih alınan bu tedbirleri çok dikkate almamış olacak ki Ming sonrası Çin’i yeniden yabancı bir millet olan Mançular yönetmiştir.

Ming döneminde yabancılar için uygulanan “Çinlileşme” politikalarından en çok Müslümanlar etkilenmiştir. Müslümanlar hem kullanmış oldukları dilleri zaman içerisinde kullanmayarak unutma noktasına gelmişler, hem de almış oldukları Çin geleneksel eğitimi ile Çinlileşme sürecini aktif olarak yaşayamamışlardır. Bu dönemde yapılan camiler dahi Çin mimarisine göre yapılmış olup minareleri yoktur. Bu durum dışarıdan bakıldığında, Ming döneminin yabancı renk ve desenine tahammülü olmadığını göstermektedir diyebiliriz. Ming İmparatoru Hongwu’nun şahsi olarak İslamiyet’e ilgi duyması, hatta bu ilgiyi bir adım öteye taşıyarak peygambere naat yazması bazı bilim insanlarını Ming döneminin Müslümanlar için altın çağı nitelemesi noktasına getirmiş olsa da biz bu görüşe çok katılmamaktayız. Çünkü İmparator Hongwu’nun şahsi ilgisi devlet politikasının önüne geçmemiş veya geçirilmemiş olduğundan dar bir çerçevede kalarak devlet politikası olarak uygulanmamıştır. Bundan dolayı Ming dönemi Yuan öncesine göre Müslümanlar için iyi bir dönem olmuştur demek oldukça zordur. Ancak Ming dönemini bir sonraki Qing dönemi ile kıyaslayacak olursak Müslümanlar için daha düzenli bir dönemdir diyebiliriz. Çünkü Müslümanlar bu durumun farkına varmış olacak ki Ming Hanedanlığı’nın yıkılma sürecinde Qing Hanedanlığına karşı Ming Hanedanlığı’nın yanında olmuşlardır.

Eğer Çin tarihinde İslamiyet’e ait sayısal ve sosyolojik verileri harmanlayıp bir grafik çizmek mümkün olsa idi, bu grafik bir dağ şeklinde olabilirdi. Tang döneminden itibaren bu dağın yokuşunu tırmanan İslamiyet’in Yuan döneminde zirve yapmış olduğunu, Ming dönemi ile ise tekrar düşüşe geçtiğini gözlemleyebiliriz. Elbette sosyal olguları bir grafiğe bire bir yansıtmak çok kolay bir iş değildir. Ancak akılda kalıcı olması açısından böyle bir grafiği hayali olarak çizmek mümkündür.

Ming sonrası Çinlileşme sürecinin Çin'e yayılması ile birlikte Müslümanların yaşam tarzlarında, dillerinde, kültürlerinde, mimarisinde, sosyal hayatlarında, eğitimlerinde hatta kimliklerinde değişiklik olmuştur. Çin'de bir inancın etrafında toplanan ve bir yaşam tarzını benimseyen bir topluma etnik bir kimlik verilerek “*Huizu*” olarak adlandırılmıştır. Huizu etnik ulusunun gen haritası etnik kökenden ziyade inanç kökenine dayalı olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bugün Çin'in en büyük etnik uluslarından bir Huizu olmuştur. Huizu Çin'de yaşayan ve Çin kanunlarına karşı gelmeden inancını yaşayan “*ülkemi de dinimi de seviyorum*” diyen bir etnik ulus olarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Ming dönemi tutarlı bir şekilde uygulanan “*Çinlileşme*” politikasının sonucunda Çin'de yaşayan Müslümanlar başta Çince olmak üzere Çin kültürünü, Çin geleneksel düşüncesini öğrenme eğilimi içerisine girmiştir. Bu durumun doğal bir neticesi olarak Müslümanlar Arapça, Farsça ve Türkçeyi daha az kullanarak bu dilleri unutma noktasına gelmişlerdir. Müslümanların kullandıkları dil artık bir sosyal grubun dili olmaktan çıkarak daha çok Müslüman âlimlerin bildiği ve kullandığı eğitim dili olmuştur. Yaşanan bu gelişmelerin neticesinde var olan nesle ve daha sonraki gelecek nesillere İslamiyet'i anlatmak ve öğretmek için Çinceyi ve Çin geleneksel düşüncesini bir köprü olarak kullanmak gerekliliği ortaya çıkmıştır. Eğer bu köprü kurulmasaydı veya başarılı olmasaydı, elbette bugün Çin'de İslam dediğimizde daha farklı bir tablo ile karşılaşmamız mümkün olabilirdi. Elbette bu iki medeniyet arasında atılan köprü yüzde yüz doğru kullanıldı veya sıfır hata ile her şey doğru bir şekilde aktarıldı demek oldukça hatalı ve iddali bir yaklaşımdır.

Müslüman nüfusunun artması ve Müslümanlara dinlerini öğretecek hocaların ve müderrislerin yetişmesi amacıyla Hu Dengzhou tarafından kurulan eğitim dili Arapça, Farsça ve Çince olan medreseler kurulmuştur. Böylelikle İslamiyet bir eğitim sistemi içerisinde Çince olarak anlatılmaya başlanmıştır. Böylelikle Çin İslam anlayışının oluşacağı akademik alt yapının temelleri atılmıştır.

Medrese eğitimi ile birlikte İslamiyet'e ait eserlerin Çinceye çevrilmesi hareketi sistemli bir şekilde hız kazanmıştır. Özellikle Arapça ve Farsça bilmeyen Müslümanların İslam dinini öğrenmeleri için Çinceye çevrilmiş İslam eserleri veya Çince yazılmış İslam eserleri ihtiyacı doğmuştur. Bundan dolayı bir grup Müslüman âlimin başlattığı bu harekete Huiru Hareketi denilmiştir. Bu hareket bir seçimin değil, bir zorunluluğun sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu hareketin öncü isimlerinden biri ise yapmış olduğu çalışmalarla Çin İslam anlayışına büyük etkisi olan Wang Daiyu'dür.

Wang Daiyu dönemine gelindiğinde İslamiyet Çin'de 900 yıldan fazla bir zaman geçirmiştir ve bu uzun zaman diliminde hanedanlıklar kurulup yıkılmıştır. Her dönemin kendine özgü bir rengi ve dokusu olmuştur. Müslümanlara Tang döneminde dışarıdan gelen bir grup yabancı gözüyle bakılırken, Ming dönemine geldiğinde Çin'in her alanında etkili olan sosyal bir sınıf gözüyle bakılmıştır. Günümüz Huizu etnik grubunun şekillenmesi ve oluşması Ming döneminde vücut bulmuştur. Ming döneminde uygulanan politikalarla Müslüman Çinliler Çinli Müslamana doğru evrilmiştir. Bunun kültürel ve akademik alt yapısı ise İslamiyet'i Çin geleneksel düşüncesinin kavramları ile anlatma yoluna giren bir grup entelektüel tarafından tamamlanmıştır. Wang Daiyu

ise bu entelektüel grubun öncü isimlerinden biridir. Wang Daiyu çocukluk yıllarında İslam eğitimi alan, gençlik yıllarında ise Çin geleneksel eğitimi alan bir âlimdir. İslam dininin yanında Konfüçyanizm, Daoizm ve Budizm'e ait kaideleri de çok iyi bildiğinden dolayı kendisine “*dört dinin uzmanı*” denilmiştir.

Wang Daiyu “*Hak Dinin Açıklaması*”, “*İslam Hikmeti*” ve “*Hakikatin Doğru Cevapları*” olmak üzere üç eser geride bırakmıştır. Bu eserler daha sonraki yıllarda bir araya getirilerek tek bir kitap halinde basılmıştır. Bu üç eser, Çin İslam felsefesinin oluştuğu ilk eserler arasında yer almaktadır. Wang Daiyu eserlerini oluştururken İslamiyet'in temel prensiplerinden ödün vermeden Çin geleneksel düşüncesine ait kavramları sıklıkla kullanmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta Wang Daiyu bazı kavramları kullanırken bazı kavramların ise İslamiyet'in temel prensiplerine aykırı olduğunu vurgulayarak kullanmamıştır. Bundan dolayı eserlerinde bazı kavramları kullanarak İslamiyet ile sıkı bir ilişki kurduğunu, ancak bazı kavramlara ise çok uzak durduğunu görmekteyiz. Bu noktadan hareketle yapılan bu entelektüel çalışma kesinlikle İslamiyet'i Konfüçyanizm'e uyarlama değildir. Tamamen İslamiyet'e ait düşüncüyü Çinli Müslümanlara en doğru şekilde anlatma gayretidir. Bunu anlatmanın en doğal yolu ise bulunduğu sosyal yapının yüzyıllarca benimsendiği ve bir değer haline gelen Çin geleneksel düşünce sistemidir.

Ming döneminde başlayan Çince İslamiyet'i anlatma gayret ve çabasının sonucunda Çin İslam anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın neticesinde yüzyıllardır Çin'de yaşayan Müslümanlar, Çin sosyal yapısının bir parçası olarak Çinlileşmiştir. Böylelikle Müslüman Çinliden Çinli Müslümana doğru bir kimlik geçişi olmuştur. Bu

durum sadece Çin’de olmamış, İslamiyet’in misafir olarak gittiği tüm ülkelerde yaşanmıştır diyebiliriz. Çünkü evrensel bir din olan İslamiyet’in ilk aşması gereken problemlerden biri yerleşme sürecinde temel prensiplerden ödün vermemektir. Bundan dolayı nasıl ki Türk İslam anlayışı diyebiliyoruz aynı şekilde Çin İslam anlayışı da diyebilmeliyiz. İslamiyet’i bir çekirdek gibi düşündüğümüzde, İslamiyet’in ekildiği farklı topraklarda özünü koruyarak bulunduğu toprağın özelliklerini alması doğaldır. Diğer bir deyişle; İslamiyet’i bir vücut olarak düşünersek, vücudu ülkelerin gelenekleri, düşünce dünyaları ise bir elbisedir.

Wang Daiyu, Çin’in geleneksel yüzünü İslamiyet’e yansıtan ve Çin İslam anlayışının oluşmasında derin etki ve izleri olan Çinli Müslüman âlimdir. Günümüzde arakasında bıraktığı üç eser hakkında birçok çalışma yapılması ve bu yapılan çalışmaların yeni çalışmalarla daha derinlik kazanması oldukça önemlidir. Özetle; Wang Daiyu, Çin ve İslam medeniyeti arasında akademik bir köprü kurulmasını ve bu köprünün üzerinden yüzyılların bilgi ve birikiminin geçmesini sağlamıştır.

Wang Daiyu’nün yapmış olduğu tüm çalışmalarda bir noktanın altını önemle çizmeye çalıştık. Bu nokta ise; Wang Daiyu’nün yapmış olduğu çalışmalarda İslamiyet ve Konfüçyanizm’i birleştirmesi veya ortaya ortak bir öğreti/din çıkarması söz konusunun olmadığıdır. Yapılmak istenen; İslamiyet’in temel prensiplerini temele oturtarak Çin İslam anlayışını oluşturmaktır. Baki Adam’ın “*Yahudilerde Din ve Gelenek*” adlı çalışmasında kullanmış olduğu “*vahiy öz, geleneksel yüz*” ifadesi esas itibariyle çalışmamızı bir cümlede özetleyen bir ifade olmuştur. Yani Wang Daiyu

İslamiyet'in özüne dokunmadan geleneksel bir yüz ile Çin İslam anlayışının oluşmasına büyük katkı sağlamıştır.

ÖZET

Kadim Çin medeniyeti, yüzyıllar boyunca kendi varlığını sürdürmeyi başarabilmesinin yanı sıra, başta yakın komşu ülkeler olmak üzere tüm dünya medeniyetini etkilemiş nadir medeniyetlerdendir. İslamiyet ise; Arap Yarımadası'nda bir din olarak ortaya çıkmış ve kısa bir süre içerisinde evrensel bir din haline gelmiştir. Böylelikle İslam medeniyeti başta Arap Yarımadası olmak üzere tüm dünya üzerinde izler bırakmış büyük medeniyetlerden biri olmuştur.

İslamiyet'in yedinci yüzyılın ortalarında Çin'e girmesiyle birlikte, Çin sosyal hayatında bazı değişiklikler yaşanmıştır. Başlangıçta “*misafir*” olarak Çin'e gelen Müslümanlar, zaman içerisinde Çin sosyal hayatının bir parçası haline gelerek “*Çinli Müslümanlar*” olarak adlandırılmışlardır. Özellikle Ming Hanedanlığı'na gelindiğinde uygulanan “*Çinlileştirme*” politikasının sonucunda, Müslümanlar dil ve kültür olarak bir etkileşim ve değişim sürecine girmişlerdir. Yaşanan bu etkileşim ve değişim süreci Müslümanların eğitim sistemini etkileyerek akademik bir hareket olan “*Huiru (回儒)*” hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Huiru hareketi içerisinde aktif olarak rol oynayan ve Çinli Müslüman âlimlerden biri olan Wang Daiyu (王岱輿) ise Çin İslam anlayışının oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Çalışmamızda; Wang Daiyu'nün Çin geleneksel düşüncesi ile İslam düşüncesinin sentezini yaptığı “*Hak Dinin Açıklaması (正教真詮)*”, “*İslam Hikmeti (清真大学)*” ve “*Hakikatin Doğru Cevapları (希真正答)*” adlı eserleri üzerinden Çin İslam anlayışının oluşmasındaki yeri ve önemi incelenecektir.

ABSTRACT

Ancient Chinese civilization is among the rare civilizations which influenced all civilizations in the world, primarily its neighbours, as well as achieving continuing its existence for centuries. As for Islam, it emerged as a religion in the Arabian Peninsula and instantly became a universal religion. Thus, Islamic civilization became one of the great civilizations which left marks all over the world, starting from the Arabian Peninsula.

With the arrival of Islam to China in the mid-seventh century, some changes occurred in Chinese social life. The Muslims, who came China as “guests” initially, were later named as “Chinese Muslims” becoming a part of the Chinese social life. As a result of the “Sinicization” policy conducted especially in Ming Dynasty, Muslims faced a process of change and interaction in terms of language and culture. This process of change and interaction, by influencing the educational system of the Muslims, triggered the emergence of an academic movement, “Huiru (回儒)”. Wang Daiyu (王岱輿), who was one of the scholars of Chinese Muslims and took an active role in Huiru movement, influenced the China-Islam understanding notably. In this study, the place and importance of Wang Daiyu in the occurrence of China-Islam understanding will be examined by analysing his works, “A True Explanation of the Right Religion (正教真詮)”, “Islamic Great Learning (清真大学)” and “A True Explanation of the Rare Truth (希真正答)”, in which he synthesized the traditional China understanding and Islam understanding.

KAYNAKÇA

ABDURREŞİD, İbrahim, **Âlem-İ İslam ve Japonya’da İslamiyet’in Yayılması (Cild I)**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2012.

ABUDUKELİMU, Bumairimu, **“Çin Kaynaklarına Göre Taoizm” (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara Üniversitesi, 2011

ACLÛNÎ, İsmail b. Muhammed, **Keşfü'l-Hafa ve Müzîli'l-İlbas I-II**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2016, C..2

ADAM, Baki, **“Yahudilerde Din ve Gelenek”**, *İslami Araştırmalar*, C.6, S.1, 1992, ss.44-51.

AFFIFI, A. E., **Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 127,1974.

AHMED, Ali, **“Islam in China”**, *Pakistan Horizon*, Vol. 1, No. 3, 1948, ss.171-190.

ARSLANOĞLU, İbrahim, **“Mevlana’nın Aşk ve İnsan Felsefesi”**, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı: 16, 2000, ss.1-22.

AUBİN, Françoise, **“A Glimpse of Chinese Islam”**, *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 12:2, 1991, ss.335-345.

AYDIN, Mehmet, **Dinler Tarihine Giriş**, Literatürk Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2012.

BAI, Jianling, **“Lun Yisilanjiao De Zhongguo Hua Yu Huizu Hua”**, *Huizu Yanjiu*, Vol. 1, No.89, 2013, ss.68-73.

BAI, Shouyi, **“Wang Daiyu Zhuan”**, *Zhongguo Musilin*, No:1, 1982, ss.12-14.

BAO, Guang, Nuer Hassan Pang, “**The Hui: a Chinese Muslim Nationality**”, *Institute of Muslim Minority Affairs Journal*, 11:2, 1990, ss.257-262.

BERLIE, Jean A., **Islam in China: Hui and Uyghurs Between Modernization and Sinicization**, White Lotus Press, Bangkok, 2004.

Bkz. Faslü-l-Makâl Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/faslul-makal>, Son Okunma Tarihi: 13.12.2019, Saat:10:18.)

BOLAY, Süleyman Hayri, “Din ve Felsefe” **Akademide Felsefe Hikmet ve Din**, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No. 3, Zonguldak, 2014.

BÖWERING, Gerhard, “**Preliminary Observations on Islamic Ethics in the Chinese Context**”, *Journal of International Business Ethics*, Vol.5 No.2, 2012, ss.3-27.

BROOMHALL, Marshall, **Islam in China: A Neglected Problem**, Singapore: China Inland Mission, 1910.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî I-IX (C.1)**, Dâru Tavku'n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut 1422.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî I-IX (C.8)**, Dâru Tavku'n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut 1422.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu'l-Buhârî I-IX (C.4)**, Dâru Tavku'n-Necâh, Tahîk: Muhammed Züheyr Nâsır en-Nâsır, Beyrut, 1422.

CEYLAN, Ertuğrul, “**Çin Kaynaklarına Göre İslamiyet'in Çin'e Girişi**”, *Current Research in Social Sciences*, 2016, C.2 S.2, ss.27-36.

CEYLAN, Fatma Ecem, “**Müslüman Çinli Amiral Zheng He’nın Aile Tarihine Genel Bir Bakış**”, *Current Research in Social Sciences*, Cilt 2, Sayı 2, Aizonia Publishing, 2016, ss.37-45.

CEYLAN, Fatma Ecem, “**Müslüman Çinli Amiral Zheng He’nın Aile Tarihine Genel Bir Bakış**”, *Current Research in Social Sciences*, C 2 S 2, 2016, ss.37-55.

CEYLAN, Fatma Ecem, “**Zheng He’nın Yaptığı Seyahatlerin Çin Tarihindeki Yeri ve Önemi**” (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, 2017

CHAN, Wing-Tsit, “**Neo-Confucianism: New Ideas in Old Terminology**”
Philosophy East and West, Vol. 17, No. 1/4, 1967, ss. 15-35.

CHAN, Alan K. L., LO, Yuet-Keung, **Philosophy and Religion in Early Medieval China**, Sunny Press, New York, 2010.

CHATTOPADHYAYA, Debiprosat, **Budizm ve Felsefe**, Süreç Yayıncılık, İstanbul, 1985.

CHEN, Bing, “**Wan Tang Yilai de San Jiao He Yi Sichao Ji Qi Xiandai Yiyi**”,
Sichuan Shifan Daxue Xuebao, Vol. 34, No 4, 2007, ss.38-45.

CHEN, Dongmei, **Huizu Guji Wenxian Yanjiu**, Ningxia Renmin Chuban She, Yinchuan, 2015.

CHEN, Gaohua, **The Capital of The Yuan Dynasty**, Silkroad Press, Beijing, 2015.

ÇİFTÇİ, Esra, **İslam ve Konfüçyanizm Bağlamında Konfüçyanist Müslümanlığın Doğuşu ve Gelişimi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, 2015.

Daode

Jing,

<https://ctext.org/daoism/zhs?searchu=%E5%A4%A9%E5%BE%97%E4%B8%80%E4%BB%A5%E6%B8%85%20%E5%9C%B0%E5%BE%97%E4%B8%80%E4%BB%A5%E5%AE%81>, Son Okunma Tarihi 05.02.2019, Saat: 10. 44.

Daoist Philosophy Maddesi, **Internet Encyclopedia of Philosophy**,
<https://www.iep.utm.edu/daoism/>, 13.12.2019, Saat: 13:07.)

DILLON, Michael, **China's Muslim Hui Community Migration, Settlement and Sect**, Curzon Press, 1999.

Dong Zhongshu (董仲舒), **Chunqiu Fan Lu (春秋繁露) Zhongzheng (重政) bölümü**
(Bkz.<https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E5%85%83%20%E7%8A%B9%E5%8E%9F%E4%B9%9F>), Son Okuma Tarihi 29.08.2019, Saat: 16.26.

DUFOURMONT, Eddy, “Is Confucianism philosophy? The Answers of Inoue Tetsujirō and Nakae Chōmin”, **II Reflections through other Eyes (UTCP Booklet 14)**, University of Tokyo Center for Philosophy, Tokyo, 2010, ss.71-89.

EBREY, Patricia Buckley, **The Cambridge Illustrated History of China**, Cambridge Press 2000.

Eski Tang Tarih Kayıtları, Gaozong, 4. Tomar,
<http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/jiutangshu/2177.html> Son Okuma Tarihi:
06.07.2019, Saat 01:29.

FAIRBANK, John King; GOLDMAN, Merle, **China: A New History**, The Belknap Press Of Harvard University Press, London, 2006.

FANG, Jianwei, “**Ban Gu Yin-Yang Wu Xing Sixiang Lun Xi**”, *Guangzhou Daxue Xuebao*, Di 17 Juan, Di 2 Qi, ss.90-96.

Fenâ Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fena>, Son Okunma Tarihi 29.08.2019, Saat: 16.52.)

Gansu Sheng Minzu Yanjiu Suo, **Xibei Yisilan Jiao Yanjiu**, Lanzhou, Gansu Minzu Chuban She.1985.

GAO, Zhanfu; LI, Zhijian, **Yisilan Jiao Yu Zhongguo Musilin Shehui Xiandaihua**, Zongjiao Wenhua Chuban She, Beijing, 2013.

GELBER, Harry G., **MÖ 1100'den Günümüze Çin ve Dünya Ejder ve Yabancı Deccallar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

GLADNEY, Dru C., **Muslim Chinese: Ethnic Nationalism in the People's Republic**, Harvard University Press, Cambridge, 1991.

GLADNEY, Dru C., **“İslam in China: Accommodation or Separatism?”**, *The China Quarterly*, Vol:174, 2003, ss.451-467.

GUTAS, Dimitri, **Yunanca Düşünce, Arapça Kültür**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

HAYKIRAN, Kemal Ramazan, **Moğollar Zamanında Yakın Doğu**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

HE, Shanmeng, **“Li Zhao'en “San Jiao He Yi” de Zongjiao Sixiang Qian Xi”**, *Feng Jia Renwen Shehui Xuebao*, No 12, 2006, ss. 203-216.

http://www.unicankara.org.tr/2011_june/haber-29.html, Son Okunma Tarihi 17.03.2019, Saat:23.42.

<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations>.

Son Okunma Tarihi 09.04.2019, Saat: 23.10.

HUA, Taowen, “**Wenming Duihua: Zhongguo Musilin Yu Fei Musilin De Duihua**”, *Huizu Yanjiu*, 2002, No.4, ss.38-43.

HUANG, Siu-chi, **Essentials of Neo-Confucianism Eight Major Philosophers of the Song and Ming Periods**, Greenwood Press, London, 1999.

Hucurât Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim**,
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4625/13-ayet-tefsiri> Son
Okunma Tarihi 29.08.2019, Saat. 17.13.

HUDSON, Mark J., “**Religion and Ethnicity in Chinese Islam**”, *Institute of Muslim Minority Affairs, Journal*, 8:1, ss.156-160.

Hunyin, (Mengu Semu Ren Hunyin) , **Da Minglü Juan 6** ,
<http://www.guoxue123.com/shibu/0401/01dmljj/008.htm>, Son Okuma Tarihi
31.08.2019, Saat:11.22.

Islamic Arts Museum, **Six Centuries of Islamic Art in China**, Malaysia, 2001.

ISRAELI, Raphael , “Islam in China”, *Politics and Religion Journal* , Vol. 6 (2), 2012,
ss.251-268.

ISRAELI, Raphael, “**Established Islam and Marginal Islam in China from Eclecticism to Syncretism**”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*,
Vol. 21, No. 1, 1978, ss.99-109.

ISRAELI, Raphael, “**Muslims in China: The Incompatibility between Islam and the Chinese Order**”, *T'oung Pao, Second Series*, Vol. 63, Livr. 4/5 ,1977, ss.296-323.

ISRAELI, Raphael, **Çin'deki Müslümanlar Bir Kültürel Çatışma Araştırması**,
Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

IZUTSU, Toshihiko, **Tao-culuk'daki Anahtar Kavramlar**, Kaknüs Yayınları, Üsküdar, 2001.

İNCE ERDOĞDU, İnci, **Çin’de Türk ve Müslüman Nüfusu**, Kırk Yayınevi, İstanbul, 2015.

İNCE ERDOĞDU, İnci, **“Islamic Cultural Influence Traceable in Chinese Language, İnternational Congress On “China and The Muslim World: Cultural Encounters”**, İstanbul, 2014, ss.257-265.

İpek Yolu Maddesi, TDV **İslam Ansiklopedisi**,

<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/22/C22007424.pdf>, Son Okunma Tarihi

16.12.2019, Saat: 14:37.)

İsrâ Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim**,

<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C4%B0sr%C3%A2-suresi/2052/23-24-ayet-tefsiri>

Son Okunma Tarihi 29.08.2019, Saat: 16.44.

J., Daniel; JR., Paracka, **China's Three Teachings and the Relationship of Heaven, Earth and Humanity**, 2012, Vol.16, No: 1, ss.73-98.

JIN, Yijiu (金宜久), **Wang Daiyu Sixiang Yanjiu**, Minzu Chuban She, Beijing, 2008.

JĪAFA’ER KALA’ER, A He Mo De; JĪN, Bo., YU, Yan, **“Tang Dai Zhongguo Yu Alabo Shijie De Guanxi (Shang)”**, *Xinjiang Shifan Daxue Xuebao*, Di 52 Juan, Di 2, 2004, ss.41-46.

JONES, Melanie; PRATT, Leaning Douglas, **“Islam in China: From Silk Road to Separatism”**, *The Muslim World*, Vol.102, Issue 2, 2012. Ss.308-334.

KARAGÖL, Erdal Tanas, “**Modern İpek Yolu Projesi**”, *Seta Perspektif*, Sayı:174, 2017,ss.1-7.

KIM, C.; JUNG, Y., “**İslam in China**”, *Muslim-Christian Encounter Torch Trinity Center for İslamic Studies Journal*, Vol. 2 (2), 2009, ss.7-18.

KOÇ, Turan, “İslam Düşüncesinin Yeni Açılım Alanları”**Akademide Felsefe Hikmet Ve Din**, Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları No. 3, Zonguldak, 2014.

Kudsî Hadis, **TDV İslam Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kudsi-hadis>
Son Okunma Tarihi 29.08.2019, 16.32.

LEE, Hee-Soo- (Cemil), **İslam ve Türk Kültürünün Doğu’ya Yayılması** Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Ankara, 1991.

LEGGÉ, James, **The Religions of China Confucianism and Taoism Described and Compared With Christianity**, Hodder and Stoughton, Londra, 1880.

LI Boqin; LI, Zhaoxiang, **Zhongguo Tongshi (Juan Wu)**, Fenghuang Chuban She, Beijing, 2011.

LI, Boqin; LI, Zhaoxiang, **Zhongguo Tongshi (Juan Qi)**, Fenghuang Chuban She, Beijing, 2011.

LI, Chaoran, “**Ming Dai Musilin De Hanwen Zhushu Yu Rujia Sixiang**”, *Huizu Yanjiu*, Vol.2 No. 62, 2006, ss.5-10.

LI, Jinxin, **Sichou Zhi Lu Zongjiao Yanjiu**, Xinjiang Renmin Chuban She, Wulumuqi, 2010.

LI, Shujiang; LUCKERT, Karl W. **Mythology & Folklore of the Hui, A Muslim Chinese People**, Suny Press, 1994, s.4.

LI, Xingjian, **Xiandai Hanyu Guifan Cidian**, Waijiao Xue Yu Yanjiu Chuban She, Beijing, 2004.

LU, Benxiu, “**Sangang Wuchang Sixiang Tanxi**”, *China Academic Journal Electronic Publishing House*, Vol.6, 2018, ss.63-69.

Lunyu Jizhu, Shu Er Di Qi, <https://ctext.org/post-han/zhs?searchu=君子道者> Son Okunma Tarihi 20.03.2019, Saat: 23.07.

LUO, Chuanfang, “**Daode de Xiandaishi Yu “Wuchang” Xinjie**”, *Hengshui Xueyuan Xuebao*, Vo.20. No. 15, 2018, ss.19-20.

MA, Mingliang, “**Yi Ru Quan Jing**” **Huodong Ji Qi Dui Dangdai Wenming Duihua De Qishi Yiyi**”, *Huizu Yisilan Yanjiu*, , No.4, 2005 ss.55-61

MA,G., “**Yisilan Jiao Zai Zhongguo De Jiuceheng**”, *Alabo Shijie (3)*, 1983, ss.63-64.

MI, Shoujiang; YOU, Jia, **Islam in China**, China Intercontinental Press, Beijing, 2004.

Ming Tarih Kayıtları, Xiyu Si bölümü, 332. Tomar, <http://guoxue.lishichunqiu.com/shibu/mingshi/4450.html>, Son Okunma Tarihi 06.07.2019, Saat 00:15.

OKAY, Bülent, **Konfüçyüs ve Çin Felsefesinin Temelleri**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2017.

OKAY, Bülent; CEYLAN, Ertuğrul; EKEN, Fatih, **Sun Zi Savaş Sanatı Modern Muharebe Kavramlarıyla Yeni Bir Bakış**, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017.

ÖZERDİM, Muhaddere Nabi, **Lao-Tzu Taoizm**, Milli Eğitim Basım Evi, 1946.

PARK, Hyunhee, **The Mapping Chinese and Islamic Worlds, Cross-Cultural Exchange in Pre-Modern Asia**, Cambridge University Press, Printed in the United States of America, 2012.

PETERSEN, Kristian, “**The Heart of Wang Daiyu’s Philosophy: The Seven Subtleties of Islamic Spiritual Physiology**”, *Journal of Sufi Studies* 2, 2013, ss.177-201.

POCESKI, Mario, **Chinese Religions—the eBook**, Journal of Buddhist Ethics Online Books, Ltd., Utah, 2009.

QIN, Huibin, **Zhongguo Yisilanjiao Jichu Zhisi**, Zongjiao Wenhua Chuban She, Beijing, 2005.

QIU, Shulin, **Zhongguo Huizu Shi**, Ningxia Renmin Chuban She, Yinchuan 2012.

ROUX, Jean Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

Rûm Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim**
<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/R%C3%BBm-suresi/3439/30-32-ayet-tefsiri> Son
okunma tarihi: 16.03.2019, Saat 19.18.

SACHIKO, Murata, **Chinese Gleams of Sufi Light**, State University of New York Press, New York, 2000.

SEZGİN, Fuat, **İslam'da Bilim ve Teknik (Cilt I)**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008.

SI, Lü, **Lunyu Quanshu**, Zhongguo Huaqiao Chubanshe, Beijing, 2013.

SIMA, Qian, **Çin Tarih Kayıtları**, Biyografiler Bölümü, Lao Zi bkz. <https://ctext.org/shiji/lao-zi-han-fei-lie-zhuan/zhs> , Son Okunma Tarihi 05.04.2019, Saat: 09.33.

SUN, Zhiwei; XU, Zhangju, “**Huiru:Zhongguo Musilin Xuezhe De Renge Tezheng**”, *Xibei Di Er Minzu Xueyuan Bao*, Vol.3, C.67, 2005, ss.26-30.

SUZIKI, Daisetz Teitaro, **Çin Felsefesi Tarihi**, Say Yayınları, İstanbul, 2012.

Şûrâ Suresi, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an-ı Kerim**, <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/%C5%9E%C3%BBr%C3%A2-suresi/4285/13-ayet-tefsiri> Son Okunma Tarihi 29.08.2018, Saat:16.38.

Taiji **Tushu**, <https://baike.baidu.com/item/%E5%A4%AA%E6%9E%81%E5%9B%BE%E8%AF%B4>, Son Okunma Tarihi 03.07.2019, Saat:14.51.

TANCI, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, **İbn Battuta Seyahatnamesi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015.

TDV İslam Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr>, Son Okuma Tarihi 29.08.2019, Saat: 18.40.

Türk Dil Kurumu Online Büyük Türkçe Sözlük, “Din”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c912f26328703.53321588 Son Okunma Tarihi 19.03.2019, Saat: 21.24.

TWITCHETT, Denis; FAIRBANK, John K, **The Cambridge History of China Volume 3: Sui And T'ang China**, Cambridge University Press, , 589-906, Part 1,New York, 2008.

TWITCHETT, Denis; FAIRBANK, John K, **The Cambridge History of China Part One: Volume 5, The Sung Dynasty and Its Precursors 907–1279**, Cambridge University Press, New York, 2009.

UHLİG, Helmut, **İpek Yolu Çin ve Roma Arasında Eski Dünya Kültürü**, Okaynus Yayıncılık, 2000.

ÜNAL, Elvida, “Çin Tarzı İslam: Konfüçyanist Müslümanlık (Hui-Ru)”, *TYB Akademi*, 2017.

WAIN, Alexander, “Islam in China: The Hān Kitāb Tradition in the Writings of Wang Daiyu, Ma Zhu and Liu Zhi : With a Note on Their Relevance for Contemporary Islam”, *ICR 7.1 Produced and distributed by IAIS*, Malaysia, 2016, ss.27-46.

WANG, Daiyu, **Zhengjiao Zhenquan - Qingzhen Daxue - Xizhen Zhengda** Ningxia Renmin Chubanshe, Yinchuan, 1999.

WANG, Dongping, **Ming Qing Xiyu Shi Yu Huizu Shi Lun Gao**, Shanwu Yin Shuguan, Beijing, 2014.

WANG, Huaide, “Tang Dai Zhongguo Yu Alabode Youhao Guanxi”, *Xibei Minzu Yanjiu*, 1998, Di Yi, Zongdi 22, ss.1-7. EBERHARD, Wolfram, **Çin Tarihi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.

WU, Maerjiang, **Çin Kaynaklarına Göre Mançu (Çing) Hanedanı Döneminde (1644-1911), Çin’de İslâmiyet (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Marmara Üniversitesi, 2018.

WU, Maerjiang; ARSLANTAŞ, Nuh “**Klasik İslâm Eserlerinin Çince’ye Tercüme Faaliyetlerinin Çin’de İslamiyet’in Gelişimine Katkısı**”, *Edebali İslamiyat Dergisi*, C.2, S. 4, 2018, ss.53-81.

Xi Ci Xia Zhuan ,
<https://ctext.org/confucianism/zhs?searchu=%E5%8F%AF%E4%B8%8E%E6%9D%83%E3%80%82%E2%80%9D%E6%98%AF%E6%95%85%E5%9C%A3%E4%BA%BA%E2%80%9C%E6%98%BE%E8%AF%B8%E4%BB%81%EF%BC%8C%E8%97%8F%E8%AF%B8%E7%94%A8%E3%80%82%E2%80%9D>, Son Okuma Tarihi 23.06.2019, Saat: 17.05.

XU, Guangqiu, **World Eras Vol. 7: Imperial China, 617-1644**, Gale, U.S.A., 2003.

XUE, Qinguo, “**Zhongguo Yu Alabo: Wenming De Duihua Zishen Ji Qi Qidi**”, Guoji Ruxue Luntan-Yazhou Wenming Jiaoliu Hujian Beijing Guoji Xueshu Yantaohui Lunwen Ji (yi), Beijing, 2016, ss.188-203.

YANG, Huaizhong, “**Ruxue Yu Yisilan Wenming Jiehe De Xiandai Yiyi**”, *Huizu Yanjiu*, 2012, No.3, ss. 5-8.

YANG, Xiaochun, **Yuan Ming Shiqi Hanwen Yisilan Jiao Wenxian Yanjiu**, Zhonghua Shuju Chuban She, Beijing 2012.

Yayın Kurulu, **Gudai Hanyu Zidian**, Shangwu Yin Shuguan Beijing, 2014.

YILDIRIM, Ahmet Fethi, **Dinler Kitabı**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

YILMAZ, Ömer, “**Tasavvuf Kültüründe İnsan–Dünya İlişkisi**”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl.8, Sayı. 18, 2007, ss. 191-203.

YU, Wujin, “**Ren Zai Tian Zhong, Tian You Ren Cheng**”, *Academic Monthly*, 2009, C.41, ss.45-51.

YUAN, Yucheng, “Taiji sheng Liang Yi ” Chuyi, *Tangshan Shifan Xueyuan Bao*, Vol.34 No. 16, 2012, ss.113-115.

YU-LAN, Fung, **Çin Felsefesi Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

ZHANG, Qiyun, **Kongxue Jinyi**, Beijing Daxue Chubanshe, Beijing, 2009.

ZHAO, George Qingzhi, **Marriage as Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty (Asian Thought and Culture)**, Peter Lang Inc., International Academic Publishers, New York, 2008.

Zhongguo Yisilan Jiao Xiehui, **Zhongguo Yisilan Jiao Jian Zhi**, Zongjiao Wenhua Chuban She, Beijing: 2011.

Zhou

Dunyi,

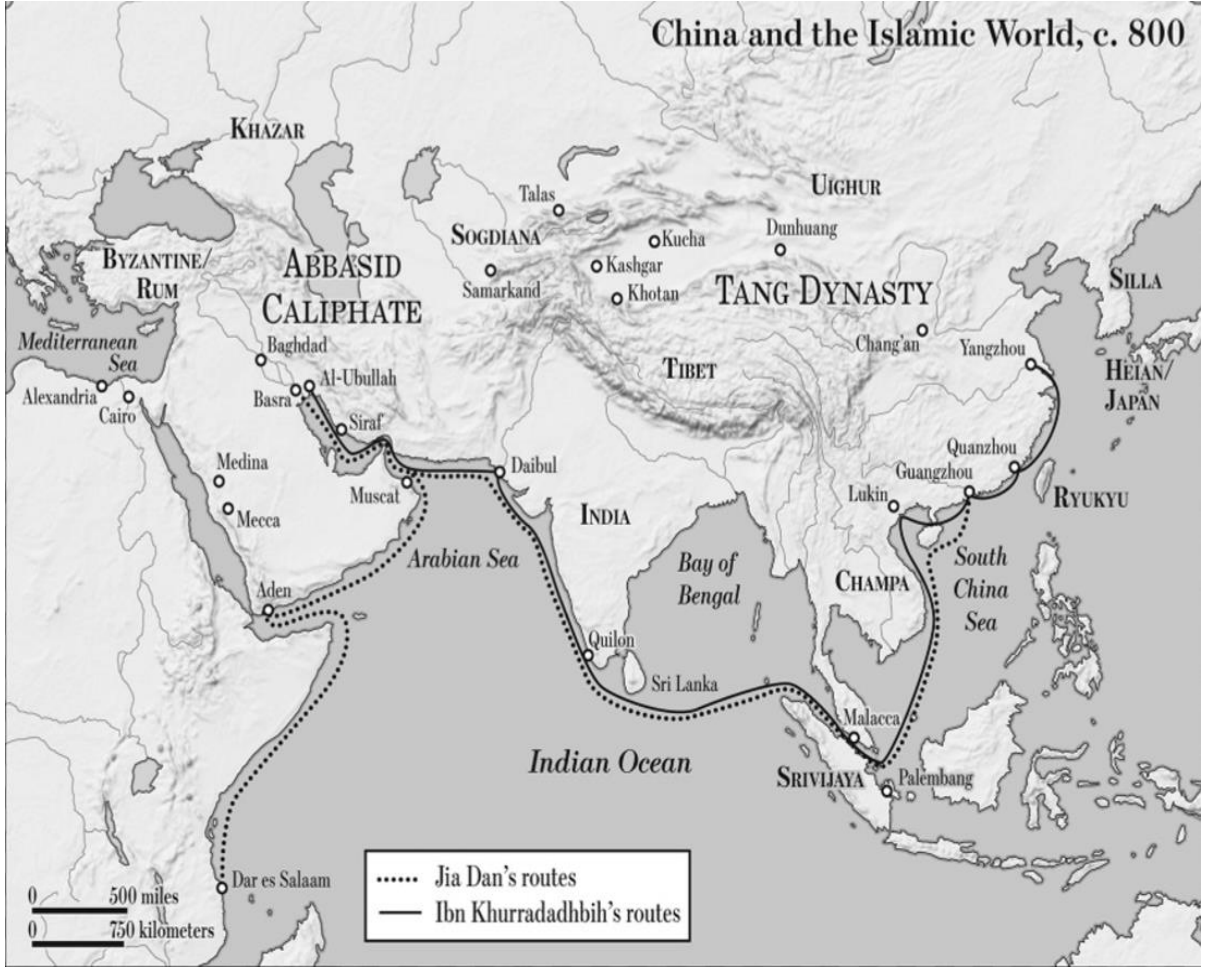
<https://baike.baidu.com/item/%E5%91%A8%E6%95%A6%E9%A2%90/327717?fr=aladdin> , Son Okunma Tarihi 03.07.2019, Saat:22.22.

ZHOU, Xiefan, **Sufi Orders and Chinese Sufism**, International Congress On “China and The Muslim World: Cultural Encounters”, İstanbul, 2014, ss.143-170.

ZHOU, Xijuan, “**Review Article Islamic Theology in Chinese Culture Translation and Transmission**”, *Edebiyat*, Vol. 13 No. 2, 2003, ss.245-249.

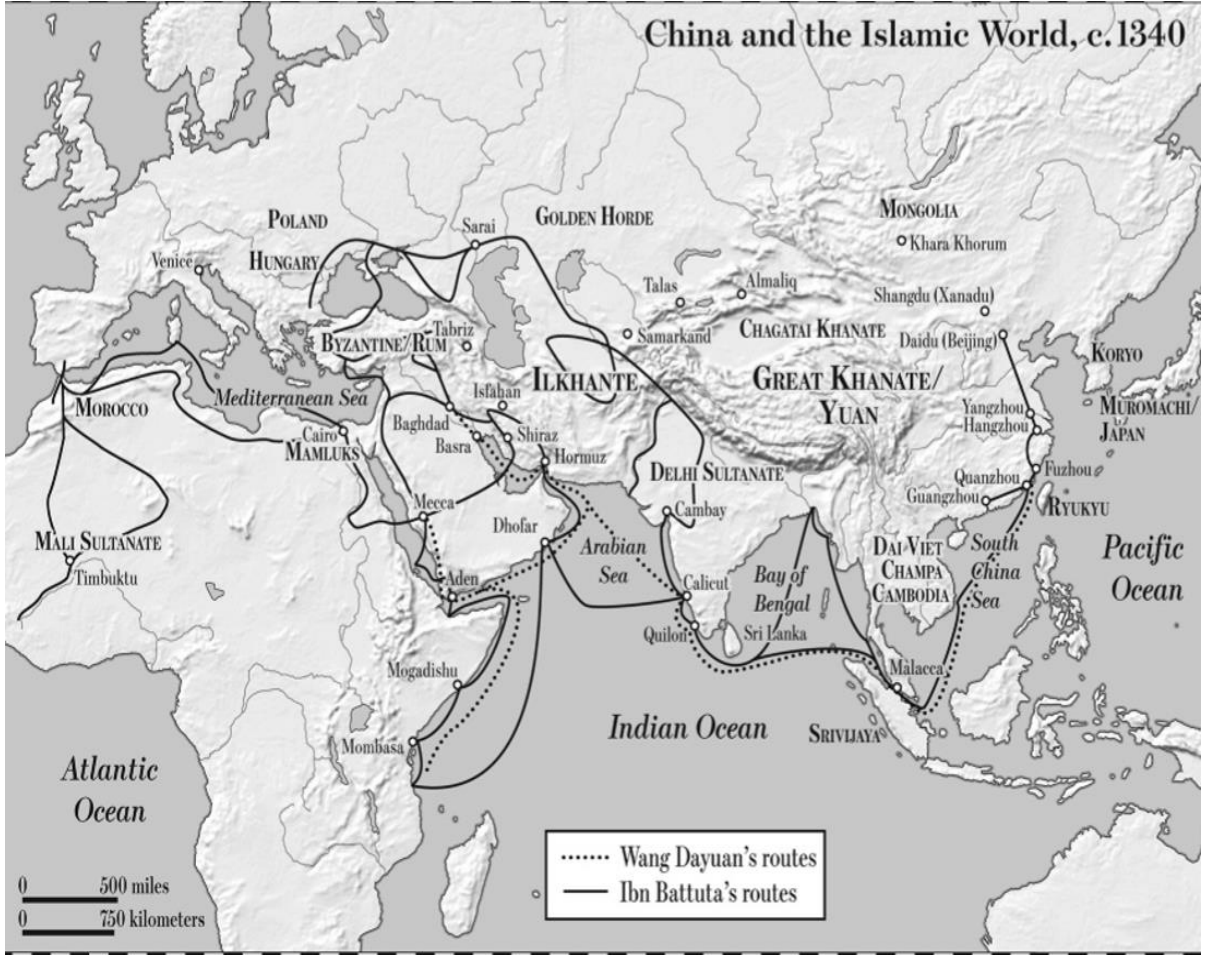
EKLER

EK-1 HARİTALAR

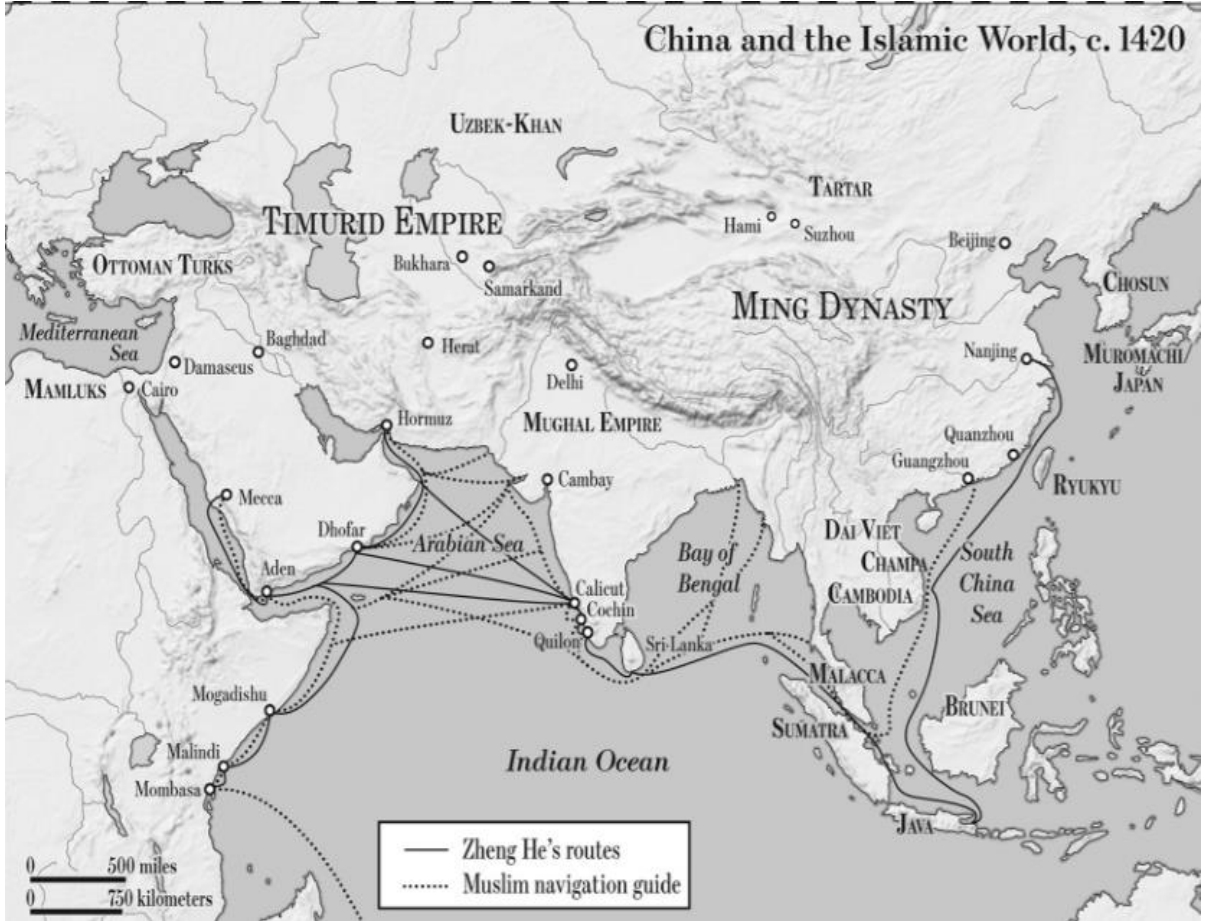
800'lü Yıllarda Çin ve İslam Dünyası

(Kaynak için bkz. Hyunhee Park, **Mapping the Chinese and Islamic Worlds**
CrossCultural Exchange in Pre-modern Asia, s.XXVI.)

1340'lı Yıllarda Çin ve İslam Dünyası

(Kaynak için bkz. Hyunhee Park, **Mapping the Chinese and Islamic Worlds**
CrossCultural Exchange in Pre-modern Asia, s.XXVII.)

1420'li Yıllarda Çin ve İslam Dünyası

(Kaynak için bkz. Hyunhee Park, **Mapping the Chinese and Islamic Worlds** **CrossCultural Exchange in Pre-modern Asia**, s.XXVIII.)

Çin'de Huilerin Yaşadıkları Bölgeler

Bu harita Çinli Müslümanların ülkenin dört bir yanına yayıldığını göstermektedir.

(Kaynak için bkz. Li Shujiang, Karl W. Luckert, **Mythology & Folklore of the Hui, A Muslim Chinese People**, s.4.)

EK-2 RESİMLER

Çin'in İlk Camisi Huaisheng (怀圣) Camisine Ait Yazılı Taş Tablet

(Kaynak için bkz. <http://www.chinaislam.net.cn/cms/whyj/yslwh/yslwwgj/201207/25-1478.html>, Son Okunma Tarihi 01.09.2019, Saat.21.32.)

Ming Hanedanlığı Dönemine Ait Tütsü Brülör

(Kaynak için bkz. <http://www.chinainlam.net.cn/cms/whyj/yslwh/yslwwgj/201207/25-1460.html>, Son Okunma Tarihi 01.09.2019, Saat.22.25.)

Guangzhou Şhrinde Bulunan Çin'in İlk Camisi "Huaisheng Cami"

(Kaynak için bkz. <https://guangzhou.cncn.com/jingdian/guangzhouhuaishengsi/profile>,
Son Okunma Tarihi 01.09.2019, Saat.21.32)

Wuzhong (吴忠) Şhrinde Bulunan Tongxin Cami (同心清真寺)

Ming Hanedanlığı Döneminde Çin Mimarisine Uygun Bir Şekilde Yapılmış Olup
Minaresi Yoktur.

(Kaynak için bkz . <http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/media/201905/29-13236.html>, Son Okunma Tarihi 01.09.2019, Saat.21.32)

Li Wencai Adlı Kişinin Hat ve Çin Kaligrafisi İle Birlikte Oluşturduğu “Barış” Adlı Çalışması

(Kaynak için bkz.

<http://www.chinaislam.net.cn/cms/whyj/yslwh/yszc/60years/201207/25-1490.html>,

Okunma Tarihi 01.09.2019, Saat.23.39)

Çin Bayrağının Altındaki Çinli Müslümanlar

(Kaynak için bkz. <http://www.chinaislam.net.cn/cms/news/local/201809/17-12613.html>,
Okunma Tarihi: 01.09.2019, Saat.01.32.)

